

TAMPEREEN YLIOPISTO

Henna Rauhanen

Omaehtoista väestönsuojelua, sanoi akka, kun sateenvarjonsa avasi –
KAASUSODANKÄYNNIN PELOSTA ALKANUT VÄESTÖNSUOJELUN KEHITYS
SUOMESSA 1920–1930-LUVUILLA

Historian pro gradu –tutkielma
Tampere 2014

Tampereen yliopisto

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

RAUHANEN HENNA: *Omakohaista väestönsuojelua, sanoi akka, kun sateenvarjonsa avasi.* Kaasusodankäynnin pelosta alkanut väestönsuojelun kehitys Suomessa 1920–1930-luvuilla.

Pro gradu -tutkielma, 92 s.

Historia

Syyskuu 2014

Ensimmäisen maailmansodan aikana kehitettiin kaksi merkittävää ja jopa suoranaista kauhua herättänyttä asetta, joita olivat taistelukaasut ja taistelulentokoneet. Etenkin lentokoneiden nopea kehitys huomattiin ja tämän seurauksena heräsi pelko siviiliväestön turvattomuudesta sotatilanteessa. Kehittyneet lentokoneet pystyivät kantamaan raskaan pommikuorman pitkälle vihollisen selustaan. Tutkielmani käsittelee väestönsuojelun kehitystä Suomessa 1920-luvun loppupuolelta talvisodan alkuun marraskuuhun 1939. Työssäni selvitän sitä, mikä taho aloitti väestönsuojelun organisoinnin ja kuinka suuri syy oli kaasuseen herättämällä pelolla.

Tutkielmani on osa mentaalihistoriaa, joka sisältää tunteiden kuten pelon tutkimisen. Viimeisten vuosikymmenten aikana tunteiden menneisyyttä on alettu tutkia yhä enemmän. Nämä tarinat ovat olleet useimmiten negatiivisten tunteiden, kuten pelon, kateuden tai ahdistuksen historiaa. Tutkimuksen liikkuminen enemmän negatiivisissa tunteissa johtuu osittain lähteisiin liittyvistä ongelmista. Negatiiviset tunteet ovat ylittäneet yhteisön arvo- ja normijärjestelmän ja tulleet siksi helpommin kirjatuiksi ylös. Tunnetta ja mentaliteettiä pidetään lähes samoina asioina niiden kuitenkin olematta sitä. Tunnetta pidetään usein yksilöllisenä, kun taas mentaliteetti liitetään kollektiiviseksi kokemukseksi. Se on käsitteenä laajempi kuin esimerkiksi aate tai ideologia. Mentaliteetit ovat usein niitä, jotka jäävät tiedostamattomiksi eli tiedostettujen aatteiden ja ideologioiden alle.

Historioitsija Hannu Salmen mukaan mentaliteettien historia voidaan nähdä eräänlaisena kulttuuripoliittisena vastavetona trendille, jossa on huomattu vain tietyn intellektuaalisen eliitin merkitys menneisyydessä. Salmi toteaa myös, että aatehistoria on kliseisimmillään ollut suurmiesten tai nerojen historiaa, jossa aatteita on seurattu vain huipulta huipulle. Tämän seurauksena käsitys menneisyydestä on vääristynyt, koska se on tehnyt tavallisista ihmisistä vain passiivisia, ulkopuolelta tulleiden aatteiden heijastajia.

Väestönsuojelun kehittäminen alkoi sekä Suomessa että muualla Euroopassa kaasusuojeluna. Taistelukaasuista koitua vaara huomattiin erityisesti maan kemistipiireissä, joita huolestutti valtiovallan välinpitämättömyys. Niinpä Suomen Kaasupuolustusyhdistys perustettiin marraskuussa 1927. Toiminta oli innostunutta ja yhdistys sai sekä suuren yleisön että lehdistön puolelleen. Toiminnan ensimmäisinä vuosina ei tunnettu lainkaan sanaa väestönsuojelu, vaan puheessa käytettiin termiä kaasusuojelu. Tämä upposi kansalaisiin, etenkin kun kaasuvaara oli tosi asia. Toisaalta tämä nosti helposti esille myös liiallisten kauhukuvien maalaamisen. Termi väestönsuojelu keksittiin Suomessa 1930-luvun alkupuolella kun Kaasupuolustusyhdistyksessä mietittiin niitä vaaroja, jotka saattavat koskea siviiliväestöä sotatilanteessa. Siviilien suojeleminen alkoi kaasusodan pelosta 1920-luvun lopulla, mutta pian oivallettiin, etteivät taistelukaasut ole ainoa vaaratekijä. Tavoitteeksi asetettiin asutuskeskuksiin luotava täydellinen väestön suojeleminen. Pian huomattiin, että kirjoittamalla nämä kaksi sanaa – väestö ja suojele – yhteen saatiin asialle sopiva nimi; väestönsuojelu.

Suomen Kaasupuolustusyhdistyksen, sittemmin Suomen Kaasusuojelujärjestön tehtävänä oli keskittyä valistus- ja koulutustoimintaan sekä suojelemateriaalin kehittämiseen ja tuottamiseen. Valistustoiminnan tärkeitä muotoja olivat erilaiset esitelmät ja lehtikirjoitukset sekä erilaisten näyttelyiden ja väestön keskuudessa suuren suosion saaneiden kaasusuojelunäytösten avulla. Valistustoiminnan merkittäväksi työvälineeksi muodostui Kaasutorjunta-lehti, joka alkoi ilmestyä vuonna 1933. Valistustoiminnan lisäksi lehti yritti pääkirjoituksissaan vaikuttaa yleiseen

mielipiteeseen ja päätöksentekijöihin. Aluksi järjestö teki valistustoimintaa ympäri vuoden kunnes 1930-luvun puolivälissä se sai idean koko maassa yhtäaikaan pidettävästä väestönsuojelupäivästä. Myöhemmin tapahtuma laajeni kokonaiseksi viikoksi. Vapaaehtoisen järjestön tehtävät olivat vaativat etenkin kun siviiliviranomaisia velvoittavia määräyksiä tai lakeja ei ollut, eikä tullut ennen loppuvuotta 1939. Kaikki toiminta perustui vapaaehtoisuuden voimaan.

Valtiovallan mukaantulo 1930-luvun puolivälissä merkitsi sitä, että väestönsuojelu alettiin nähdä merkityksellisenä ja tarpeellisenä. Tämän seurauksena Valtion Väestönsuojelukomitea asetettiin helmikuussa 1935 ja siitä tuli sekä lainsäädäntöä suunnitteleva että väestönsuojelun valmistelua johtava elin. Lopullisen väestönsuojelulain saaminen vei useita vuosia. Lopulta, juuri ennen talvisodan alkua Suomeen saatiin asetettua väestönsuojelulait. Näiden mukaan väestönsuojelun tarkoituksena oli *väestön sekä laitosten ja muun omaisuuden suojaaminen vihollisen ilmahyökkäyksiltä sekä muulta toiminnalta ja sellaisen toiminnan rajoittaminen ja lieventäminen.*

Sisällysluettelo

1 Johdanto	6
1.1 Tutkimustehtävä.....	8
1.2 Elämä oli täynnä pelkoa ja katastrofin aineksia.....	10
1.3 Lähteet ja tutkimuskirjallisuus.....	12
1.4 Työn rakenne.....	13
2 Ensimmäisen maailmansodan perintö – taistelulentokoneet ja taistelukaasut.....	15
2.1 Kauhu alkoi Ypresissä 1915.....	15
2.2 Ensimmäisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen käytetyt kemialliset aineet.....	16
2.3 Vaara uhkaa ilmasta: lentokoneen kehitys mahdollisti siviilikohteiden pommitukset.....	18
2.4 Taistelukaasujen käyttö ilmahyökkäyksissä.....	20
2.5 Espanjan sisällissota näytti ilma-aseen mahdin.....	21
3 Taistelukaasukysymys Suomessa.....	22
3.1 Kemisti Kompan komitea.....	22
3.2 Suomen Kaasupuolustusyhdistyksen perustaminen.....	24
3.3 Väestönsuojeluasian tunnetuksi tekeminen – jäsenhankintaa, valistusta ja propagandaa.....	25
3.4 Koulutusta, kaasusuojelunäytöksiä ja näyttelyitä.....	29
3.5 Tehostettuja väestönsuojelupäiviä ja -viikkoja.....	33
4 Omakohtainen väestönsuojelu.....	36
4.1 Kaasunaamarit suojaksi.....	36
4.2 Ruoan ja juomaveden suojaaminen kaasulta.....	39
4.3 Valaistuksen säännöstely.....	40
5 Joukkosuojelu.....	41
5.1 Ensimmäiset väestönsuojelua määrittelevät ohjeet.....	41
5.2 Vapaaehtoinen evakuoiminen.....	43
5.3 Pommi- ja kaasusuojat.....	45
5.4 Suojeluvalvoja ja talonryhmä.....	48
6 Joukkosuojelutoimenpiteitä Euroopassa ja Neuvostoliitossa 1930-luvulla.....	50
6.1 Väestönsuojelua organisoitiin ympäri Eurooppaa.....	51
6.2 Tutustumismatka Eurooppaan toukokuussa 1939.....	54
6.3 SKJ:n näkemys Neuvostoliiton varustautumisesta sotaan.....	56
6.4 Osoaviahim – Neuvostoliiton ilma- ja kaasutorjuntayhdistys.....	57
7 Väestönsuojelulaki Suomeen.....	60
7.1 Tavoitteena kunnallinen väestönsuojelulaki.....	60
7.2 Väestönsuojelukomitean kolmen vuoden työ.....	62

7.3 Komiteamietintö lausuntokierrokselle.....	64
7.4 Syyskuun 1938 kriisiviikko heijastui Suomeen.....	65
7.5 Lakiesitys eduskuntaan.....	67
7.6 Uusi lakiesitys – lähestyvä sota.....	70
8 Väestönsuojelutoiminta Tampereella vuodesta 1929 talvisodan päätökseen.....	71
8.1 Tampereen Kaasupuolustusyhdistyksen perustaminen.....	72
8.2 Tampereen Väestönsuojelutoimikunta.....	72
8.3 Väestönsuojelulautakunta – toimikunnan manttelinperijänä.....	78
8.3.1 Toiminta talvisodan aikana.....	79
8.4 Kaupungin evakuointisuunnitelmat.....	82
8.4.1 Poistuminen vapaaehtoisesti tai erityisellä luvalla.....	85
9 Loppupäätelmät.....	86
Lähdeluettelo ja kirjallisuus.....	89
I ARKISTOLÄHTEET.....	89
II PAINETUT LÄHTEET.....	90
III TUTKIMUSKIRJALLISUUS.....	90

1 Johdanto

Kemiallisten aseiden kieltämiseen kansainvälisen oikeuden avulla on pyritty jo yli 100 vuoden ajan. Ensimmäisessä Haagin rauhankonferenssissa vuonna 1899 laadittiin kemiallisten ja myrkyllisten aineiden käytöstä sitova julistus; *sopimuksen tehneet vallat sitoutuvat olemaan käyttämättä projektiileja* (eli ampumatarvikkeita), *joiden yksinomaisena tarkoituksena on tukehduttavain tahi turmiollisten kaasujen levittäminen*. Haagin vuoden 1907 toisessa rauhankonferenssissa, johon osallistui 44 valtiota, korvattiin edellisen konferenssin sopimukset sekä tehtiin uusia. Vuoden 1907 julistusta ei sen rajoittuneen sanamuodon vuoksi sovellettu ensimmäisessä maailmansodassa vaan kemiallisia aseita käytettiin laajasti rintaman molemmin puolin.¹

Kemiallisten aseiden massiivinen käyttö alkoi ensimmäisen maailmansodan aikana. Alussa osapuolet käyttivät klooripitoista kaasua, jonka vaikutus taistelujen kulkuun jäi melko vähäiseksi. Saksalaiset toivat taisteluihin mukaan uuden valmisteeseen, sinappikaasun, jota käytettiin ensimmäisen kerran laajassa mitassa vuonna 1917. Se sai aikaan suurta pakokauhua ympärysvaltojen joukoissa, sillä sinappikaasu aiheutti pahoja palovammoja iholle ja hengityselimiin.

Ensimmäisen maailmansodan alkamisesta tuli tänä kesänä kuluneeksi tasan sata vuotta, mutta kemiallisten aseiden käyttö on edelleenkin ajankohtaista. Siitäkin huolimatta, että sopimuksia on kirjattu sekä ennen että jälkeen maailmansotien. Syksyllä 2013 Syyrian sisällissodan taistelujen yhteydessä tehdyssä kemiallisessa iskussa kuoli arviolta 1300 ihmistä. Viime syksynä Nobelin rauhanpalkinto myönnettiin kemiallisten aseiden kieltojärjestölle, OPWC:lle, joka perustettiin vuonna 1997 valvomaan YK:n kemiallisten aseiden sopimuksen tavoitteiden saavuttamista.²

Organisoitunut väestönsuojelutyö alkoi Suomessa vuonna 1927, jolloin perustettiin Suomen Kaasupuolustusyhdistys. Kolme vuotta myöhemmin yhdistys laajeni Suomen Kaasusuojelujärjestöksi (SKJ). Aloitteen kaasupuolustuksesta teki kemistikunta, mutta toimintaan lähtivät mukaan myös lääkärikunta, osa maanpuolustusväestä sekä merkittäviä tiedemiehiä. Lähes kaikki, mitä seuraavina vuosina saatiin aikaan väestönsuojelun alalla, oli vapaaehtoisen toiminnan tulosta.³

Järjestö toteutti omin voimin valistus- ja koulutustoimintaa, luentoja ja näyttösten avulla kaasut sekä niiltä suojautuminen saatiin ihmisten tietoisuuteen. Kaasusuojelujärjestö rahoitti paljon sellaista toimintaa, josta huolehtiminen olisi kuulunut valtiolle. Kaasusuojelujärjestön piirissä sekä

---

1 Rosén 2004, 18–20.

2 YLE:n uutiset 11.10.2013.

3 Lammi 1990, 15–16.

suunniteltiin väestönsuojelun organisaatio että käynnistettiin vuodesta 1933 alkanut asutuskeskusten suojelusuunnitelmien teko. Niiden toteuttaminen jäi vapaaehtoisista ja paikallisista siviiliviranomaisista muodostettujen väestönsuojelutoimikuntien tehtäväksi. Asiat etenivät monilla paikkakunnilla hitaasti, koska väestönsuojelua koskeva laki puuttui.⁴

Vapaaehtoisen väestönsuojelutyön saralla Suomi oli uranuurtajamaita, mutta lakisääteisessä työssä se jäi viimeisten joukkoon. Väestönsuojelukomitea jätti vuonna 1935 mietintönsä valtioneuvostolle ja se johti maaliskuussa 1939 lakiesitykseen. Kun esitys hautautui eduskuntaan, oli asetettava uusi komitea, jonka työn pohjalta laadittiin uusi lakiehdotus väestönsuojelusta. Lopulta lakiesitys annettiin 30. lokakuuta ja se astui voimaan 15. marraskuuta 1939. Talvisodan puhjetessa Suomessa ei kuitenkaan ollut lakisääteistä väestönsuojelua, koska lain soveltamisasetus annettiin vasta 8. joulukuuta 1939. Voimaan tulleen lain mukaan väestönsuojelun tarkoituksena oli *väestön sekä laitosten ja muun omaisuuden suojaaminen vihollisen ilmahyökkäyksiltä sekä muulta toiminnalta ja sellaisen toiminnan rajoittaminen ja lieventäminen.*

Termi *väestönsuojelu* keksittiin Suomessa 1930-luvun alkupuolella kun Kaasupuolustusyhdistyksessä mietittiin niitä vaaroja, jotka saattavat koskea siviiliväestöä sotatilanteessa. Siviilien suojeleminen alkoi kaasusodan pelosta 1920-luvun lopulla, mutta pian oivallettiin, etteivät taistelukaasut ole ainoa vaaratekijä. Tavoitteeksi asetettiin asutuskeskuksiin luotava täydellinen väestön suojeleminen. Pian huomattiin, että kirjoittamalla nämä kaksi sanaa – väestö ja suojele – yhteen saatiin asialle sopiva nimi; väestönsuojelu. Teollisuudessa suoritettuja toimenpiteitä kutsuttiin ilmasuojeluksi.⁵

SKJ piti huolen, että julkaisemassaan vuoden 1934 Kaasutorjunta-lehdessä se yritti vaikuttaa päätöksentekijöiden ja kansalaisten mielipiteisiin kampanjoimalla sekä maalaamalla pelottavia kuvia seuraavan sodan kauhuista:

Kuulemmeko vihollisen pommitusjättiläisten moottorien surinan kaupunkiemme yläpuolella? Tunneimmeko voimakkaitten räjähdysten vavahduttavan asumuksiamme? Leviääkö myrkyllinen kaasu tuhoa tuottavana kaduillamme tunkeutuen tilapäisiin suojapaikkoihimme saakka? Kuulemmeko palopommien sytyttämien suurpalojen mahtavan kohinan päämme päällä? Hautaudummeko tulta ja kaasua paetessamme päällemme sortuvien talojen raunioihin? Lamautuuko isänmaan puolustus, vaikka armeija kestää? Tämä kaikki riippuu siitä, olemmeko valmiit vastaanottamaan kotialueen asutuskeskuksia vastaan suunnatut ilmahyökkäykset. – Niin, olemmeko valmiit?⁶

Suomen kykyä puolustautua mahdollisessa kriisitilanteessa oli parannettu vähitellen.

4 Juutilainen 2002, 114 ja 653–654.

5 Vainio 1989, 12.

6 Kaasutorjunta 1/1934, pääkirjoitus.

Asutuskeskusten ja tehtaiden pommituksiin alettiin varautua 1920- ja 1930-luvuilla. Kaasupommituksia pidettiin myös varsin todennäköisinä, vaikka niiden käyttö kiellettiin kansainvälisin sopimuksin vuosina 1922 ja 1925. Sodan todennäköisimmän vastustajan, Neuvostoliiton, tiedettiin omaavan tehokkaat ilmavoimat ja lukuisine pommikoneineen aiheuttavan tuntuvaan uhan rintamajoukkojen selustaan kotirintamalle:⁷

Aikaisemmissa sodissa on voitu täydellä syyllä puhua rintamasta ja sen takana olevasta rauhallisesta kotialueesta. Rintamalla on tällöin ymmärretty sitä aluetta, jossa armeijat ovat taistelleet ja sen on voitu katsoa päättyvän siellä, minne kauaskantoisimmat tuliaseet ovat yltäneet. Tämän alueen takana on alkanut kotiseutu. [...] Lentoaseen kehitys on kuitenkin hävittänyt kotiseudun turvallisuuden. [...] Vihollinen voi siis nyt hyökätä myös rintamaa edeltävän kotiseudun kimppuun. Lannistamalla sen se heikentää vastustajansa armeijan taisteluvoimaa ja siten voi päästä helpommin tavoittamaansa ratkaisuun. Nykyaikainen sota tulee siis olemaan kansojen kamppailua, jossa jokainen, vähäpätöisimmällä paikalla kotiseudun yhteiskunta- ja elinkeinoelämässä toimiva kansalainen joutuu silmästä silmään katsomaan sitä vaaraa, joka ilmasta uhkaa häntä itseään, hänen kotiaan ja koko maata.⁸

1.1 Tutkimustehtävä

Tutkielmassani selvitän, milloin ja miten väestönsuojelutyö sai alkunsa Suomessa. Väestönsuojelusta ei ollut kenelläkään minkäänlaisia ennakkotietoja, joten kaikki toiminta oli aloitettava aivan alusta. Kansalaisille oli selvitettävä mistä asiassa oli pohjimmiltaan kyse. Väestönsuojelun kehittymisen lisäksi tutkin minkälaisia keinoja SKJ käytti päästäkseen päämääräänsä ja minkälaisia tuloksia se saavutti? Loiko Suomen Kaasusuojelujärjestö maahan pelon ilmapiiriä saadakseen tavalliset kansalaiset kiinnostumaan vapaaehtoisesta väestönsuojelusta ja lähtemään toimintaan mukaan? SKJ:n toiminnan ohella olen selvittänyt väestönsuojelulainsäädännön voimaan saattamista Suomessa.

Tutkielmani aikarajaus koskee vuosia 1927–1940. Ensiksi mainittuna vuotena Suomen Kaasupuolustusyhdistys näki päivänvalon ja toimintaa kehitettiin aktiivisesti koko 1930-luvun ajan. Talvisota sisältyy työhöni hyvin lyhyesti ja on mukana vain kertoessani Tampereen tapahtumista. SKJ:n toiminnassa painottuu eniten 1930-luku, koska silloin järjestö vakiinnutti paikkansa ja Euroopan kiristynvä poliittinen ilmapiiri vaati nopeita päätöksiä sekä aktiivisia toimenpiteitä myös Suomessa. Sodanpelko kasvoi vuosi vuodelta mitä pidemmälle 1930-luku eteni.

Pelko on asia, jolla ihmisiä voi yrittää hallita ja saada heidät toimimaan tietyllä tavalla. Etenkin kun ihmisen elämää on aina varjostanut pelko kuolemasta, joka saattaa ilmestyä erilaisten uhkien ja

---

⁷ Juutilainen 2002, 650.

⁸ Väestönsuojelun käsikirja 1 1939, 75–76.

katastrofien kuten sodankäynnin muodossa. Kuolema muuttaa arkisen elämän ja aiheuttaa epäjärjestyttä, jota on vaikea hallita. Se aiheuttaa myös epävarmuutta ja turvattomuutta. Tämän vuoksi kuolema nähdään tilanteena, johon eri kulttuurien ajattelussa liitetään pelkoa ja vaaraa sisältävä merkitys.⁹ Tunnettu saksalainen sosiologi ja sivilisaatiohistorian tutkija Norbert Elias kiteytti asian teoksessaan *Kuolevien yksinäisyys* toteamalla: *Kuolema on vain elävien ongelma, koska kuolleilla ei ole ongelmia.*¹⁰

Tunteiden ja etenkin pelon historian tutkiminen on osa mentaliteettien historiaa. Siinä tunnetta ja mentaliteettia pidetään lähes samoina asioina niiden kuitenkin olematta sitä. Tunnetta pidetään usein yksilöllisenä, kun taas mentaliteetti liitetään kollektiiviseksi kokemukseksi. Se on käsitteenä laajempi kuin esimerkiksi aate tai ideologia. Mentaliteetit ovat usein niitä, jotka jäävät tiedostamattomiksi eli tiedostettujen aatteiden ja ideologioiden alle.

Ranskalaisen Annales-koulukunnan jäsenet sovelsivat ensimmäisen kerran mentaliteetti-käsitettä historian tutkimukseen. Koulukunta syntyi vuonna 1929 Annales-lehden ympärille ja se asettui poliittiseen historiaan painottunutta tutkimusta vastaan. Annales-koulukunnan jäsenet (mm. Henri Berr, Lucien Febvre, Marc Bloch) painottivat tutkimuksissaan sosiaalishistoriaa, jossa erityisesti huomiota sai kvantitatiiviset menetelmät. Mentaalihistoriassa on kyse historiallisesta psykologiasta kuten Annales-koulukuntaan kuulunut Henri Berr totesi jo 1900-luvun alussa. 1960-luvulta lähtien tutkimusten kohteina ovat olleet sosiaalisten rakenteiden sijasta erityisesti mentaaliset rakenteet. Georges Duby käyttikin mentaalihistoriasta termiä sosiaalinen psykologia.

Hannu Salmen mukaan mentaliteettien historia voidaan nähdä eräänlaisena kulttuuripoliittisena vastavetona trendille, jossa on huomattu vain tietyn intellektuaalisen eliitin merkitys menneisyydessä. Salmi toteaa myös, että aatehistoria on kliseisimmillään ollut suurmiesten tai nerojen historiaa, jossa aatteita on seurattu vain huipulta huipulle. Tämän seurauksena käsitys menneisyydestä on vääristynyt, koska se on tehnyt tavallisista ihmisistä vain passiivisia, ulkopuolelta tulleiden aatteiden heijastajia.¹¹

Mentaliteettien historiassa on ollut vahva painotus arkipäivän historiaan. Se on asettanut eri sosiaaliryhmiin kuuluneet ihmiset samalle lähtöviivalle. Jacques LeGoff on määritellyt mentaliteettien historian seuraavalla tavalla:

Mentaliteettien historia työskentelee arkipäiväisen ja automaattisen tasolla. Se käsittelee sitä, mitä yksilökeskeinen historia ei koskaan tavoita, koska se paljastaa

---

9 Kuparinen 1999, 11–17.

10 Hakkarainen 1999, 38.

11 Salmi 1996(a), 11–13.

yksilön ajatusmaailman ei-persoonallisen puolen, sen, mikä on yhteistä Caeserille, ja hänen viimeiselle legioonalaiselleen, Ludwig Pyhälle ja hänen tiluksiensa talonpojille, Kolumbukselle ja hänen karavelinsa matruusille.

LeGoffia on kritisoitu¹² siitä, että hän puhuu vain yhdestä rakenteesta, monoliittisesta mentaliteetista. Mentaliteetteja tarkastellessa pitäisi muistaa, että on olemassa monia, esimerkiksi sukupuolten, yhteiskuntaluokkien ja etnisten ryhmien mentaliteetteja.

Viimeisten vuosikymmenten aikana tunteiden menneisyyttä on alettu tutkia yhä enemmän. Nämä tarinat ovat olleet useimmiten negatiivisten tunteiden, kuten pelon (Delumeau, Camporesi, Ariès ja Vovelle), kateuden (Girard) tai ahdistuksen (Siltala) historiaa. Tutkimuksen liikkuminen enemmän negatiivisissa tunteissa johtuu osittain lähteisiin liittyvistä ongelmista. Negatiiviset tunteet ovat ylittäneet yhteisön arvo- ja normijärjestelmän ja tulleet siksi helpommin kirjatuiksi ylös.

Raja mentaliteettien historian ja tunteiden historian välillä on hämärtynyt, koska annalistit keskittyivät tutkimuksissaan keskiajan ja uuden ajan alun kysymyksiin. Tunteiden historia on vielä myös hyvin pitkälti tutkimatonta aluetta. Tuskin menneisyyden tunnemaailmasta voi edes rakentaa yhtenäistä kartastoa, koska ennen modernia aikaa tunnemaailma oli erilainen ja tunteet olivat sosiaalisesti säädeltyjä, mutta kuten Salmi totesi niin tunteita voi kuitenkin yrittää lähestyä esimerkiksi reaktioiden ja toiminnan kautta.¹³

1.2 Elämä oli täynnä pelkoa ja katastrofin aineksia

Filosofi René Descartes kirjoitti jo 1600-luvun puolivälissä, että *pelon tärkein syy on yllätys, ja siksi ei ole parempaa keinoa siitä vapautumiseen kuin ennaltaharkitseminen ja valmistautuminen kaikkiin niihin uhkaaviin tapahtumiin, joista se voi johtua*. Descartes oli myös sitä mieltä, että pelko tai kauhu ei voi koskaan olla kiitettävää tai hyödyllistä.¹⁴

Hannu Salmi toteaa artikkelissaan *Elämän tragedia*, että yksilön ja yhteisön elämä on täynnä uhkaavia tapahtumia, mahdollisia yllätyksiä. Salmi jatkaakin kysymällä kuinka elämä ylipäätään on mahdollista onnettomuuden tai katastrofin varjossa? Hän lainaa Michel de Montaignea, joka kirjoittaa kuolemasta seuraavasti:

Meidän elämänjuoksumme päätekohtana on kuolema: se on meidän välttämätön silmämäärämme. Jos se meitä peloittaa, niin miten on silloin mahdollista astua askeltakaan eteenpäin ilman kuumeen tapaista levottomuutta?

Michel de Montaignen mainitsema *kuumeen tapainen levottomuus* valtaa varmasti jokaisen mielen,

---

12 Salmi 1996(a), 14.

13 Salmi 1996(a), 14–17.

14 Descartes (suom. Aho et al.) 2005, 102–103.

kun törmäämme suuronnettomuuteen tai katastrofiin, joko tiedotusvälineissä tai henkilökohtaisessa elämässämme. *Elämänjuoksusta* saattaakin yhtäkkiä tulla lyhyempi kuin mitä aluksi odotimme.¹⁵

Montaigne kirjoitti muun muassa kuoleman ja tulevaisuuden pelosta. Aivan kuin elämä olisi tragedia, joka voi milloin tahansa päättyä katastrofiin. Katastrofi voi olla esimerkiksi jokin suuronnettomuus tai termillä voidaan viitata myös subjektiiviseen epäonnistumisen kokemukseen esimerkiksi irtisanomiseen töistä tai avioeroon. Erona näissä kahdessa katastrofikokemuksessa on henkilön rooli. Ensimmäisessä tragediassa henkilö on tapahtuman sivustaseuraaja. Jälkimmäisessä henkilö on itse mukana tragediassa, koska Montaignen oletuksen mukaan voimme milloin tahansa joutua katastrofin uhreiksi.¹⁶

Onnettomuudet on koettu paitsi luonnon niin myös historian taitekohtina, menneisyyden ja tulevaisuuden vedenjakajina, jotka ovat katkaisseet elämän kiertokulun. Onnettomuudet ovat näyttäneet tekevän tyhjäksi yksilön tai yhteisön menneen, mutta antaneet aihetta myös tulevan pohittamiselle, aavistelulle ja pelolle. Aristoteles määritteli pelon pahan ennakoimiseksi, tulevan pahan kuvittelemiseksi. Onnettomuusutiset ja -kuvaukset eivät ole vain kertomuksia tapahtuneista katastrofeista, kertomuksia menneestä, vaan niissä on myös voimakas tulevaisuuteen suuntautuva aspekti kuten Hannu Salmi asian ilmaisee. Onnettomuus on uhka, joka saattaa tapahtua uudelleen. Se on saatettu tulkita myös enteeksi jostakin suuremmasta katastrofista.

Kuoleman ja tuhon pelko on luonnollista eikä sitä voi välttää, mutta jota vastaan ihminen kapinoi niin kauan kuin mahdollista. Kun ihminen ennakoi kipua ja surua on seurauksena väistämättä pelko. Sitä on yritetty torjua kieltämällä onnettomuuksien väistämättömyys ja luonnollisuus. Onnettomuudet on haluttu nähdä luonnottomina. Suhtautuminen kuolemaan alkoi myös vähitellen muuttua teollistumisen myötä. Ihmisten elinikä kasvoi ja elinolosuhteet paranivat, joten kuolema kävi vieraammaksi. Kuolemasta tuli onnettomuus, henkilökohtainen katastrofi.¹⁷

Tekniikan tunnemekanismeihin on 1800-luvulta lähtien liittynyt erottamattomasti ajatus tekniikan tuhovoimasta. Ensimmäiset höyrylaiva- ja junaonnettomuudet näyttivät osoittavan, että elämä voi yhtäkkiä suistua raiteiltaan ja ajautua katastrofiin. Nämä kokemukset olivat voimakkaampia kuin luonnonkatastrofien herättämät tunteet. 1800- ja 1900-lukujen kuluessa tekniikan aiheuttamien onnettomuuksien vaikutusalue on jatkuvasti laajentunut sekä paikallisesti että ajallisesti.¹⁸

Katastrofi on yksi niistä tilanteista, joka voi olla traumaattinen kokemus. Esimerkkejä

---

15 Salmi 1996(a), 7.

16 Salmi 1999, 105–107.

17 Salmi 1999, 108–115.

18 Salmi 1999, 194–195.

traumaattisista tapahtumista ovat erilaiset onnettomuudet, väkivallan uhriksi joutuminen ja sodan kokeminen. Näille tilanteille on ominaista, että ne uhkaavat ihmisen henkeä ja fyysistä terveyttä. Ne voivat äkillisesti tuhota ihmisen asuinympäristön, ihminen voi joutua näkemään jonkun toisen väkivaltaisen kuoleman tai loukkaantumisen tai saa tiedon läheisensä äkillisestä väkivaltaisesta kuolemasta. Traumaattiselle kokemukselle on ominaista, että ihminen kokee tilanteessa voimakasta kauhua ja pelkoa.¹⁹

Ihmiselle kehittyy omaa itseä ja maailmaa koskevia uskomuksia, jotka auttavat ylläpitämään tasapainoa. Ne lisäävät hallittavuutta ja ennustettavuutta suhteessa tulevaisuuteen ja ympäröivään maailmaan. Vaikean trauman jälkeen ihmisellä voi olla hankalaa sulauttaa tapahtumia osaksi henkilökohtaista ajatusmaailmaansa. Useimmilla ihmisillä on vahva luottamus siihen, ettei heille voi tapahtua mitään todella pahaa. Trauman uhriksi joutuminen osoittaa tämän uskomuksen vääräksi. Lisäksi uhrille kasvaa tunne siitä, että kun se kerran tapahtui yhden kerran, se voi myös toistua. Useimmat ihmiset pitävät maailmaa oikeudenmukaisena ja ennustettavana paikkana, joten useimmiten uhrit pohtivatkin sitä miksi tämä tapahtui juuri minulle.²⁰

1.3 Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

Väestönsuojelun historiasta ei ole kirjoitettu kovinkaan paljon. Laajin teos on 1970-luvun lopulla ilmestynyt historiikki: *50 vuotta väestönsuojelutyötä, Suomen väestönsuojelujärjestö 1927–1977*. Kirja on jaettu kolmeen osaan ja tutkielmassani käytän niistä ensimmäistä, joka sisältää tapahtumat järjestön perustamisvuodesta talvisodan loppuun. Myös toisen maailmansodan ajalta on kirjoitettu hiukan väestönsuojelusta, mutta se on lähinnä sotahistorian yhteydessä, kun on tutkittu Suomen ilmapuolustuksen järjestelyjä. Kimmo Vainion kirjoittama *Väestönsuojelu – osa julkista hallintoa* on toinen puhtaasti väestönsuojelun historiasta kertova teos. Siinä tarkastellaan väestönsuojelun lainsäädännön kehitystä Suomessa. Edellä mainitut kaksi teosta täydentävät hyvin toisiaan, koska asioita katsotaan eri suunnista.

Kaasupuolustusyhdistys ja Yleisesikunta julkaisivat muutamia kaasusuojeluun liittyneitä opaskirjasia esimerkiksi *Kaasusuojeluohjesäännön (K.S.O)* vuonna 1927 sekä *Taistelukaasut ja kaasusuojelu* vuonna 1930. Ensiksi mainittu oli käänös ranskalaisesta ohjesäännöstä eikä sen vuoksi täysin soveltunut Suomessa vallinneeseen tilanteeseen. Teokset oli osoitettu sekä siviileille että erilaisissa kaasusuojelutehtävissä toimineille henkilöille. Kirjojen julkaiseminen kertoi omalta osaltaan sen, kuinka paljon kaasusodankäyntiä pelättiin ja miten vakavasti se Suomessakin otettiin.

---

19 Eränen 1996, 76–77.

20 Eränen 1996, 89–90.

Suomen Kaasusuojelujärjestön toimittamalla *Kaasutorjunta*-lehdellä on merkittävä osa tutkielmassani. Lehteä alettiin julkaista vuonna 1933. Lehden painos oli vuoden 1935 lopussa 25.000, mutta jo seuraavan parin vuoden aikana levikki nousi 40.000 kappaleeseen. *Kaasutorjunta* toimi väestönsuojelun äänenkannattajana; julisti sen tärkeyttä ja merkitystä sekä yritti samalla saada sanomaansa päättäjien korviin. Lehti oli myös väestönsuojeluväen tärkein tietolähde aikana, jolloin alalta ei ollut juurikaan saatavissa oppikirjoja. Lehti ilmestyi kuusi kertaa vuodessa paitsi ensimmäisenä vuotena, jolloin numeroita julkaistiin kaksi. Talvisodan syttymisen vuoksi lehtiä ehdittiin julkaista vuoden 1939 aikana vain neljä numeroa.

Tampereen väestönsuojelun muodostumiseen tutustuin lukemalla kaupunginarkistossa olevia asiakirjoja. Pääasiallisina lähteinäni toimivat väestönsuojelutoimikunnan sekä eri lautakuntien (väestönsuojelu-, huolto- ja kansanhuoltolautakunta) pöytäkirjat, toimintakertomukset ja saapuneet asiakirjat. Lisäksi tutkin *Aamulehtiä* syksyiltä 1939 ja ennen talvisodan syttymistä vuonna 1939 julkaistua *Väestönsuojelun käsikirjaa*. Näiden kaikkien avulla olen pystynyt rakentamaan kuvaa siitä, miten väestönsuojelua ja vapaaehtoista evakuointia kaupungissa järjestettiin. Tampereen väestönsuojelu alkoi vapaaehtoisen Kaasupuolustusyhdistyksen toimilla vuonna 1928. Valitettavasti kyseisen yhdistyksen lähdeaineisto on vuosien saatossa hävinnyt. Ainoat asiakirjat, mitä löysin Kansallisarkistosta, koskivat yhdistyksen perustamisilmoitusta ja sääntöjä sekä ensimmäisen kokouksen pöytäkirjaa. Varsinaisesta toiminnasta ei ole säilynyt muita tietoja kuin ne lyhyet viittaukset, jotka mainitaan väestönsuojelutoimikunnan asiakirjoissa.

Tunteiden, erityisesti pelon historiaa, tutkin lukemalla muun muassa Philippe Arièsin, Hannu Salmen, Jari Eilolan ja Eero Kuparisen näkemyksiä kuolemanpelosta ja erilaisista katastrofeista, jotka saattavat kohdata ihmisen. Tietoisuus oman elämän rajallisuudesta ja ajatusta kuolemasta pidetään usein ahdistavana. Kuolemaan liitetään pelko mahdollisista fyysisistä ja psyykkisistä kivuista sekä luopuminen nykyisenkaltaisesta elämästä. Lopuksi tietämättömyys siitä mitä tapahtuu kuoleman jälkeen, synnyttää ahdistusta.

1.4 Työn rakenne

Tutkielmani lähtee liikkeelle toisesta luvusta, jossa taustoitan lyhyesti ensimmäisen maailmansodan perintöä. Taistelukaasuista ja lentokoneista tuli 1930-luvulla erottamaton osa sodankäyntiä, minkä seurauksena taistelurintamien takana eläneet siviilit joutuivat tulilinjalle. Menestyminen sodassa vaati ponnisteluja koko yhteiskunnalta. Tehtaiden, rautateiden ja siviilien tuhoutuessa ei armeijakaan olisi kauaa pystynyt jatkamaan taistelua. Tämän vuoksi väestönsuojelua alettiin kehittää sekä Suomessa että muualla Euroopassa. Kolmannen luvun aiheena onkin Suomen

Kaasupuolustusyhdistyksen perustaminen ja sen tärkeimmät toimintatavat. Väestö oli saatava valistettua mahdollisen kaasusodan vaaroihin. Pelon lietsonta tuntui olevan yksi keskeisimmistä keinoista herättää kansalaisia ja päätöksentekijöitä. Kaasutorjunta-lehden kauhuskenaariot ilmaan lentävistä rakennuksista ja kaasuun tukehtuvista ihmisistä esitettiin varmoina tulevaisuuden kuvina ellei vapaaehtoiseen väestönsuojeluun löytyisi aikaa ja tahtoa.

Neljännessä luvussa käsittelen omakohtaista väestönsuojelua. Se käsitti kaikki ne toimenpiteet, joita jokaisen kansalaisen oli tehtävä itsensä ja perheensä suojaksi. Lisäksi siihen kuului toimenpiteitä, joita kunkin talon asukkaat yhteisesti suorittivat. Omakohtainen väestönsuojelu sisälsi muun muassa henkilökohtaiset suojelutoimenpiteet ja kaasusuojelun, talon valaistuksen säännöstelyn, väestön omakohtaisen suojelupalveluksen ja oikeanlaisen käyttäytymisen sodan aikana. Kaasusuojelun tärkein väline oli kaasunaamari etenkin niillä henkilöillä, jotka joutuivat oleskelemaan asutuskeskuksissa sodan aikana. Omakohtainen väestönsuojelu sai kansan keskuudessa aikaan erilaisia ironisia ja humoristisiakin lausahduksia, kuten työni otsikossa mainitsemani; *Omakohtaista väestönsuojelua, sanoi akka, kun sateenvarjonsa avasi*²¹.

Viidennen luvun aiheena on joukkosuojelu, jonka avulla oli tarkoitus täydentää ja korvata omakohtaisessa suojelussa olevia puutteita. Tähän kuului muun muassa siviiliväestön evakuoiminen uhanalaiselta paikkakunnalta sekä väestönsuojien ja kaasutiiviiden suojien järjestäminen niille, jotka eivät voineet poistua. Lisäksi koulutettuja suojelujohtajia ja talonryhmiä tarvittiin osaksi toimivaa joukkosuojelua.

Kuten aiemmin jo mainitsin, Suomi ei ollut Euroopan ainoa maa, jossa organisoitiin ja harjoiteltiin erilaisia väestönsuojelun toimintamuotoja sekä yritettiin saada lainsäädäntöä aikaan. Ympäri Eurooppaa suunniteltiin kaasusuojeluun soveltuvia välineitä ja valistettiin kansalaisia. Suomessa nämä kaikki edellämainitut suojelutoimet lankesivat vapaaehtoisen toiminnan varaan, koska maahan ei saatu väestönsuojelulakia ennen talvisodan puhkeamista marraskuussa 1939. Nämä ovat kuudennen ja seitsemännen lukujen aiheina.

Viimeisen varsinaisen käsittelyluvun aiheena on väestönsuojelun kehittyminen Tampereella. Sen avulla voi nähdä, kuinka Suomen Kaasupuolustusyhdistykseltä ja myöhemmin Kaasusuojelujärjestöltä tulleita ideoita ja toimintaohjeita käytännössä toteutettiin niillä resursseilla, joita oli saatavilla. Tampere oli toiminnassa aktiivisesti mukana jo 1920-luvun lopulta lähtien. Tähän vaikutti paljon yksittäisten henkilöiden toiminta. Tampereella yksi tärkeimmistä kantavista voimista oli vuosia yhdistyksen puheenjohtajana toiminut tohtori Yrjö Levander. Tampereen esimerkin

---

21 Kaasutorjunta 5/1938, 17.

jälkeen seuraa loppupäätelmät.

Jätin kokonaan työni ulkopuolelle Kaasusuojelujärjestön talouden, koska siitä olisi voinut kirjoittaa kokonaisen tutkielman. Kuten kaikkien muidenkin vapaaehtoisten järjestöjen – niin myös SKJ:n pankkitili karttui muun muassa jäsenmaksuista, arpajaisista ja lahjoituksista. En myöskään esittele tarkasti SKJ:n organisaation kehitystä, koska en nähnyt sitä kovinkaan relevanttina asiana.

2 Ensimmäisen maailmansodan perintö – taistelulentokoneet ja taistelukaasut

Historian saatossa olleissa sodissa on pienimuotoisesti testattu erilaisten myrkkujen vaikutusta vihollisiin, mutta tekniikka ja kemianteollisuus eivät ole olleet riittävän kehittyneitä, joten tulokset ovat jääneet sangen laihoiksi. Antiikin aikana sodankäynnin välineinä olivat muun muassa savu, höyry, ja tomu. Alkeellisesta kemiallisesta sodankäynnistä voi mainita esimerkin muun muassa keskiajalta, jolloin jo osattiin neuvoa, miten arsenikkia ja oopiumia polttamalla saadaan huumaavia ja tappavia höyryjä. Saksalainen kemisti Johann Glauber ehdotti 1600-luvun alkupuolella käytettäväksi kranaatteja, jotka kehittäisivät myrkyllisiä kaasuja. Räjähdeiden täytteeksi hän ehdotti tärpättiä ja salpietarihappoa. Krimin sodan aikana, vuonna 1854, englantilainen amiraali Dundinalds ehdotti hallitukselleen, että Sevastopolin valtauksen yhteydessä käytettäisiin rikkihöyryjä, mutta tätä ei lopulta hyväksytty.²²

Entisaikojen linnoitukset olivat kohtalaisen vankkaa tekoa verrattuna käytettävissä oleviin hyökkäysvälineisiin, joten on sangen ymmärrettävää, että kemiallinen sodankäynti alkoi nostaa päätään. Kun linnoitusta ei pystytty valloittamaan niin on järkeenkäypää yrittää myrkyttää kaivoja tai sananmukaisesti savustaa vihollinen ulos linnoituksesta. Ihminen on siis jo vuosisatoja yrittänyt keksiä erilaisia tapoja, joilla viholliset saisi hävitettyä mahdollisimman helposti ja niin, että omat menetykset jäisivät vähäisiksi. Kemiallisen sodankäynnin siemenet oli saatu kylvettyä ja pelottavan tehokkaista taistelukaasuista alkoi tulla totta 1900-luvun taitteessa.

2.1 Kauhu alkoi Ypresissä 1915

Länsirintaman taisteluissa vuonna 1915 otettiin taistelukaasut ensimmäisen kerran käyttöön. Saksa testasi kaasun tehoa ranskalaisia vastaan Ypresissä. Kaasuhyökkäys tuli täydellisenä yllätyksenä ja ilman asianmukaisia suojavälineitä olevalle viholliselle saatiin aiheutettua huomattavia tappioita. Kloorikaasu tappoi kymmenessä minuutissa lähes 5000 sotilasta. Ensimmäisen maailmansodan rintamilla taistelukaasujen arvioidaan tappaneen noin 100.000 ja haavoittaneen miljoonaa

---

²² Kaasutorjunta 4/1934, 17–18.

sotilasta.²³

Sodan alussa kaasujen käyttö oli melko viattoman tuntuista, koska käytössä olivat vain silmiä ärsyttävät aineet. Kemiallinen sodankäynti kehittyi kuitenkin nopeasti ja sodan loppuvaiheessa kaasut olivat jo tehokkaasti vaikuttavia, tukahduttavia ja hengityselimiä sekä limakalvoja ärsyttäviä aineita. Ensimmäisessä maailmansodassa oli käytössä lukuisia erilaisia kaasulajeja, mutta sodan loppupuolella niiden lukumäärä vähentyi sekä kaasujen sotilaallisen kehittymisen että myöskin käytännöllisten syiden takia noin 10–12 kappaleeseen.²⁴

Peter Enlundin teoksessa *Sodan kauneus ja kauheus* on kuvattu kirjeiden ja päiväkirjamerkintöjen avulla, kuinka muun muassa rivisotilaat ja sairaanhoitajat kokivat asioita ensimmäisen maailmansodan aikana rintaman molemmilla puolilla. Sodan uusi ase, myrkkykaasu, nousi vahvasti esiin. Sitä kauhisteltiin, pelättiin ja vihattiin, kuten lopulta koko sotaa, joka näkyi hyvin englantilaisen sairaanhoitajatar Kingin kirjoittamassa vuoden 1915 lopun kirjeessä:

En usko kestävän montaakaan kuukautta ennen kuin sota on ohi. Uskon, että kirotn myrkkykaasun epäonnistuminen, Jumalan kiitos, tulee osoittautumaan suureksi takaiskuksi Saksalle. Eikö olekin suurenmoista, että ne uudet kaasunaamarit toimivat niin hyvin? Kiitos Jumala siitä. Jumalan pitäisi saada kaikki ne kauheat kaasukranaatit räjähtämään itsestään ja tappamaan 500.000 saksalaista. Se olisi suurenmoinen kosto kaikista meidän lahdatuista sotilasraukoistamme, ja toivonkin, että Hän lähettää tulipaloja tai tulvia räjäyttääkseen tai tuhotakseen kaikki ne saksalaiset asetehtaat.²⁵

Huoli taistelukaasuista ja etenkin tehottomista suojavälineistä oli jatkuvaa. Myrkkykaasun aiheuttama pelko nousi esiin myös Elfriede Kuhrin vuoden 1917 päiväkirjamerkinnöissä:

Tämä sota on haamu harmaissa vaatteissa, pääkallo, josta ryömii matoja. Uudet kovat taistelut ovat raivonneet lännessä kuukausitolkulla. [...]Sitten meillä on se kirottu myrkkykaasu. Englantilaisilla ja ranskalaisilla ei ole vielä (saksalaisista sotilaista poiketen) oikein turvallisia kaasunaamareita hapenottoon. Lisäksi on myrkkykaasua, joka syö tiensä vaatteiden läpi. Mikä tapa kuolla!²⁶

2.2 Ensimmäisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen käytetyt kemialliset aineet

Kemialliset taisteluaineet olivat useimmiten joko nestemäisiä tai kiinteitä aineita, jotka erilaisten menetelmien avulla muutettiin kaasumaiseen, höyrymäiseen, sumumaiseen tai pölymäiseen muotoon eli taistelukaasut eivät olleet sanan varsinaisessa merkityksessä ainoastaan kaasuja. Kaasutusmenetelminä käytettiin aineen ruiskuttamista säiliöstä ilmaan tai maastoon sekä levittämällä räjähteiden välityksellä. Sotilaskäyttöä silmällä pitäen kaasut voitiin ryhmitellä nopeasti

23 Vainio 1989, 15.

24 Taistelukaasut ja kaasusuojelu 1930, 11–12.

25 Enlund 2009, 145.

26 Enlund 2009, 439.

haihtuviin ja pysyviin. Viimeksi mainitun vaikutusaika oli kohtalaisen pitkä kestäen muutamasta vuorokaudesta jopa useampaan viikkoon. Kaasun pysyvyyteen vaikuttivat eniten sää- ja maasto-olosuhteet. Merkittävin säätekijä oli tuuli - sen suunta ja voimakkuus vaikuttivat oleellisesti kaasupilven väkevyyteen ja leviämiseen. Muita merkittäviä säätekijöitä olivat ilman lämpötila ja kosteus.²⁷

Fysiologisten vaikutusten perusteella kaasut voitiin lajitella ärsyttäviin, tukehduttaviin, syövyttäviin ja myrkyllisiin. Eri taistelukaasujen vaikutukset tuntuivat nenän, silmien, kitalaen, kurkun ja hengityskanavien limakalvojen ärsytyksenä sekä keuhkokudoksen muutoksina. Yleensä vaikeat keuhkosairaudet olivat syynä kuolettaviin kaasumyrkytyksiin.

Edellä mainituista kaasulajeista tuhovoimaltaan tehokkaimmaksi nousi syövyttäviin aineisiin kuuluva sinappikaasu²⁸. Myrkytysoireet ilmenivät vasta muutaman tunnin kuluttua, kun kaasu alkoi vaikuttaa hengityselimiin ja silmiin. Sinappikaasu vaikutti lisäksi myös ihoon tehden syöpymiskohdille rakkuloita. Vaikeassa myrkytyksessä kuolema saattoi armahtaa kolmen-neljän vuorokauden kuluessa, mutta joskus myrkytystila saattoi kestää jopa neljä viikkoa. *Taistelukaasut ja kaasusuojelu* - oppaassa kerrottiin sängen yksityiskohtaisesti kuinka myrkytystila eteni:

Ensimmäisen 24 tunnin kuluttua myrkytysoireitten ilmaantumisesta potilas on melkein sokea, mikä johtuu silmäluomien turpoamisesta sekä runsaasta kyynelvuodosta. Luonteenomaisia merkkejä ovat myöskin silmien valonarkuus sekä kouristuksentapainen pingoitus silmäluomissa. Tuska silmissä on polttava. Nenästä vuotaa jatkuvasti limaa ja potilasta vaivaa kuiva, karhea yskä. Hengityselimissä ei ensimmäisen vuorokauden aikana ole vielä havaittavissa sanottavia vikoja, vaan hengitys on kohtalaisen normaalia ja syvää. Harvoin myrkytys päättyy kuolemaan ensimmäisen vuorokauden aikana.

Toisen vuorokauden kuluessa silmien, hengityselimien ja ihon tila pahenee. Keuhkojen toiminta vaikeutuu ja tavallisesti kehittyä äkillinen keuhkokatarri runsaine limasköksineen. Hengityselinten toiminnan vaikeutumisesta johtuu, että ruumiinlämpö on korkea, valtimo nopea ja hengittäminen kiivasta. Keuhkojen ilmatiehyeiden vioittuminen kehittyä nopeasti keuhkokuumeeksi, joka saattaa johtaa kuolemaan jo toisen tai kolmannen vuorokauden kuluessa. Tähän vaikuttaa myöskin myrkytyksen aiheuttama sydämen rasittuminen, joka usein johtaa sydämen laajentumiseen. Vitkallisissa tapauksissa myrkytys saattaa päättyä kuolemaan vasta kolmen tai neljän viikon kuluttua.²⁹

Sinappikaasun lisäksi mainitsemisen arvoinen oli myrkyllisiin kaasuihin lukeutuva sinihappo, joka on keskushermostomyrky. Ranskalaiset käyttivät sitä ensimmäisessä maailmansodassa, mutta

---

27 Taistelukaasut ja kaasusuojelu 1930, 14–17.

28 Sinappikaasu tunnettiin jo v.1864, mutta koskaan aiemmin sitä ei oltu ajateltu käytettävän aseena sotarintamalla. Se tunnettiin myös nimillä yperiitti, iost ja keltaristi.

29 Taistelukaasut ja kaasusuojelu 1930, 36–38.

kaasun nopean haihtuvuuden takia tulokset jäivät heikoiksi ja käyttö tämän vuoksi vähäiseksi.³⁰ Keskushermoston lamauttava myrkkä olisi toimiessaan ollut sangen nopea tapa lopettaa vuosia jatkunut sota.

Ensimmäisen maailmansodan aikana myös yhdistettiin vaikutuksiltaan erilaisia kaasutyyppäjä, jotta niiden tehokkuus parantuisi eli käytännössä; ilmaan saatettiin levittää pölymäistä kaasua, joka tunkeutui kaasunaamareiden suodattimien läpi aiheuttaen sotilaille oksettavan olotilan. Tämän seurauksena sotilaiden täytyi riisua naamarinsa, jolloin heidät saatiin altistumaan ilmassa oleville tappavimmille kaasuille.³¹ Myrkkäkaasun ohella suojavälineiden toimimattomuus aiheutti epävarmuutta ja pelkoa sotilaiden keskuudessa:

Lähes pahinta oli kyynelkaasu, joka haisi mädiltä päärynöiltä ja sai heidät aivastelemaan – ja usein myös oksentamaan kaasunaamareihinsa, niin että heidän oli pakko heittää ne pois ja toivoa parasta. Se vaikutti enemmän tai vähemmän kaikkiin ja kyynelvuodon takia he tähtäsivät huonosti.³²

2.3 Vaara uhkaa ilmasta: lentokoneen kehitys mahdollisti siviilikohteiden pommitukset

Ensimmäisen maailmansodan alkaessa vuonna 1914 oli lentokoneen merkitys ja toimintamahdollisuudet sodankäyntivälineenä tunnustettu sotilaspiireissä. Tosin kehityksen ollessa vielä alussa ei sotilaslentokoneella tiedetty olevan muuta tehtävää kuin tiedustelu- ja tähystyspalvelus. Lentokorkeudeksi riitti 500 metriä, jolloin kone oli suojassa maanpinnalta ammuttua tulta vastaan. Koneen aseena käytettiin ainoastaan konekivääriä. Maailmansodan alkumetreillä ei osattu kuvitellakaan, että lentokonetta käytettäisiin myös ilmataisteluihin ja hyökkäyksiin maassa olevia kohteita vastaan. Lentokoneessa piililyt potentiaali huomattiin kuitenkin pian. Lentokonetta alettiin kehittää kahteen suuntaan; ilmataistelukoneiden piti olla ketteräliikkeisiä ja nopeita kun vastaavasti pommikoneen merkittävin ominaisuus oli kantovoima nopeusvaatimuksen jäädessä taka-alalle.³³

Kehitys eteni vauhdilla – jo maailmansodan seuraavana vuotena aloitettiin ilmataistelut sekä pienimuotoiset iskut maamaaleihin. Lentokoneiden lukumäärä kasvoi myös rajusti. Länsirintamalla oli sodan syttyessä kuusisataa konetta kun sodan loppuessa niitä oli jo 10.000. Tästä luvusta puuttuu vielä noin 6000 alasammuttua lentokonetta.

Sodassa kokeiltiin myös siviilikohteiden ilmapommituksia. Saksan Keisarikunnan lentokoneet tekivät tuhoisimmat pommitukset Lontooseen aiheuttaen suuria tappioita. Englantiin tehdyissä

30 Taistelukaasut ja kaasusuojelu 1930, 40.

31 Taistelukaasut ja kaasusuojelu 1930, 25.

32 Enlund 2009, 593.

33 Kaasutorjunta 1/1936, 9.

ilmapommituksissa kuoli reilut 1000 ihmistä. Seitsemän miljoonan asukaslukuun suhteutettuna tappiot olivat kuitenkin minimaaliset. Englantilaiset aloittivat sodan viimeisinä kuukausina Saksan teollisuuskohteiden pommitukset, mutta varsinaisia siviiliväestöä vastaan suunnattuja iskuja ei ehditty aloittaa ennen sodan päättymistä. Molemmat osapuolet olivat valmistautuneet käyttämään lentokoneita suuremmissa mittakaavassa. Englannissa ja Ranskassa valmistettiin vuonna 1918 55.000 lentokonetta ja vastaavasti ranskalainen eversti Vauthier väitti, että saksalaiset olivat valmistautuneet polttamaan koko Pariisin palopommeilla. Saapunut rauha vesitti molempien osapuolten suunnitelmat.³⁴

Lentokoneen merkitys nähtiin vielä 1930-luvun puolivälissä ristiriitaisena. Tilanteen oletettiin pysyneen ensimmäisen maailmansodan aikaisena, jolloin pommituslennoilla ei saatu aiheutettua kovin merkittävää tuhoa. Toisaalta löytyi myös henkilöitä, jotka seurasivat ilmavoimien kehitystä ja ennakoivat synkkää tulevaisuutta, kuten eräs nimettömäksi jäänyt amerikkalainen kirjeenvaihtaja totesi: *seuraavassa eurooppalaisessa sodassa tulevat ilma-armaadat pyyhkäisemään kokonaisia kansakuntia pois historian näyttämöltä.*³⁵

Vuonna 1930 menehtynyt italialainen kenraali Douhet ennakoivat myös lentokoneen vielä tuntemattomia mahdollisuuksia, jotka hänen mukaansa tulevat tekemään *kertakaikkiaan vallankumouksen*. Douhet totesi myös, että seuraavan sodan kaksi kamalinta asetta ovat lentokone ja kaasut. Kaasutorjunta-lehden toimittaja oli samaa mieltä kirjoittaen, että *joka sen kieltää, se voi yhtä hyvin sulkea silmänsä kirkkaana päivänä ja väittää ettei aurinko paista*. Euroopassa jokainen suurvalta pyrki kehittämään ilmavoimiaan voimakkaasti, joten niillä odotettiin olevan suuri merkitys seuraavassa sodassa.³⁶

Moraalinen vaikutus oli huomattava jo ensimmäisen maailmansodan aikana. Ensimmäistä kertaa sotarintaman takana elänyt siviiliväestö joutui ilmahyökkäysten muodossa osaksi taistelutoimintaa. Lontoon teollisuustuotanto putosi lähes viidennekseen rauhanaikaan verrattuna, koska ihmiset olivat hermostuneita ja pelkäsivät mahdollisia ilmaiskuja. Tulevissa sodissa moraalinen pelättiin heikkenevän entisestään, koska suurvaltojen ilmavoimien tiedettiin tehostuneen 1930-luvulla lähes 20-25 kertaisiksi sitten ensimmäisen maailmansodan lopun.³⁷

Siviilikohteiden ilmapommitukset ja kaasuaaseen käyttöönotto eivät vaikuttaneet ratkaisevasti ensimmäisen maailmansodan lopputulokseen. Sodankäynnin luonne kuitenkin muuttui sodan

---

34 Kaasutorjunta 4/1936, 7.

35 Luutnantti Halttu lainasi erästä amerikkalaista kirjeenvaihtajaa, mutta jätti jostain syystä henkilön nimen mainitsematta. Kaasutorjunta 4/1936, 7.

36 Kaasutorjunta 5/1936, 17.

37 Kaasutorjunta 4/1936, 8.

koskettaessa myös suoraan kotirintamaa eikä ainoastaan kauempana taistelevia sotilaita. Siviili- ja teollisuuskohteiden suojaamiseen jouduttiin kiinnittämään huomiota ja sitomaan huomattavia rintamille tarkoitettuja voimavaroja.³⁸

Ei siis ihme, että pelko ja huolestuneisuus kaasusodakäyntiä kohtaan alkoivat kasvaa esimerkiksi kotimaisissa kemistipiireissä, joissa ulkomaan tapahtumia seurattiin tarkasti ja oppaita luettiin sekä käännettiin myös suomeksi. Ihmisille tarjottiin näin yksityiskohtaisia tietoja kuvien kera siitä, mikä seuraavassa sodassa voi odottaa ellei asialle tehdä jotain:

*Ilman muutahan on selvää, että sota, jos se kerran syttyy, on melkoiselta osaltaan kaasusotaa ja se ei säästä eikä väistä ketään, ei enempää rikasta ei köyhää, ei naista ei miestä, ei nuorta ei vanhaa. Kaikki me olemme saman vaaran alaisia.*³⁹

2.4 Taistelukaasujen käyttö ilmahyökkäyksissä

Rintamantakaiseen asutuskeskukseen voitiin tiputtaa kaasupommit lentokoneista. Tämä tapa kehiteltiin ensimmäisen maailmansodan jälkeen, jolloin huomattiin myös räjähdyspommien käytön mahdollisuus iskettäessä siviilikohteisiin. Lentokoneiden aseistuksen kehittyessä voitiin räjähdys- ja palopommien rinnalle alkaa lisätä myös kaasupommeja. Tähän tarkoitukseen soveltuivat parhaiten hitaasti haihtuvat nesteet, kuten sinappikaasu ja lewisiitti. Näitä taistelukaasuja käyttämällä voitiin kohteeseen saada pitkäaikainen kaasuvaikutus. Syövyttävien taistelukaasujen ominaisuuksiin – pitkän keston ohella – kuului muut monipuoliset vaikutukset, joten tämän vuoksi pidettiin todennäköisenä, että juuri näitä aineita tullaan käyttämään asutuskeskuksia pommitettaessa.

Lentokoneesta käsin suoritettu kaasutus voitiin tehdä kaasupommien avulla tai kaasusateena. Viimeksi mainittu tarkoitti käytännössä sitä, että kaasu ruiskutettiin lentokoneessa olevista säiliöistä maahan. Näiden edellä mainittujen keinojen lisäksi oli kehitelty myös kaasupommin ja -sateen välimuotoa, jossa kaasuneste pudotettiin maahan pienissä lasipalloissa. Kaasusateen vaikutusaika jäi lyhyeksi, mutta tehokkuudeltaan se oli voimakas. Muutama hengenveto olisi riittänyt aiheuttamaan kuolettavan keuhkosairauden. Asutuskeskukseen jäänyt kaasu olisi hankaloittanut jo valmiiksi vaikeaa elämää sekä heikentänyt moraalialia.⁴⁰

Lentokoneen kehitys ei ollut 1930-luvun alkupuolella vielä siinä pisteessä, että pommituslennot oltaisiin nähty todellisena uhkana. Raskaiden pommien tiputusta lentokoneesta pidettiin vaarallisena tilanteena lentokoneelle, koska nopea painonvaihtelu aiheutti koneen heilahtelua.⁴¹ Pommikoneiden

---

38 Vainio 1989, 16–17.

39 Kaasutorjunta 1/1933, 3.

40 Kaasutorjunta 1/1936, 4.

41 Taistelukaasut ja kaasusuojelu 1930, 41–48.

kantokyky ei myöskään ollut riittävän suuri, jotta ne olisivat voineet kuljettaa isoa kaasukuormaa. Kemisti Bertil Nybergh totesi vuonna 1933 ettei tilanne ollut siviilien näkökulmasta toivoton – käytössä olleet kaasuyhdistelmät eivät soveltuneet lentokoneesta pudotettaviksi nopean haihtuvuutensa takia. Kaasun vaikutusaika olisi pitänyt olla enemmän kuin pari tuntia, jotta asutuskeskukseen oltaisiin saatu aikaan riittävän pitkä häiriö. Vielä tässä vaiheessa kemisti Nybergh ei pitänyt riskinottoa viisaana suhteessa saavutettavissa oleviin tuloksiin.⁴²

2.5 Espanjan sisällissota näytti ilma-aseen mahdin

Espanjassa vuosina 1936–1939 käyty sisällissota oli Euroopan verisin konflikti juuri toisen maailmansodan aattona. Sisällissodassa vastakkain olivat Espanjan toisen tasavallan hallituksen joukot sekä kenraali Francisco Francon johtamat kansallismieliset. Sisällissota oli ensimmäisen maailmansodan jälkeen ensimmäinen kerta, kun ilmavoimat olivat käytössä eurooppalaisissa olosuhteissa. Italian käymää sotaa Etiopiaa vastaan (1935–1936) ei voi huomioida, koska tällöin ilmavoimat olivat käytössä vain Italiassa. Ilmavoimien mukanaolo ei myöskään antanut ratkaisevaa etua, koska vihollisen puolella ei ollut riittävän suuria kaupunkeja tai teollisuuskohteita, joita pommittaa. Niinpä Espanjan sisällissota oli ensimmäinen, jonka avulla pyrittiin keräämään tietoa suojautumisesta ilmahyökkäyksiä vastaan.⁴³

Sodan kuluessa Englanti ja Ranska pitivät kiinni sopimuksesta, jolla pyrittiin estämään ulkovaltojen puuttuminen Espanjan sisällissotaan. Myös Neuvostoliitto, Saksa ja Italia olivat allekirjoittaneet sopimuksen, mutta todellisuudessa ne rikkoivat sitä toistuvasti. Mussolinin Italia lähetti kansallismielisille panssareita, lentokoneita ja taistelujoukkoja. Hitlerin Saksa puolestaan pääsi kokeilemaan uuden sotatekniikan toimivuutta. Yksi julmimmista testeistä oli 400 taistelulentokoneen suorittama Guernican pommitus huhtikuussa 1937, jolloin kaupungin 9000 asukkaasta kuoli 1600.⁴⁴

Sodan pitkittyessä väestönsuojelu tehostui ja parani. Barcelonassa ihmiset hakivat turvaa kellareista, mutta ne eivät olleet riittävän suojaisia paikkoja, koska pommit pääsivät tunkeutumaan kerrosten läpi alas asti. Tämän seurauksena kaupunkiin alettiin rakentaa syvälle ulottuvia suojatunneleita ja siviilivahinkojen määrä laski huomattavasti. Toisaalta ihmiset oppivat myös käyttäytymään ja elämään jatkuvan ilmapommitusuhan varjossa. Alussa esiintynyttä paniikkimielialaa ei syntynyt niin helpolla siitäkään huolimatta, että vihollinen oli oppinut lähestymään kaupunkia mahdollisimman äänettömästi, jolloin hyökkäys tuli usein lähes täydellisenä yllätyksenä.

42 Kaasutorjunta 1/1933, 4.

43 Kaasutorjunta 1/1939, 6.

44 Diktatuurien aika 2001, 125.

Ilmahälytystä ei tämän vuoksi ehditty aina edes antaa ennenkuin ensimmäiset pommit olivat jo pudonneet.⁴⁵

Sodan uhrien kokonaismääräksi on arvioitu noin 500.000, joista kaiken kaikkiaan pommituksissa kuoli 10.000 ihmistä.⁴⁶ Vaikka Espanjassa käyty sota ei näyttänyt vielä suurvaltojen ilmavoimien täydellistä tehoa niin Suomen väestönsuojelupiireissä ei enää tämän konfliktin jälkeen ollut epäilystäkään siitä, tultaisiinko tulevissa sodissa hyökkäämään siviilikohteita vastaan. Lisäksi väestönsuojelun merkitys kirkastui käytännön esimerkkien valossa huomattavasti. Italian-Etiopian sota ja Espanjan sisällisota näyttivät, että pelosta ja uhkakuvista oli tullut todellisuutta:

Me olemme nyt tulleet havaitsemaan ilma-aseen voimakkuuden, mutta toisaalta myös suojautumisen mahdollisuudet, jos... Niin, jos suojelutoimenpiteisiin on ajoissa ryhdytty.⁴⁷

3 Taistelukaasukysymys Suomessa

Suomessa taistelukaasuihin alettiin kiinnittää huomiota 1920-luvun alusta lähtien. Kaasusuojelun suunnittelu ja organisaation muodostaminen vaativat paljon työtä, koska toiminta oli aloitettava alusta. Tämän seurauksena suomalaiset tieteen ja tekniikan edustajat ryhtyivät töihin herättääkseen kansalaiset huomaamaan uusien vaarallisten aseiden läsnäolon, jotka pahimmassa tapauksessa saattaisivat uhata myös rauhaisan kotiseudun elämää. Väestön valistaminen lähti liikkeelle hyvin pienimuotoisista toimenpiteistä kasvaen 1930-luvun loppua kohti koko maata koskeviin laajoihin väestönsuojeluviikkoihin.

3.1 Kemisti Kompan komitea

Siviiliväestöä vastaan suunnattuja kaasuhyökkäyksiä pelättiin ympäri maailman, vaikka kaasun käyttö kiellettiin kansainvälisin sopimuksin. Washingtonissa vuonna 1922 ja Kansainliiton myötävaikutuksella Genevessä vuonna 1925 tehdyillä sopimuksilla kiellettiin tukehduttavien, myrkyllisten tai muiden samankaltaisten kaasujen sekä bakteriologisten keinojen käyttö sodassa. Taistelukaasujen valmistamista tai hallussapitoa ei kuitenkaan kielletty, joten sopimuksen pitävyyttä epäiltiin varsin yleisesti. Sotilaallisesti merkittävät valtiot kuten Yhdysvallat, Englanti, Ranska, Italia, Japani ja Venäjä hyväksyivät sopimuksen samoin kuin useat pienet maat. Ilma-aseiden nopea tekninen kehitys teki taistelukaasusta ainakin teoriassa tehokkaamman tuhoaseen. Tämän seurauksena alettiin pohtia myös siviiliväestön suojaamista.⁴⁸

45 Kaasutorjunta 4/1939, 15–16.

46 Diktatuurien aika 2001, 125.

47 Kaasutorjunta 5/1937, 3.

48 Vainio 1989, 15–16.

Suomi hyväksyi Haagin toisessa rauhankonferenssissa vuonna 1907 sovitut kansanväliset sopimukset kesäkuussa 1922.⁴⁹ Kuitenkin melko pian tämän jälkeen, maaliskuussa 1924 puolustusministeriö esitti valtioneuvostolle, että asetettaisiin komitea tekemään ehdotusta puolustuslaitoksen kaasusuojelun ja taistelukaasukysymyksen järjestelystä. Valtioneuvosto asetti komitean ja sen puheenjohtajaksi valittiin kansainvälisesti tunnettu kemisti, professori Gustaf Komppa.

Komitean puheenjohtajaksi valittu Gustav Komppa oli suorittanut kemiasta insinööritutkinnon vuonna 1890 ja filosofian lisensiaatiksi hän valmistui orgaanikemian aiheesta vuonna 1893. Seuraavana vuotena hänet vihittiin tohtoriksi. Komppa opiskeli ja teki tutkimuksia myös ulkomailla muun muassa Zürichissä, Leipzigissa ja Pariisissa. Hän toimi työuransa aikana muun muassa Helsingin kaupungin laboratorion johtajana ja teknillisen korkeakoulun kemian professorina. Viimeksi mainitusta työstään hän erosi täysinpalvelleena vuonna 1935.⁵⁰

Komitean alustava mietintö valmistui maaliskuussa 1925. Se annettiin puolustusministerille ja pyydettiin lausuntoa yleisesikunnalta, sotaväen esikunnalta ja mahdollisesti myös armeijan uudestijärjestelyn parissa työskenneeltä puolustusrevisiolta. Komitea katsoi voivansa jatkaa työtään vasta lausunnon saamisen jälkeen, mutta sitä ei kuitenkaan kuulunut, vaikka komitea kiirehti asiaa vielä marraskuussa 1926. Tämä ei ollut yllättävää, koska kaikki asiasta jotain tietävät olivat jo mukana komitean toiminnassa, joten ketään muita ei ollut asiaa kommentoimaan. Komitean jäsenet olivat huolestuneita, koska kaasusotaa pidettiin todennäköisenä jo seuraavan konfliktin yhteydessä. Puolustusvoimien ohella vaaran nähtiin koskevan myös siviiliväestöä ja se teki tilanteesta vieläkin huolestuttavamman. Valtiovalta ei kuitenkaan kiinnostunut asiasta vaan se jäi kemistipiirien huoleksi.⁵¹

Komitean perustaminen ja taistelukaasukysymyksen esiinnostamisen ajankohta tuntuvat mielenkiintoisilta. Vain muutamaa vuotta aiemmin Washingtonissa ja samoihin aikoihin Genevessä sovittiin kemiallisten aseiden käyttökiellosta sodassa. Kuinka vähän näillä sopimuksilla nähtiin olevan tositalanteessa merkitystä kun taistelukaasujen käytön pelko nousi yhtäaikaan sopimusten allekirjoittamisen kanssa. Toki Geneven vuoden 1925 sopimuksessa oli omat heikkoutensa, kun siinä ei kielletty kaasuaseen kehittämistä tai varastointia. Tilanne tuntui silti melko koomiselta; valtioissa pelättiin asetta, jonka käyttökiellosta oli juuri sovittu. Geneven sopimus ratifioitiin muun muassa Ranskassa vuonna 1926, Italiassa, Itävallassa ja Venäjällä 1928, Suomessa 1929 ja Saksassa

---

49 SopS 11/1924.

50 Kaasutorjunta 4/1937, 4.

51 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, 1–2.

1930⁵².

3.2 Suomen Kaasupuolustusyhdistyksen perustaminen

Suomalaisten Kemistien Seura päätti järjestää kokouksen lokakuussa 1927, jonne kutsuttiin seuran jäsenten lisäksi armeijan ja suojeluskuntajärjestön edustajia. Osanottajia oli yli 200 henkilöä. Kokouksessa päätettiin ryhtyä toimiin kaasupuolustusyhdistyksen perustamiseksi. Professori Komppa valittiin puheenjohtajaksi toimikuntaan, johon osallistui kaikkiaan 13 jäsentä. He edustivat muun muassa Kemistien Seuraa, armeijaa, Punaista Ristiä, Lääkäriseura Duocemia ja Teknikkojen Seuraa. Toimikunta laati julkilausuman, johon ryhdyttiin keräämään arvovaltaisten kansalaisten nimiä.⁵³

Julkilausuman alussa kuvattiin eri kanteilta uuden aseiden hirvittäviä ominaisuuksia:

Maailmansodassa käytäntöön tullut uusi ase, kaasuaase, ei ole vain suurelle yleisöllemme melko hämärä käsite, vaan myös johtavat ja määräävät valtiolliset piirimme ovat kiinnittäneet siihen sangen vähän huomiota. Toisaalta on tämän uuden voimakkaan ja tuhoisan aseiden käytöstä ja ominaisuuksista vallalla joko sen merkitystä väheksyvä tai päinvastoin kauhunomainen ja kaikkea puolustustahtoa herpauttava käsitys, toisaalta taas luotetaan sitä koskeviin kansainvälisiin sopimuksiin siinä määrin, ettei ollenkaan uskota sen enää tulevan sodassa käytäntöön.

Julkilausumassa huomautettiin myös tilanteen kehittymisestä suurvalloissa ja siitä, että kaikki valtiot eivät olleet allekirjoittaneet kaasusodan kieltäviä sopimuksia. Julkilausuman antohetkellä myöskään Suomi ei ollut vielä ratifioinut Geneven vuoden 1925 sopimusta. Yhdistyksessä pelättiin, että tämän seurauksena Suomi saattaisi joutua kaasuhyökkäyksen kohteeksi seuraavan sodan yhteydessä. Julkilausuma päättyi kehoitukseen, jossa kansalaisia pyydettiin liittymään jäseniksi Suomen Kaasupuolustusyhdistykseen.⁵⁴

Yhdistyksen perustava kokous pidettiin marraskuussa 1927 ja lopullisen muotonsa saaneet säännöt hyväksyttiin tammikuussa 1928. Kaasupuolustusyhdistyksen tärkeimpänä päämääränä oli edistää Suomen kemiallista puolustusta ja ryhtyä erilaisiin toimenpiteisiin siviiliväestön suojelemiseksi. Yhdistyksen perustajissa oli paljon tieteen ja tekniikan sekä armeijan edustajia. Sen sijaan valtion ja kuntien edustajat puuttuivat lähes kokonaan. Hallintoneuvostossa oli vain kaksi kansanedustajaa F.V. Härmä ja J. Niukkanen.⁵⁵ Yhdistyksen toimintasuunnitelma oli alusta alkaen varsin kunnianhimoinen ja laaja-alainen. Se sisälsi muun muassa kansanvalistusta, kaasusuojelualalla tarvittavan erikoishenkilökunnan kouluttamista, toimintaa siviiliväestön kaasusuojelun

⁵² SopS 23/1929.

⁵³ 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, 2–3.

⁵⁴ 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, liite 1, 712.

⁵⁵ 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, 4–6.

aikaansaamiseksi ja varojen hankintaa.⁵⁶

3.3 Väestönsuojeluasian tunnetuksi tekeminen – jäsenhankintaa, valistusta ja propagandaa

Vasta perustetun yhdistyksen tärkeäksi tehtäväksi muotoutui jäsenten hankinta jo jäsenmaksujen vuoksi sekä toiminnallisista syistä. Myös perustamiskokouksessa annettu julkilausuma tähtäsi tähän. Varsinaiseen jäsenhankintaan ei kuitenkaan ryhdytty vaan keräyslistoja lähetettiin tietyille henkilöille sekä suuriin liikkeisiin. Vuonna 1928 jäsenmäärä ylitti tuhannen ja paikallisyhdistyksiä perustettiin ympäri Suomen. Ensimmäiset toiminnan aloittaneet yhdistykset sijaitsivat Viipurissa, Jyväskylässä, Lappeenrannassa, Lahdessa, Keravalla, Noormarkussa ja Riihimäellä. Vielä saman vuoden aikana toiminta aloitettiin Porissa, Varkaudessa ja Tampereella. Vuoden 1928 loppuun mennessä oli siis saatu perustettua 11 paikallisyhdistystä, mikä kertoo asian saamasta huomiosta ja innostuksesta.⁵⁷

Jäsenhankinnan ohella Suomen Kaasupuolustusyhdistyksen tärkeimmäksi ja näkyvimmäksi tehtäväksi tuli väestön valistus ja koulutus. Jotta asiasta saatiin tehtyä tunnettu oli valistus aloitettava kaasuvaaran osoittamisella. Ihmisille oli tehtävä selväksi vaaran todellisuus ja sen uhka. Yleisön herättäjinä toimivat muun muassa eri kaupungeissa järjestetyt *lentohyökkäysnäytökset*, joiden avulla siviileille koittava vaara yritettiin tuoda mahdollisimman hyvin esille. Etulinjan ohella myös kotirintamalle sataisi pommeja. Tämän lisäksi lehdille lähetettiin erikoiskirjoituksia muun muassa vuonna 1927 julkaistiin professori Kaukon kirjoitus *Kaasusota Suomen oloissa*. Venäjänkielestä käännetty teksti *Selkäpuolen suojaaminen* julkaistiin myös lyhennettynä suomeksi. Kirjoituksessa käsiteltiin kotiseudun ilmavaaraa ja sitä vastaan suojautumista.⁵⁸

Väestön yleinen valistaminen ja väestön omakohtainen suojele olivat vapaaehtoisen järjestön tärkeimmät ulospäin näkyvät tehtävät. Valistustoiminta jakaantui aluksi tasaisesti ympäri vuoden. Pian kuitenkin huomattiin, että vaikutus tehostui kun keskityttiin samanaikaisesti tietoisuuteen koko maassa. Tämän seurauksena ensimmäistä väestönsuojelupäivää vietettiin 5. joulukuuta 1935 ja ensimmäinen väestönsuojeluviikko oli vuorossa marraskuussa 1937.

Julkaisutoiminnan tärkein väline oli Kaasutorjunta-lehti, joka ilmestyi kuudesti vuodessa. Lehden painos oli vuoden 1935 lopussa 25.000, mutta jo seuraavan parin vuoden aikana levikki nousi 40.000 kappaleeseen. Kaasutorjunta toimi väestönsuojelun äänenkannattajana. Lehti julisti sen tärkeyttä ja merkitystä sekä yritti samalla saada sanomaansa päättäjien korviin. Se oli myös

56 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, 7–8.

57 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, 9.

58 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, 19–20.

väestönsuojeluväen tärkein tietolähde aikana, jolloin alalta ei ollut saatavissa oppikirjoja. Kaasutorjunta levisi niin valtion kuin kuntienkin virastoihin ja laitoksiin, mutta paljonko sitä niissä todellisuudessa luettiin, on jo toinen asia. Tuloksista päätellen sanoma ei juurikaan mennyt perille: kuntiin ehkä hiukan, mutta valtion hallintoon ei nimeksikään. Ylimmät tahot pysyivät väestönsuojelulle kylminä. Toisessa tehtävässään, väestönsuojelutiedon jakamisessa, Kaasutorjunta onnistui huomattavasti paremmin.

Lehden lisäksi järjestö jakoi erilaisia lentolehtisiä, joita levitettiin vuonna 1935 peräti 400.000 kappaletta. Näiden lisäksi yleisön herättäjinä käytettiin julisteita, joita oli väestönsuojeluviikon yhteydessä esillä 100.000. Aiheena oli muun muassa siviiliväestölle annetut toimintaohjeet sodan aikana. Muita siviiliväestölle suunnattuja herättämiskeinoja olivat sanomalehtiartikkelit, lentokirjaset, esitelmät, elokuvatoiminta, väestönsuojelunäyttelyt ja -näytökset.⁵⁹

Lehdistötoiminta oli vilkasta ja se kehittyi sekä laajeni 1930-luvulla. Joulukuun alussa 1930 järjestö toimitti eri puolilla maata ilmestyviin 104 sanomalehteen kaasusuojelusta kertovia kirjoitelmia ja kuvia. Järjestö myös toimitti erikoiskirjoituksia suoraan suuremmille lehdille, joista muut saattoivat niitä lainata. Samoihin aikoihin ilmestyivät myös ensimmäiset lentokirjaset muun muassa insinööri Aulangon kirjoittama *Kaasusota* sekä kapteeni M. Parviaisen tekemä *Taistelukaasut ja kaasusuojelu*, josta suosion vuoksi otettiin toinen painos.

Kirjoittelu sai osakseen myös vastareaktioita. Jo keväällä 1928 Porvoossa ilmestyneeseen lehteen lähetettiin kirjoitus, jossa vastustettiin kaasupuolustustyötä. Kirjoittajan mukaan Suomen olisi ollut edullisinta ilmoittaa, ettei se hyväksy kaasusotaa, jolloin myöskään vihollinen ei käyttäisi kaasuja.⁶⁰ Mieli-piteensä lehdessä ilmaissut näytti luottavan kansainvälisten sopimusten niihin kohtiin, jotka kielsivät kaasusodan aloittamisen. Toisin sanoen, kun Suomi ei aloita kemiallista sodankäyntiä niin kenelläkään ei ole mahdollisuutta kostaa tai iskeä takaisin. Sotatilanteessa vain harvemmin muistetaan sopimuksia, vaikka ne olisikin vasta hetki sitten ratifioituja.

Myös Kaasutorjunta-lehteen lähetettiin sängen kirjavia kirjeitä, joissa kaikissa ei suinkaan suhtauduttu positiivisesti SKJ:n tapaan kirjoittaa väestönsuojelusta. Lehden toimitus halusi tuoda esille näiden *antimilitaristien* kirjoituksia väestönsuojelutyöstä ja julkaisi kirjoituksia kootusti kesällä 1934 ilmestyneessä numerossaan.⁶¹ Toimitus hämmästeli sitä, kuinka seuraavia tekstejä on voitu vakavissaan kirjoittaa, koska niistä näkyi *mielenilmaisijoiden suuri tietämättömyys ja sodanpelko*. Toimituksen mukaan kirjeistä lainatut näytteet kertoivat näiden *pimeitein ihmisten*

59 50 vuotta väestönsuojelutyötä, 1977 116–120.

60 50 vuotta väestönsuojelutyötä, 1977 19

61 Kaasutorjunta 4/1934, 20.

väärästä puolustustahdosta, jonka taustalla välähtelee jokin ihmeellinen rauhanaate, suuri tietämättömyys ja isänmaattoman ihmisen huono omatunto. Seuraavassa on muutama lehdessä julkaistu mielipide väestönsuojelusta. Nimimerkki *Antti Militaristi* syytti kirjoituksessaan SKJ:ta myrkykaasujen valmistamisesta ja sotahulluudesta:

Te kehoitatte ihmisiä kaasusuojeluun, ostamaan naamareita ja kunnostamaan taloihin kellareita. Miksi valmistatte kaasumyrkkyjä niillä tappaaksenne ihmisiä, saisitte hävetä, kun kehtaattekin, olette samaa sakkia sotahullujen kanssa, niillä ei ole myös häpeen tuntua, ne kehtaa kävellä kaduilla päiväsaikaan. [...]jos minulla ei olisi vaimoa ja 4 pientä lasta niin laittaisin reilusti tähän nimeni ja osoitteeni mutta en voi perheeni tähden sillä tähän myrkyttäisitte minun heti tai hirttäisitte ja niin joutuisi perheeni perikatoon.⁶²

Toinen mielipidekirjoittaja suhtautui yhtä negatiivisesti SKJ:n tapaan kirjoittaa väestönsuojelusta. Nimimerkiltään *Kysymysmerkki* vaati perusteluja kaasusotakirjoittelulle ja ihmisten pelottelulle:

Kuinka vallanhimossa kehtaatte peloitella ihmisiä kaasusodan uhalla, itsekkyydellänne ei ole rajaa. Hävetkää kylväessänne levottomuutta ja kauhua ihmissieluihin. Rivoa komentoa. Väärää kauppaa. [...] Koska kansat ja hallitsijat kannattavat, että kaasu sotaa käytetään Niin miksi turhaan koetetaan koota köyhiltä herkkä uskoisilta Viimeinenkin Toivo pelastaa itsensä rahalla. Ostaa suojus...

Lehden toimitussihteeri ei näyttänyt allekirjoittavan lainkaan edellisten henkilöiden mielipiteitä:

Niistä kuvastuu se määrätty henki, joka vetäytyy yhteiskunnallisten varjojen ja salanimien suojaan. Ehkä hekin joskus viisastuvat. Joka tapauksessa työmme koituu lopuksi heidänkin hyväkseen. Saavat olla kiitollisia siitä, että asuvat Suomessa – Venäjällä heidän olisi pakko osallistua niin kaasusuojelu kuin muihinkin sotilaallisiin harjoituksiin.⁶³

Suomen Kaasusuojelujärjestö yritti voimakkaasti 1930-luvun alkupuolella saada lisättyä ihmisten tietoisuutta kaasusuojeluasiasta sekä rekrytoitua sopivia henkilöitä mukaan toimintaan. Lisäksi järjestö markkinoi samoihin aikoihin kotimaisen siviilikaasunaamarin puolesta, joten ei ihme, että toiminta herätti joissakin ihmisissä myös negatiivisia tunteita ja epäilyksiä. Nämä toimituksen valikoimat lainaukset saattoivat olla esimerkkinä räikeimmistä ylilyönneistä. Tuskin enemmistö oli asiasta samaa mieltä. Julkaisemalla nämä tekstit, saattoi toimitus tuoda julki sen, että valistustoimintaa oli vielä jatkettava. Työ oli kaikinpuolin kesken.

Lehdissä julkaistujen yksittäisten kansalaisten tekstien ohella myös Suomen Rauhanliitto vastusti kirjoituksillaan sotavarustelua ja väestönsuojelua, josta annettiin liian positiivinen kuva. Rauhanliiton vuonna 1934 julkaisemien asiantuntijalausuntojen perimmäinen ajatus – hiukan

⁶² Kaasutorjunta 4/1934, 20.

⁶³ Kaasutorjunta 4/1934, 20.

kärjistäen – oli, ettei mitään ole tehtävissä, jos vihollinen aikoo tehdä ilmahyökkäyksen. Rauhan Liiton kirjasessa lainattiin eri maiden asiantuntijoita, joista muun muassa englantilainen eversti Hogg ilmoitti, että *ei ole mitään varmaa keinoa torjua ilmahyökkäyksiä*. Hänen mukaansa *niiden hävittävää moraalista ja aineellista vahinkoa ei voida estää*. Ruotsalainen kapteeni C. J. Brunskog oli puolestaan tullut siihen lopputulokseen, että *surullista kyllä, ilmalaivastoa ei voida millään nykyään tunnetuilla keinoilla estää tekemästä lentohyökkäystä toisen maan alueelle*.⁶⁴ Asiantuntijoiden listalle oli löydetty myös saksalainen majuri C. E. Endtes, jonka mukaan kaasua vastaan taistelu oli toivotonta ennen ja on sitä vielä tänäkin päivänä. Hänen mukaansa on *suorastaan rikksellista kirjoittaa lehdissä, että on helppo suojella itseään kaasulta*.⁶⁵ Vastanlaisia lausuntoja oli kirjasessa yli tusinalta eurooppalaiselta upseerilta ja muulta asiantuntijalta, joiden pätevyyteen saattoi suhtautua tietyllä varauksella. SKJ sai kamppailla tosissaan, jotta suomalaiset saatiin uskomaan väestönsuojelun tuomaan turvaan – siitäkkin huolimatta, että markkinoilla oli myös kilpailevia näkemyksiä.

Vuoden 1935 alkupuolella Kaasutorjunta-lehden pääkirjoituksen rivien välistä saattoi löytää pienimuotoisen näpytyksen niille tahoille, jotka huusivat liian kovaan ääneen rauhan puolesta. Pääkirjoituksessa todettiin se fakta, että vaikka et uskoisi esimerkiksi talosi palavan, niin se voi silti tapahtua. Lehti muistutti, että samoin saattoi käydä sodan kanssa, vaikka sitä ei kukaan haluaisikaan:

*Sodan vaarakin on siis jatkuvasti olemassa! Sitä vitsausta ei kukaan ole kyennyt vielä kahlitsemaan. Päinvastoin! Sodan peikko painaa leimansa tälläkin hetkellä koko maailman yli. Suomen kansa ei tahdo sota, mutta se voi joutua sen jalkoihin tahtomattaan. Auttaako silloin hyvä tahto rauhan puolesta? Ei auta! Vaan silloin on kaikin voimin ja keinoin puolustauduttava.*⁶⁶

Valistustoiminta ja jäsenhankinta jatkui kiivaana koko 1930-luvun lopun. Toiminnan tunnetuksi tekemiseksi päätettiin järjestössä muun muassa jakaa Kaasutorjunta-lehteä ilmaiseksi, paitsi jäsenille, myös sotilas- ja siviilipiireihin, virastoihin ja laitoksiin. Lehden painos oli vuoden 1937 lopussa 35.000 kappaletta ja samaisena vuonna järjestöön liittyi yli 7000 uutta jäsentä.⁶⁷ Epäilevästi väestönsuojeluun suhtautuneet tahot eivät saaneet kansalaisten kiinnostusta sammumaan vaan Kaasusuojelujärjestö keräsi yhä enenevässä määrin asianharrastajia joukkoonsa. Euroopan kiristyneessä poliittisessa ilmapiirissä tämä ei ollut mikään yllätys. Siviilien keskuudessa toivottiin varmasti rauhan kestävän, mutta silti moni näki järkeväksi valmistautua myös mahdollisen sodan

64 Tulevan sodan luonne ja puolustusmahdollisuudet 1934, 4.

65 Tulevan sodan luonne ja puolustusmahdollisuudet 1934, 6.

66 Kaasutorjunta 3/1935, Pääkirjoitus.

67 Kaasutorjunta 3/1938, 25.

syttymiseen.

3.4 Koulutusta, kaasusuojelunäytöksiä ja näyttelyitä

SKJ kehotti paikallisosastoja pitämään erilaisia esitelmä- ja luentotilaisuuksia niin yhteisöjen edustajille kuin yleisöllekin. Kaasusuojelunäytökset, aikaisemmalta nimeltään *lentohyökkäysnäytökset*, aloitettiin vuonna 1929. Niiden merkitys oli suuri, koska myöhemmin näistä näytöksistä muodostui suuret väestönsuojeluharjoitukset. Vuoden 1929 loppupuolella oli Viipurissa puolustusvoimien suuri ilmasotaharjoitus, johon ensimmäisen kerran sisältyi myös siviiliväestön kaasusuojaus. Vaasassa järjestettiin ensimmäinen näytös maaliskuussa 1930 ja Kuopiossa maakuntajuhlien yhteydessä heinäkuussa 1930.

Kurssitoimintaa ei yhdistyksellä ollut vielä vuonna 1928 paljoakaan. Helsingissä aloitettiin kaasusuojelukoulutus palokunnalle ja poliiseille. Seuraavana vuonna koulutuksen piiriin tulivat rautateiden insinöörit, joiden kaasusuojelukurssit olivat siihen asti laajimmat käsittäen 24 tuntia opetusta. Paikallisosastoista Tampere ja Viipuri järjestivät vilkkaimmin kurssitoimintaa. Niiden koulutus kohdistui ensisijaisesti poliisiin, palokuntiin sekä suojeluskuntiin ja lottiin. Myös yleiskursseja alettiin järjestää, joille osallistui jo asiaa harrastavaa yleisöä. Esimerkiksi Tampereella pidettiin vuonna 1930 kahdet kolmen päivän kurssit kaasusuojeluosaston jäsenille.⁶⁸

Kaasusuojelunäytöksiä SKJ järjesti monilla eri paikkakunnilla 1930-luvun alkupuolella. Ne keskittyivät suurelta osin itärajan lähellä sijaitseviin kaupunkeihin sekä rannikolle. Vuonna 1931 kaasusuojelunäytöksiä pidettiin muun muassa Kotkassa, Haminassa ja Kouvolassa sekä vuonna 1934 Viipurissa, Kuopiossa, Imatralla ja Lappeenrannassa. Näytöksiä edelsi useimmiten kymmenille tai jopa muutamalle sadalle paikkakuntalaiselle annetut väestönsuojelukurssit.

SKJ järjesti toukokuussa Lappeenrannassa näytöksen, joka oli rakennettu mahdollisimman aidontuntuiseksi ilmahyökkäystä kuvaavaksi tilanteeksi. Aluksi kirkon kellot tai tehtaan pillit ilmoittivat siviiliväestölle lähestyvistä ilmavaarasta ja hetken kuluttua varoitus muuttui ilmahälytykseksi. Taivaalle ilmestyi muutamia *vihollisen* lentokoneita, jotka pudottivat pommeja etukäteen rakennettuun kohteeseen. Samalla ilmatorjunta ampui ei-toivottuja vieraita konekivääreillä. Hyökkäyksen jälkeen paikalle saapuivat suojaruusteisiin pukeutuneet ensiapumiehet, jotka evakuoivat väestöä ja auttoivat loukkaantuneita:

Rauhanaikaisena opetustilaisuutena onnistui näytös, joka pitkin linjaa tuntui aivan tosisodalta, erinomaisesti ja noin kuusituhantinen yleisö, jolla oli hyvät katsojapaikat

⁶⁸ 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, 19–22.

korkean kirkonmäen valleilla ja rinteillä, oli näkemäänsä erittäin tyytyväinen. Se oli saanut kouraantuntuvan pienoiskuvan tulevaisuuden sodan kauhuista. Ehkä se myöskin tuli ymmärtämään väestönsuojelutyön suuren merkityksen. Näytöksen jokainen vaihe selostettiin yleisölle radiokovaäänisellä havainnollisesti.⁶⁹

Kaasusuojelunäytösten yhteydessä pidettiin useimmiten myös erilaisia luentotilaisuuksia, mutta SKJ:n piirissä huomattiin pian, että näytökset saivat ihmisiä paremmin liikkeelle kuin luennot.⁷⁰ Vielä 1930-luvun alkupuolella kansalaisilla tuskin oli tarkkaa tietoa siitä, mitä väestönsuojelulla todellisuudessa tarkoitettiin ja mitä erilaisia toimijoita se sisälsi. Niinpä kaasunäytökset, tai toiselta nimeltään väestönsuojelunäytökset, antoivat konkreettisia esimerkkejä siitä, mihin pommeja pudottavat lentokoneet pahimmillaan pystyivät, mutta myös sen, kuinka kaupunkeja ja väestöä saattoi turvata.

Merkittävin ja kauaskantoisin SKJ:n toimenpide koulutuksen alalla oli Väestönsuojelukoulun perustamispäätös maaliskuussa 1934 ja toiminnan aloittaminen saman vuoden marraskuussa. Vielä vuonna 1935 koulutus oli melko suppeata osittain tilanpuutteen vuoksi. Seuraavana vuotena koulu muutti omiin tiloihin ja saattoi sen seurauksena aloittaa tehokkaamman opetuksen. Koulu toimi väestönsuojelun johtohenkilöstön keskeisenä koulutuspaikkana, joka järjesti koulutusta myös Helsingin ulkopuolella. Vuosina 1934–1937 se koulutti kaikkiaan 1665 henkilöä erilaisiin väestönsuojelutehtäviin, pääasiassa johtoon. Kun jokainen koulutettu suojelujohtaja puolestaan vaikutti omalla paikkakunnallaan väestönsuojelun eteenpäinviemiseksi niin voi todeta, että Väestönsuojelukoulun panos maan suojealuvalmiuden kehittämisessä oli merkittävä.⁷¹

Vuoden 1934 elokuussa Viipurissa järjestettiin suuret messut, joiden yhdeksi osanottajaksi pyydettiin Kaasusuojelujärjestöä. Messujen yhteydessä päätettiin järjestää myös väestönsuojelunäytös. SKJ:n messuosastolla kävi viikon aikana lähemmäs 20.000 katsojaa tutkimassa muun muassa erilaisia pommeja, suojarusteita ja malliväestönsuojaa. SKJ antoi jokaiselle kävijälle lentolehtisen järjestön toiminnasta ja mahdollisuudesta liittyä mukaan. Yleisö piti väestönsuojelusta kertovaa näyttelyä mielenkiintoisena ja SKJ oli erittäin tyytyväinen messujen antiin. Järjestö halusi korostaa osallistujien innokkuuta ja sitä, että eri-ikäiset ihmiset olivat toiminnassa mukana:

Merkillepantavaa oli, että yleisön joukossa oli kansalaisia kaikista ikäkerroksista, lapsista vanhuksiin ja kaikista yhteiskuntaluokista, työmiehistä pappeihin ja korkeisiin sotilashenkilöihin, ollen kaikki yhtä uteliasta ja hiljaista tutkijajoukkoa. Sitä paitsi oli

69 Kaasutorjunta 3/1934, 16.

70 Kaasutorjunta kts. esim. 1/33, 12–13 tai 1/34, 15.

71 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, 124, 157.

ilahduttavaa kuulla, kun yleisö puolestaan kiitteli näkemästään ja saadusta opetuksesta, joten tarkoitettu siemen lankesi hyvään maahan.

Väestönsuojelunäytös sai myös ihmismassat liikkeelle. Kuvitteellisen vihollisen ilmahyökkäystä todisti lähes 15.000 katsojaa. Yleisö oli lehden mukaan vaikuttunut näkemästään ja osa jopa hiukan järkyttyi sodan saaneesta uudesta luonteesta. Erään vanhan rouvan kuultiin toteavan, että *kyllä se sota tulee kauhea, aijai, voi voi.*⁷² Kansalaisille alkoi hiljalleen konkretisoitua sodan uusi todellisuus, joka ei koskisi vain rintamalla olevia sotilaita, vaan tulisi myös erittäin lähelle siviiliasutusta. Eiköhän tämä ollut myös SKJ:n perimmäinen tarkoitus – herättää kansa ennen kuin oli liian myöhäistä.

Seuraavinakin vuosina SKJ kunnostautui järjestämällä väestönsuojelunäytöksiä muun muassa Lahdessa, Lappeenrannassa ja Kuopiossa sekä osallistumalla erilaisille messuille Helsingissä ja Vaasassa. Etenkin Lappeenrannassa vuonna 1936 järjestetty suurharjoitus antoi arvokasta tietoutta ja käytännön kokemusta asioista, joita vielä pitää parantaa. Väkeä kävi näytöksissä runsain mitoin, mutta silti SKJ halusi muistuttaa, että näytökset olivat yleisölle vain valistus- ja propagandatilaisuuksia. Kuitenkin, jos asiassa haluttiin kehittyä oli myös väestön osallistuttava varsinaisiin harjoituksiin. SKJ:n mukaan tämä oli *ankara vaatimus, mutta jollei sitä voida toteuttaa, ei koskaan myöskään päästä asian ytimeen, ei voida selvittää suojelumuotoja eikä kehittää suojelua.*⁷³ Toisin sanoen yleisön oli siis siirryttävä katsomosta pelikentälle. Vuoden 1937 suurin valistustapahtuma järjestettiin Jyväskylän 100-vuotis juhlien yhteydessä heinäkuussa. Messunäyttelyä, väestönsuojeluharjoituksia ja väestönsuojeluelokuvia kävi viikon aikana katsomassa yli 50.000 ihmistä.⁷⁴ Kiinnostus asiaa kohtaan pysyi väestön keskuudessa suurena.

SKJ halusi tähdentää väestönsuojeluharjoitusten merkitystä muistuttamalla, että käytäntö oli paras tapa oppia ja huomata, jos jokin asia vaatii vielä parempaa suunnittelua. Tällä tavalla suojelusta vastannut johtoryhmä, suojelujoukot ja väestö saivat arvokasta kokemusta. Kansalaiset saivat ohjeita sodan aikaisesta suojautumisesta, käyttäytymisestä, liikkumisesta ja valojen säännöstelystä sekä erilaisista suojarusteista. Kuten Kaasutorjunta-lehdessä todettiin niin harjoitusten onnistunut läpivienti vaati paljon *mielikuvitusta, innostusta, harrastusta, uhrautuvaisuutta ja käytännöllistä työtä, mutta vain täten päästään parhaimpiin tuloksiin ja siihen suojelunvalmiuteen, jonka pääasiallisimpana tarkoituksena on juuri väestön itsensä suojeleminen.*⁷⁵ Poliittisesti levoton syksy 1938 vahvisti varmasti ihmisten halua olla mukana ja oppia erinäisiä asioita väestönsuojelusta.

---

72 Kaasutorjunta 4/1934 3–6.

73 Kaasutorjunta 5/1936, Pääkirjoitus.

74 Kaasutorjunta 4/1937, 19.

75 Kaasutorjunta 6/1938, 8.

Vuoden 1939 alkupuolella kurssitoiminta keskittyi Helsingin alueelle, jolloin muutaman kuukauden aikana järjestettiin 17 väestönsuojelukurssia. Niillä koulutusta sai 600 talon- ja korttelinsuojelijaa. Koko kevään aikana kursseilta valmistui yhteensä huimat 1100 henkeä. Yksi kurssi oli kestoaltaan kaksi viikkoa ja se sisälsi 21 tuntia opetusta. Kaasutorjunta-lehdessä pyrittiin systemaattisesti osoittamaan, että mukana olivat kaikki kansalaisryhmät ja että heihin oli tarttunut vahva innostus:

Kurssilaiset ovat olleet tasaisesti kaikista kansalaispiireistä, joukossa talonmiehiä, insinöörejä, metalli- ym. työmiehiä, opettajia, talonisännöitsijöitä, arkkitehtejä, lämmittäjiä, professoreita, pappeja, johtajia ym. vanhin 73-vuotias, lukuisia 70-60-ikävuosien väliltä, paljon 60-50-vuotiaita jne, jotka kaikki ovat näillä vss-kursseilla osoittaneet suurta innostusta ja harrastusta sekä suorittaneet heille annetut koulutustehtävät, monasti vaikeatkin, oikeassa maanpuolustushengessä, reippain ottein ja miehekkäällä halulla tarkoin oppia väestön omakohtaisen suojelun kaikki vss.toimenpiteet ja tehtävät, joita he kukin tästä lähtien voimiensa, varojen ja mahdollisuuksien mukaan järjestävät ja toteuttavat kotitaloissaan- ja kortteleissaan.⁷⁶

Toukokuussa 1939 Helsingissä järjestettiin myös propagandamarssi, jonka yhtenä tavoitteena oli antaa tukea väestönsuojelulaille. Marssille osallistui lähes 1000 suojelevalvojaa ja 80 ajoneuvoa. Marssin tarkoituksena oli myös herättää talojen omistajia huomaamaan vaara, joka etenkin pääkaupunkiseutua tulisi uhkaamaan mahdollisessa sotatilanteessa. Lisäksi helsinkiläiset halusivat näyttää esimerkkiä muulle Suomelle ja toimia väestönsuojelun edelläkävijöinä. Todellisuudessa tähän oli vielä pitkä matka, koska viranomaiset eivät olleet marssiin osallistuneiden mielestä tehneet riittävästi väestönsuojelun saralla.⁷⁷

SKJ:n laskujen mukaan Helsingissä koulutettiin vuoden 1939 aikana noin 30.000 henkilöä erilaisiin väestönsuojelutehtäviin. Kaupungin suojelevalmiuden kohottamiseen vaikutti myös SKJ:n neuvonta-asema, joka oli perustettu järjestön toimitaloon. Se oli jatkuvasti auki kello 09–19 ja kansalaiset saattoivat saada neuvontaa, suullisia ja kirjallisia ohjeita sekä suojelevalvelu- ja ensiapuopetusta. Siellä saattoi tutustua myös erilaisiin suojelevalvelu- ja niiden käyttöön sekä väestönsuojelun rakenteeseen. SKJ:n toimitalon pihamaalle oli kaivettu malliksi suojelevalvelu- ja rakenteita.⁷⁸ Kaikkiaan väestönsuojelukoulutusta tapahtui vuonna 1939 noin 50 eri paikkakunnalla.⁷⁹ Vapaaehtoinen toiminta näytti voimansa ja SKJ teki voitavansa, jotta kansalaiset olisivat saaneet teoriaopetusta ja käytännön esimerkkejä oikeanlaisesta tavasta suojelevalvelu- ja rakenteita itseään ja muita.

---

76 Kaasutorjunta 2/1939, 14–15.

77 Kaasutorjunta 3/1939, 20.

78 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, 328.

79 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, 284.

3.5 Tehostettuja väestönsuojelupäiviä ja -viikkoja

Suomen Kaasupuolustusjärjestö järjesti yhdessä Itsenäisyys Liiton sekä sotilas- ja siviiliviranomaisten kanssa ensimmäisen väestönsuojelupäivän 5. joulukuuta 1935. Tarkoituksena oli kiinnittää *viranomaisten ja väestön huomiota ajankohtaiseen ja välttämättömään kotiseudun asutuskeskusten ja siviiliväestön suojeluun, ns. väestönsuojeluun, järjestääkseen erilaisia käytännöllisiä väestönsuojelumuodostelmien koulutusharjoituksia sekä esitelläkseen näitä suojelumuodostelmia katselmuksen ja esittelymarssin yhteydessä.* SKJ halusi painottaa, kuinka suuri merkitys kotiseudun ponnisteluilla oli sotatilanteessa rintaman kestävyys. Kotirintama oli kaiken toiminnan selkänoja, jonka oli kestettävä ja jota oli tämän vuoksi myös suojeltava viholliselta. SKJ:n piirissä osattiin vaikuttaa kansalaisten ajatuksiin ja väestönsuojelupäivän merkitystä korostettiin toteamalla, että *tuntemme vakavasti vaaran yhä suurenevan ja tahdomme sen vuoksi täyttää aukot muurissa puolustaaksemme maatamme viimeiseen asti. Kansalainen! Tee väestönsuojelupäivänä jotakin oman ja isänmaasi turvallisuuden hyväksi!*⁸⁰ Jälleen kerran kansalaisten odotettiin osallistuvan vapaaehtoiseen toimintaan, koska valtiovalta ei ollut tehnyt asiasta lain velvoittamaa. Retoriikassa yritettiin selvästi keskittyä *isänmaa* sanan käyttöön, jotta koko kansa kokisi väestönsuojelun omakseen. Tämän vuoksi väestönsuojelua ei voitu organisoida esimerkiksi suojeluskuntien avulla, koska se olisi jättänyt suurella varmuudella osan kansalaisista toiminnan ulkopuolelle. Väestönsuojelun piti olla poliittisesti sitoutumatonta. Isänmaa oli kuitenkin kaikilla yhteinen ja sen suojelemiseen oli kannattavaa vedota.

Väestönsuojelupäivä onnistui yli odotusten ja osallistujia oli kymmeniä tuhansia ympäri maan. Yhtenä syynä tähän saattoi olla aiheen ajankohtaisuus, sillä Italia oli aloittanut sodan Etiopiaa vastaan. Lisäksi suurvallat jatkoivat asevarusteluaan, joka ei varmasti ainakaan lieventänyt sodanpelkoa. Niinpä myös Suomessa turvallisuusasiat nousivat monen ihmisen ajatuksiin. Aika oli siis enemmän kuin otollinen vaikuttaa kansalaisten mielipiteisiin ja jälleen kerran tuoda esille väestönsuojelun merkitys.

Suomen Kaasusuojelujärjestö valmisteli tapahtumaa tehokkaasti neljän viikon ajan. Tällöin he ottivat yhteyttä yli sataan Suomessa ilmestyvään sanomalehteen ja toimittivat artikkeleita väestönsuojelusta, 25 elokuvateatteriin valmistettiin ja lähetettiin äänifilmejä sekä Kaasutorjunta-lehdestä painettiin 25.000 kappaleen erikoisnumero. Sitä jaettiin muillekin kuin lehdentilaaajille. Myös Yleisradio oli tapahtumassa mukana ja 4. joulukuuta radiossa luettiin esitelmä *siviiliväestön sotaturvallisuudesta*.⁸¹

80 Kaasutorjunta 6/1935, 20.

81 Kaasutorjunta 1/1936, 19–20.

Väestönsuojelupäivää vietettiin useilla paikkakunnilla. Suurimmat ilmatorjunta- ja väestönsuojeluharjoitukset järjestettiin 17 asutuskeskuksessa esimerkiksi Helsingissä, Turussa, Tampereella, Oulussa, Viipurissa ja Sortavalassa. Harjoituksiin osallistui yli 8000 väestönsuojelumiestä ja -naista, talonsuojeluvalvojia, talonryhmiä, palokuntia, poliiseja sekä suojeluskuntien ja lottien edustajia. Jälkikäteen tapahtumasta kerrottiin, että *kaikki nämä vs.elimet, vaikka tarpeellista kokemusta ja koulutusta useassa paikassa puuttuikin, suorittivat tehtävänsä tarmolla ja huolella, osoittaen suurta innostusta ja toimintahalua*. Pelkästään Helsingissä harjoituksia seurasi kymmeniätuhansia kansalaisia ja koko maassa katsojia oli lähes 200.000. Itsenäisyyden Liitto järjesti lisäksi eri paikkakunnilla yhteensä yli 600 väestönsuojelujuhlaa, joihin osallistui noin 80.000 kuulijaa. Väestönsuojelupäivän jälkeen SKJ:ssä todettiin tapahtumien loppusummasta, että *lähes kymmenes osa Suomen kansasta oli jollain tavoin vs.remmissä mukana*.⁸² Ei siis mitenkään huono ja vaatimaton saavutus organisaatiolta, jonka toiminta perustui vapaaehtoisuuteen.

Hyvin onnistunut väestönsuojelupäivä päätettiin muuttaa viikon mittaiseksi syksyllä 1937. Niinpä ensimmäistä valtakunnallista väestönsuojeluviikkoa vietettiin saman vuoden marraskuun 14–21. päivänä. Viikon iskulauseeksi muodostui: *Ilmasta uhkaa vaara, kansa ja maa on turvattava!*⁸³ Se oli riittävän ytimekäs ja kertoi tilanteesta kaiken oleellisen. Henkilöt, jotka eivät viitsineet paneutua kokonaisten kirjojen tai lehtien lukemiseen näkivät yhdellä vilkaisulla, mistä asiassa pohjimmiltaan oli kyse.

Väestönsuojeluviikon suurimpana tehtävänä oli edelleenkin siviiliväestön valistaminen. Tähän tavoitteeseen pääsi vain suurten ennakkovalmistelujen avulla. Niinpä erilaisia valistusmateriaaleja muun muassa siviiliväestölle tarkoitettuja ohjeita, julisteita ja kirjallisuutta lähetettiin kaikille kaupunginhallituksille, väestönsuojelutoimikunnille, palokunnille ja poliisilaitoksille. Materiaaleja lähetettiin myös muun muassa noin 5000 kansakoululle, yli 200 oppikoululle, 180 sanomalehdelle, 1400 nuorisoseuralle ja 700 Lotta Svärdin paikallisosastolle. Kaikki tämä edellä mainittu kertoi siitä, kuinka tosissaan SKJ yritti saada suomalaisia havahtumaan asian vakavuuteen ja ennen kaikkea osallistumaan tulossa oleviin tapahtumiin.

Ensimmäisellä väestönsuojeluviikolla suurimman huomion vei SKJ:n 10-vuotisjuhlat, joita vietettiin 20. marraskuuta. Juhlallisuudet alkoivat aamulla, jolloin ensimmäinen väestönsuojelulippu vihittiin käyttöön. Varsinainen juhlatilaisuus pidettiin Suomen Kansallisteatterissa ja edustajistolle tarjottiin juhlapäivällinen Ylä-Kämpissä. Saavutetun merkkipaalun ohella viikon aikana ehdittiin

---

82 Kaasutorjunta 1/1936, 21.

83 Kaasutorjunta 5/1937, 25.

järjestää ympäri maata erilaisia valistustilaisuuksia yhteensä yli 600, lisäksi sanomalehdissä kirjoitettiin paljon tapahtumista ja Yleisradiossa luettiin erilaisia tietoiskuja.⁸⁴

Seuraavan vuoden väestönsuojeluviikko osui lokakuun alkuun, tarkalleen ottaen sitä vietettiin 2–9. lokakuuta, jolloin uuden suursodan syttyminen oli ollut hiuskarvan varassa. Ajankohta ei siis olisi voinut tälläkään kertaa olla osuvampi. Tästä syystä saattoi johtua myös kansalaisten suuri innostus ja mielenkiinto väestönsuojelua kohtaan. Tämä ei sinänsä ollut poikkeuksellista, koska myös muualla Euroopassa ihmiset valmistautuivat pelolla ja kauhulla yhä todennäköisemmin pian alkavaan sotaan. Syksyllä 1938 lähestynyt sota saatiin viime hetkellä estettyä Münchenissä allekirjoitetun sopimuksen turvin. Lehtien kirjoittelussa juuri vältetty suursota näkyi ja tämän seurauksena väestönsuojelu sai korostetun aseman. SKJ:n laskujen mukaan lähes joka kolmas suomalainen sai osansa valistustoiminnasta.⁸⁵

Väestönsuojeluviikolle osui myös tuhoisa rautatieonnettomuus lähellä Imatraa. Lokakuun 6. päivän aamuna sattunut junien yhteentörmäys ja muutaman vaunun tuhoutuminen vaati vain yhden uhrin, mutta kloorikalkkia sisältäneen säiliövaunun rikkoutuminen ja kloorin kaasuntuminen aiheutti monien ihmisten kuoleman joko heti onnettomuuspaikalla tai sairaaloissa sen jälkeen. Menehtyneiden joukossa oli myös muutamia suojelujohtajia, jotka olivat osallistuneet Helsingissä väestönsuojeluharjoituksiin. Ylä-Vuoksi -lehdessä järkyttävää tapahtumaa pidettiin ennakkovaroituksena siitä mihin kaasuase sotatilanteessa pystyy:

Tuntuu kohtalon ivalta, että juuri tällä viikolla ja näinä päivinä, jolloin maan väestönsuojelun tehostamista on erikoisesti korostettu, tapahtuu onnettomuus, missä kaasun – kauhean vihollisen – vaikutus elämän tuhoajana kävi selvää selvemmin ilmi. Ja samalla tuo tapaus meille ikäänkuin ennakkovaroituksena siitä, mihin joudumme, jos emme kylliksi hyvin käsitä tälläisen vaaran merkitystä. Nyt ei ole sotaa, jonka varalta meitä on koetettu opettaa ja ohjata, mutta me saimme varoituksen – hirvittävän sinänsä, mutta samalla niin vaikuttavan, ettei kukaan voi jäädä sen suhteen välinpitämättömäksi.⁸⁶

Vuoden 1939 väestönsuojeluviikko päätettiin järjestää myös lokakuun alussa.⁸⁷ Tällä kertaa se olisi saanut todentuntuiset raamit, koska toinen maailmansota oli alkanut vain kuukautta aikaisemmin. Suomessa oli samaan aikaan käynnissä liikekannallepano ja valmistautuminen sotaan oli kiivaimmillaan. Tämän vuoksi varsinaista väestönsuojeluviikkoa ei voitu enää järjestää vaan kaikki huomio kiinnitettiin viime hetken valmistautumiseen. Kaupunkeihin rakennettiin kiireesti suojia ja

---

84 Kaasutorjunta 3/1938, 26–27.

85 Kaasutorjunta 5/1938, 5–7.

86 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, 253–254.

87 Kaasutorjunta 4/1939, 28.

evakuoitiin ihmisiä.⁸⁸

4 Omakohtainen väestönsuojelu

Väestön omakohtainen suojeleminen käsitti kaikki toimenpiteet, joita jokaisen kansalaisen oli tehtävä itsensä ja perheensä suojaksi sekä ne toimenpiteet, joita kunkin talon asukkaat yhteisesti suorittivat. Omakohtaiseen väestönsuojeluun kuului muun muassa henkilökohtaiset suojeleminen ja kaasusuojaus, talon valaistuksen sääntöily, väestön omakohtainen suojeleminen ja oikeanlainen käyttäytyminen sodan aikana. Kaasusuojelun tärkein väline oli kaasunaamari etenkin niillä henkilöillä, jotka joutuivat oleskelemaan asutuskeskuksissa myös sodan aikana. Tärkeää oli myös, että talosta löytyi asukkaita, jotka vastasivat ilmahyökkäyksen jälkeen pelastus-, palo- ensiapu- ja puhdistustehtävistä. Mielellään siis koulutettu ja yhdessä harjoitellut talonryhmä, jota johti suojeleminen. SKJ halusi kuitenkin vielä muistuttaa, että hankittujen välineiden ohella oli tärkeää säilyttää joka tilanteessa rauhallisuus ja maltti. Koulutus ja asioiden harjoittelu auttoivat tositalanteessa pitämään jokaisen hermot paremmin kurissa:

Kaikkien kansalaisten on itsensä, perheenjäsentensä, kotinsa, kotikorttelinsa ja kotipaikkakuntansa suojeleminen ylläpitämiseksi, auttamiseksi ja tukemiseksi muistettava sodanaikaisissa olosuhteissa yksimielisesti ja nurisematta noudattaa rauhallisuutta, itsehillintää ja viranomaisten ohjeita ja käskyjä. Tällaiseen suojeleminen ja -valmiuteen voi väestö päästä ainoastaan rauhan aikana suoritetun ahkeran opiskelun, valmennuksen, koulutuksen ja sovelusharjoitusten avulla.⁸⁹

4.1 Kaasunaamarit suojaksi

Taistelukaasut vaikuttivat ihmisiin eri tavalla kuin räjähteet, joten kaasulta suojeleminen vaati myös erilaisia toimenpiteitä. Kemiallisia aseita vastaan ei hyödyttänyt rakentaa suojeleminen tai poteroita, koska kaasu saastutti ilman ja maaperän vaikuttaen näin kaikkiin elollisiin olioihin. Kaasunaamarien kehittäminen tuli ajankohtaiseksi ensimmäisen maailmansodan aikana.

Kukaan ei ollut ennen Ypresin taistelua vuonna 1915 osannut varautua kemialliseen sodankäyntiin, joten kaasunaamarien kehittäminen jouduttiin aloittamaan aivan alusta. Kaivosonnettomuuksissa hyväksi havaitut happilaitteet eivät soveltuneet kenttäolosuhteisiin, koska ne olivat raskaita ja epämukavia käyttää sekä kalliita. Kaasun tehokas poistaminen ilmasta tai maastosta ei vaikuttanut mahdolliselta, joten ainoaksi ratkaisuksi jäi suojeleminen nopea kehittäminen kenttäoloihin. Tämän seurauksena syntyivät ensimmäiset *hengityksensuojelijat*. Ne toimivat suodatinperiaatteen

⁸⁸ 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, 337.

⁸⁹ Kaasutorjunta 6/1938, 9–11.

mukaisesti ilmaa puhdistavina välineinä.⁹⁰

Kaasunaamareita kehitettiin sotilas-, teollisuus ja siviilikäyttöön. Ne erosivat toisistaan niin rakenteeltaan kuin suodattimen suojauskyvyltäkin. Siviiliväestölle kehitetyt naamarit voitiin jakaa kahteen osaan – suodattimella varustettuihin kaasunaamareihin sekä *hengityksen suojelejiin*. Viimeksi mainittu tarkoitti erilaisiin kemikaaleihin kostutettua kangasta tai harsoa. Häätätilanteessa kaasunaamarin virkaa saattoi toimittaa myös veteen tai kahviin kostutettu liina, rätti tai sukka. Vaihtoehtoisesti myös hengittäminen nenäliinan avulla, jonka sisällä oli puhdasta multaa, ruohoa, kosteata hiekkaa, sahanpuruja tai hienonnettua puuhiiltä saattoi auttaa pahimman yli. Siviilinaamarin yksi tärkeimmistä tekijöistä oli hetkellisen suojan antamisen ohella edullinen hinta.

Erikoismiehistölle saatettiin lisäksi varata happilaitteita ja hankkia suoja-pukuja, jotka suojasivat ihoa sinappikaasulta. Kalliin hinnan vuoksi niitä ei kuitenkaan ollut mahdollista varata koko väestölle eikä se olisi ollut tarpeellistakaan.⁹¹ Kaasutorjunta-lehdessä asia kiteytettiin toteamalla, että *tulevaisuudessa kaasut epäilemättä ja huolimatta kaikista paperisopimuksista tulevat kuulumaan nykyaikaisen armeijan vaikuttavimpiin aseisiin, muodostavat kaasusuojeluvälineetkin tärkeän osan varustuksista*.⁹²

Kotimaisen siviilikaasunaamarin valmistus aloitettiin keväällä 1930. Kun puolustuslaitoksen Kemiallinen Koelaitos oli hyväksynyt mallikappaleen päätti Kaasupuolustusyhdistyksen johtokunta tilata 3000 kappaletta kaasunaamareita. Joulukuun alkuun mennessä niitä oli myyty jo 2500. Siviiliväestön suojelussa oli näin ollen otettu askel eteenpäin. Suojelukeinon teho jäi kuitenkin riippuvaiseksi väestön omatoimisuudesta ja tämän vuoksi kokonaisuutta ajatellen rajalliseksi. Psykologisella puolella merkitys oli suurempi, koska kansalaiset tiesivät, että kotimaassa valmistettuja kaasunaamareita oli saatavilla. Väestönsuojeluasialla nähtiin kehittyvän ja se lisäsi kansalaisten luottamusta sekä yhdistyksen itseluottamusta.⁹³ SKJ osasi motivoida kansalaisia lyhyesti ja ytimekkäästi toteamalla, että *hanki ajoissa itsellesi kaasunaamari, sillä muista, että sodan puhjetessa juuri sinä voit jäädä sitä ilman*⁹⁴.

Yhdistys halusi pitää siviilikaasunaamarien myynnin omissa käsissään, sillä tähän toimintaan haluttiin liittää myös jäsenhankinta ja valistustyö. Naamari oli pystyttävä myymään mahdollisimman alhaisella hinnalla, jotta yhdistyksen sääntöjen kohta – *varustaa siviiliväestö kaasusuojeluvälineillä sodan varalta* – saavutettaisiin. Myyntityöhön palkattiin 20 reservinupseeria,

90 Kaasutorjunta 1/1934, 4.

91 Taistelukaasut ja kaasusuojelu 1930, 52.

92 Kaasutorjunta 1/1934, 6.

93 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, 22–23.

94 Taistelukaasut ja kaasutorjunta 1930, loppusanat.

jotka onnistuivat saamaan yli 20.000 perhettä kiinnostumaan väestönsuojeluasiasta ja esimerkiksi Helsingissä innostuttiin tilaamaan hiukan päälle tuhat naamaria. Hyvin alkanut toiminta kuitenkin keskeytyi kesällä 1931. Kaasunaamarit loppuivat varastosta eikä Nokian Gummitehdas saanut toimitettua ajoissa ennakkoon tilattua 10.000 kappaleen erää. Mielenkiinto oli kuitenkin saatu herätettyä ja vuoden 1931 loppupuolella naamareita saatiin myytyä 6504 kappaletta.⁹⁵

SKJ:n välineosasto vastasi nimensä mukaan kaasusuojeluvälineiden suunnittelusta ja osittain myös valmistuksesta. Vuonna 1932 myyntiin tuli uusi väestölle tarkoitettu siviilinaamari (m32). SKJ kehoitti siviileitä hankkimaan itselleen ja perheelleen naamarit. Tämän asian tärkeyttä painottaakseen Kaasutorjunta-lehdessä todettiin, että kaasut ovat nykyiaikaisessa sodassa yksi merkittävimmistä aseista. Jokaisen kansalaisen oli syytä hankkia suojeluvälineet ajoissa.⁹⁶

Kaasutorjunta-lehteen lähetettiin välillä myös kyselyitä, joissa haluttiin saada tarkempaa selvitystä kaasunaamarin käytöstä. Etenkin miesten parta ja kaasunaamarin tiiviys aiheuttivat huolestuneita tiedusteluita. Olisi ollut mielenkiintoista tietää, huolestuiko tästä asiasta enemmän miehet vai heidän kanssaan asuneet naiset. SKJ:n vastaus oli varmasti huojentavaa luettavaa monessa perheessä:

[...]parransänki ei haittaa. Eräiden huolestuneiden kyselyjen johdosta on tutkittu parransängin vaikutus naamarin tiiveyteen. Tällöin on todettu, että sänki ei vähennä naamarin tiiveyttä. Sitä vastoin täysiparta useissa tapauksissa tuottaa vaikeuksia. Ilmahälytyksen sattuessa ei siis tarvitse ensimmäiseksi juosta parturille.⁹⁷

Tällaisten kyselyiden perusteella voi sanoa, että kansalaiset suhtautuivat asiaan melkoisella vakavuudella. Vaikka vastauksen rivien välistä voi lukea hiukan humoristisen sävyn niin silti tämä edellä mainittu asiakin on tutkittu.

Kärjistyneen maailmanpoliittisen tilanteen vuoksi jouduttiin 1930-luvun lopulla ryhtymään toimenpiteisiin kaasusuojeluvälineiden valmistuksen ja myynnin järjestämiseksi. Naamarien tuontanto vuoden 1938 lopulla ja vuonna 1939 ei vastannut kysyntää, joten sisäasiainministeriö määräsi, että naamarien myynnin väestölle järjestivät paikalliset viranomaiset. Väestönsuojelupäällikön esikunta joutui lopulta tarkoin säännöstelemään naamarien jakelua ja myyntiä.

Syksyllä 1938 SKJ:n välineosasto ryhtyi yhdessä puolustusministerin kanssa suunnittelemaan uutta väestönaamaria, jossa pyrittiin ottamaan huomioon sille ominaisimmat piirteet. Näitä olivat SKJ:n

---

95 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, 47–48.

96 Kaasutorjunta 1/1934, 6.

97 Kaasutorjunta 5/1936, 25.

mukaan *käyttömukavuus ja -helppous, sopivaisuus, kohtalaisen suuri tehokkuus ja halpuus*⁹⁸. Mallin kehitys tapahtui nopeasti ja jo vuonna 1939 naamareita valmistettiin 36.000 kappaletta. Sisäasiainministeriö hyväksyi lokakuussa 1938 myös uuden kaasunaamarin (m38) väestönsuojelujoukkojen naamariksi. Niitä ehdittiin koota vuoden 1939 aikana 53.000 kappaletta.⁹⁹ Naamareista oli suuri puute eikä nämä valmistuneet noin 90.000 kappaletta riittäneet alkuunkaan. Etenkin talvisodan syttyessä kansalaiset odottivat epätoivoisesti, että naamareita tulisi saataville.

4.2 Ruoan ja juomaveden suojaaminen kaasulta

Kaasuvaara koski ihmisten ohella myös elintarvikkeita, koska nekin oli suojattava. Ilman asianmukaista säilytystä vaivalla hankitut elintarvikkeet olisivat voineet mennä hetkessä pilalle. Erialaisten kriisitilanteiden yhteydessä väestöllä on tapana varata ruokaa normaalia enemmän. Tämä asia huomioitiin Kaasutorjunta-lehdessä, jossa 1930-luvun loppupuolella alettiin muistuttaa ihmisiä myös elintarvikkeiden suojaamisesta:

Sodanvaaran uhatessa pyrkii jokainen mahdollisuuksiensa mukaan hankkimaan suurempia elintarvikemääriä, kuin mitä normaalin kulutus kotitaloudessa edellyttää. Sensijaan vain aniharva yksilö tulee kiinnittäneeksi tarpeellista huomiota vaivalla hankkiemiensa elintarvikkeiden sodanmukaiseen säilytykseen. Koska taistelukaasut vaikuttavat ravintoaineisiin vahingoittavasti tai pilaavat ne kokonaan, on elintarvikkeiden suojelulla jokaisessa taloudessa ensiarvoinen merkitys.

Edellä mainitun vuoksi ohjeiksi annettiin muun muassa se, että ruokakomeron ovi ja avaimenreikä oli tiivistettävä liimapaperilla tai käytettävä kaasutiiviitä pakkauksia esimerkiksi kannellista keittoastiaa, maitokannua tai peltistä keksilaatikkoa. Tosin niissäkin piti muistaa suojata saumakohdat.

Osan pilaantuneista ruuista saattoi saada Kaasutorjunta-lehden artikkelin mukaan puhdistettua käyttöä varten riippuen siitä, minkälaisen kaasun kanssa elintarvike oli ollut kosketuksissa. Kaasumaisen taistelukaasun kanssa kosketuksiin joutuneet elintarvikkeet saattoi vielä puhdistaa, mutta nestemäisten tai arseniikkipitoisten kaasujen saastuttamat elintarvikkeet oli hävitettävä polttamalla tai kaivamalla ne maahan. Juomavesi ei aina muuttunut ulkoisilta ominaisuuksiltaan (haju, maku, väri), vaikka se olisikin ollut kosketuksissa kaasun kanssa, joten veden keittämistä suositeltiin. Tunnin keittäminen teki vedestä jälleen juomakelpoista ja lyhyemmällä ajallakin vettä saatettiin hyödyntää pyykinpesussa.¹⁰⁰ Väestö sai olla tarkkana, että muistivat henkilöiden ohella suojata myös ruokakomeron sisällön ja juomaveden.

98 Kaasutorjunta 6/1938, 7.

99 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, 368–369.

100Kaasutorjunta 2/1939, 6.

4.3 Valaistuksen säännöstely

Valaistuksen säännöstelyllä – kuten asia vuoden 1939 ensimmäisessä Kaasutorjunta-lehdessä ilmaistiin – pyrittiin vaikeuttamaan kohteen havaitsemista ilmasta käsin ja hankaloittamaan pommituksen suorittamista. Valaistuksen säännöstely sisälsi sekä *sotavalaistuksen* että *pimentämistoimet*. Viimeksi mainittua piti käyttää vain ilmahyökkäyksen uhatessa, muuten ylläpidettiin *sotavalaistusta* eli toisin sanoen ne valot, jotka eivät olleet välttämättömiä jokapäiväisen elämän kannalta vähennettiin pienimpään mahdolliseen määrään. Tällöin vaihtoehtoina olivat valolähteen himmentäminen, peittäminen, heijastumisen estäminen tai sammuttaminen. Nämä toimet koskivat sekä sisä- että ulkovalaistusta.

Ulkovalaistusta rajoitettaessa piti huomioida muun muassa liikenneturvallisuus. Etenkin vaaralliset risteyskohdat, tärkeät liikenneväylät sekä paikat, joissa oli vielä mahdolliset raivaus- ja korjaustyöt käynnissä piti merkitä paikallisiin olosuhteisiin soveltuvin keinoin. Myös jalkakäytävien ulkoreunat oli merkittävä valkoisella värillä tai heikosti fosforoivilla aineilla. Erikoisasemassa valaistuksen säännöstelyn suhteen olivat rautatie- ja laivaliikenteen vaatimat merkkivalot. Liikenteessä olleiden kulkuneuvojen kuten junien, linja-autojen ja raitiovaunujen sisävalot peitettiin tai jätettiin kokonaan sytyttämättä. Myös liikennevalot oli himmennettävä tummalla värityksellä.¹⁰¹

Sisävalaistusta rajoitettaessa voitiin ikkunoiden eteen asentaa joko pysyviä suojia tai sellaisia, jotka saatettiin valoisana vuorokauden aikana poistaa käytöstä. Suojiksi soveltuivat esimerkiksi kaihtimet, verhot tai saranoilla varustetut ikkunaluukut. Tilapäisesti ikkunan saattoi peittää myös paksuilla vilteillä tai vastaavilla valoaläpääsemättömillä kankailla. Pysyviä ikkunasuojia suositeltiin käytettäväksi rakennuksissa, joissa ei vakinaisesti asuttu tai työskennelty esimerkiksi arkistotilat ja varastot sekä rakennukset, joiden ikkunat muutenkin suojattiin sirpaleita ja painetta vastaan kuten ravintolat, liikkeet ja tehdassalit. Näiden lisäksi ohjeistettiin muun muassa kattoikkunoiden maalaaminen tummaksi sekä erilaisten mainos- ja näyteikkunavalojen sammuttaminen. Sen sijaan reitit yleisiin väestönsuojiiin ja ensiapuasemille oli merkittävä valolähteillä.¹⁰²

Vuoden 1938 väestönsuojeluviikon aikana pimennystoimia harjoitettiin monissa eri kaupungeissa. Ensin paikkakunnan pimennystä koitettiin ennakolta ilmoitettuna ajankohtana, mutta viikon loppupuolella pimennyksen piti tapahtua pelkän hälytysääneen kuuluessa. Näin toimittiin muun muassa Joensuussa, jossa väestö osallistui innokkaasti harjoituksiin. Toisin kävi Porissa, missä pimennykseen ei oltu tyytyväisiä:

---

¹⁰¹Kaasutorjunta 1/1939, 10.

¹⁰²Kaasutorjunta 1/1939, 11.

[...]kaupunki oli kutakuinkin täydellisessä pimeydessä. Vain eräitten kahviloitten ja ravintolain omistajat katsoivat harjoituksen tarpeettomaksi ja antoivat saleissa olla täydellisen valaistuksen. Jos he luulivat, että tavalliset ikkunaverhot estivät valojen näkymisen kadulle, olivat he peräti typeriä. Samaan tökeryyteen tekivät itsensä syyllisiksi eräät liikkeet, jotka eivät sammuttaneet näyteikkunoistaan valoja. Niinpä eräänkin kaupungin suurimpiin ja huomattavimpiin kuuluvan liikkeen näyteikkunat loistivat aivan häiritsevästi muuten täysin pimeässä ympäristössä. Näistä murheellisista poikkeuksista huolimatta onnistui pimennysharjoitus varsin tyydyttävästi[...]¹⁰³

Valaistuksen säännöstelyllä oli tärkeä osa väestönsuojelussa ja sitä painotettiin myös Kaasutorjuntalehdessä. Muutaman henkilön välinpitämättömällä toiminnalla olisi voinut olla kauaskantoiset seuraukset:

Valaistuksen säännöstely vaatii onnistuakseen laajakantoisia ja aikaaviepiä teknillisiä ja järjestyksellisiä valmisteluja, mutta jää teholtaan kyseenalaiseksi, ellei koko väestö osallistu sen toteuttamiseen. Valaistuksen säännöstelyä voidaankin tämän seurauksena määrättyssä mielessä pitää väestönsuojelukurin mittapuuna.¹⁰⁴

5 Joukkosuojaus

Joukkosuojelun avulla oli tarkoitus täydentää ja korvata omakohtaisessa suojelussa olevia puutteita. Tähän kuului muun muassa siviiliväestön evakuoiminen uhanalaiselta paikkakunnalta, kaasutiiviiden suojien järjestäminen niille, jotka eivät voineet poistua vaara-alueelta, ilmavalvonta, lääkintä- ja pelastustoiminnan järjestäminen sekä elintarvikkeiden ja juomaveden saannin turvaaminen. Suomessa nämä toimet lankesivat vapaaehtoisen toiminnan varaan, koska maahan ei saatu väestönsuojelulakia ennen talvisodan puhkeamista marraskuussa 1939.

5.1 Ensimmäiset väestönsuojelua määrittelevät ohjeet

Yleisesikunnan järjestely- ja liikekannallepano-osasto lähetti jo huhtikuussa 1933 sotilaspiireille kaksi salaista monistetta: *Väliaikainen liikekannallepano-ohjesääntö aluejärjestön valmistelutöitä varten. XII luku. Siviiliväestön suojele vihollisen ilmahyökkäyksiltä ja Väliaikaiset ohjeet väestönsuojelusuunnitelmien laatimista varten.* Nämä kaksi monistetta olivat ensimmäiset ohjesääntöluonteiset asiakirjat, joissa määriteltiin väestönsuojaus ja sen liittyminen maanpuolustuksen kokonaisuuteen. Monisteissa ollut teksti oli ympäröityä, koska lakipohjaista velvoitetta ei voitu asettaa.

Väestönsuojaus kuului ilmatorjuntaan passiivisen ilmatorjunnan osana, koska paikallinen johto sodan aikana oli edelleen ilmatorjuntapäällikön alaisuudessa. Hänen kanssaan toimi erityinen

---

103 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, 193–194.

104 Kaasutorjunta 1/1939, 11.

väestönsuojelupäällikkö, jonka tehtävänä oli muun muassa väestönsuojelua tarkoittavien toimenpiteiden järjestely ja johto. Näihin toimenpiteisiin kuuluivat esimerkiksi kaasusuojelupalvelus ja kaasusuojat sekä poliisi- ja lääkintäpalvelus. Väestönsuojelupäällikön joukkoina toimivat suojelupalvelukseen määrätyt kaasusuojelujoukot, palontorjuntajoukot, suojeluskuntaosastot, poliisi ynnä muut kunnalliset elimet sekä vapaaehtoisten järjestöjen toimesta muodostetut suojelumuodostelmat.¹⁰⁵

Väestönsuojelun toimintamuodot jaettiin ohjesäännössä kolmeen osaan, jotka olivat ehkäisytoimenpiteet, pommitusten vaikutusta lieventävät toimenpiteet sekä yleisluontoiset suojele- ja järjestelytoimenpiteet. Ehkäisytoimenpiteisiin luettiin kuuluviksi väestönsiirrot, suojapaikkojen järjestäminen ja väestön omakohtaiset suojelutoimenpiteet.

Ohjesäännössä kiinnitettiin myös suuri huomio väestönsiirtoihin. Tämä oli ymmärrettävää, koska asutuskeskusten suojelutoimenpiteet olivat vasta muodostumassa ja rakenteelliset toimenpiteet kehittymässä. Tarvittava välineistö oli lähes olematonta. Väestönsiirtojen tarkoituksena oli *saattaa turvaan se osa väestöä, jota ei voida asutuskeskuksen alueella suojata ja jonka oleskelu asutuskeskuksessa ei ole välttämätöntä*. Sisäasiainministeriöön luotettiin ja oletettiin, että sen alaiset elimet järjestelisivät siirrot tarkemmin.

Väestönsiirrot jaettiin pysyviin ja määräaikaisiin. Toimintaohjeissa pysyvät siirrot irrotettiin varsinaisesta väestönsuojelusta:

Pysyväinen väestönsiirto voidaan suorittaa joko lähimaaseudulle tahi kauemmaksi sisämaahan. Kauemmaksi sisämaahan tapahtuvaa siirtoa varten annetaan ohjeet erikseen. Lähimaaseudulle tapahtuvan väestönsiirron – hajoitustoimenpiteet – suunnittelevat paikalliset viranomaiset yhteistoiminnassa maaseutuviranomaisten kanssa läänien hallintoviranomaisten lähemmin määrittelevällä tavalla.

Määräaikaiset siirrot katsottiin kuuluvaksi paikallisviranomaisille. Ne jaettiin tilapäisiin ja säännöllisesti uusiutuviin. Ensiksi mainitun tarkoituksena oli siirtää väestö ilmahuökkäyksen ajaksi suojaan palo- tai kaasuvaaran ajaksi. Jälkimmäisessä vastaavasti poistettiin asutuskeskuksista se väestönosa, jonka oleskelu siellä ei ollut välttämätöntä.¹⁰⁶

Asutuskeskuksiin jääville siviileille oli varattava suojapaikkoja sekä pommi- että kaasuhuökkäyksen varalta. Suojalta ei vaadittu täydellistä osumakestävyyttä, mutta sen oli annettava riittävä turva kaasua, sirpaleita tai talon luhistumista vastaan. Suojapaikkoja tarvittiin väestönsuojelupalvelusta suorittaville, niiden virastojen ja laitosten henkilökunnalle, joiden toimintaa ei voinut sota-aikana keskeyttää sekä asutuskeskukseen jäävälle väestölle. Ohjesäännössä

105 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, 78.

106 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, 79.

todettiin, että suojat on rakennettava ja varattava jo rauhan aikana.

Väestön omakohtainen suojele mainittiin ohjesäännössä ensimmäisen kerran ja painotettiin sen merkitystä:

Tulipalo- ja kaasuvaaran vuoksi ei väestönsuojelu ole toteutettavissa vain viranomaisten ehkäisy- ja avustustoimenpiteiden kautta, vaan vaatii suojelelun aikaansaamisen lisäksi jokaisen yksilön omakohtaisia suojelelutoimenpiteitä. Suojelelutoimenpiteiden käytännöllinen toteuttaminen kuuluu näin ollen melkoiselta osaltaan pommitusmaalin väestölle itselleen.

Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että siviiliväestöstä piti kouluttaa henkilöitä erilaisiin väestönsuojelutehtäviin:

Kussakin talossa (pienemmissä olosuhteissa kortteleissa) asuvan väestön suojelelutoimenpiteiden valvontaa varten tulee talossa (korttelissa) olla talon suojelelualvoja. Suojakammioiden miehistöksi sekä apumiehistöksi talon piirissä suoritettavia suojelelutoimenpiteitä varten on kussakin talossa (korttelissa) muodostettava talonryhmä, jonka tulee toimia myös palonehkäisymiehistönä. Talon suojelelujärjestelyyn kuuluvat lisäksi kaasusuojat, väestön henkilökohtaiset ym. suojeleluvälineet ja väestölle annettavat ohjeet käyttäytymisestä vihollisen ilmahyökkäyksen aikana jne.

Ohjesäännössä todettiin sen keskeneräisyys. Lopullinen sodanajan organisaatio samoin kuin sen rauhan aikainen valmistelukin tulisi aikanaan määrättäväksi yhteisesti siviiliviranomaisten kanssa. Nyt annettujen määräysten tarkoituksena oli perustan luominen niille valmistelutöille, jotka tulitisiin sotilaspiireissä vuoden 1933 aikana suorittamaan. Näihin kuului muun muassa paikallisten väestönsuojelusuunnitelmien laatiminen ja tarpeellisen henkilömäärän varaaminen. Sotilasviranomaiset saivat lisäksi tehtävän yhdessä Suomen Kaasusuojelelujärjestön kanssa yrittää saada jotakin aikaiseksi sillä välin kun päättävissä tahoissa harkittiin, miten asiat tulisi lopullisesti hoitaa.¹⁰⁷

5.2 Vapaaehtoinen evakuoiminen

Vapaaehtoinen evakuoiminen oli varmin ja halvin keino suojelelle väestöä, mutta laajassa mittakaavassa myös vaikeinta toteuttaa. Edellä mainituissa, vuonna 1933 annetuissa, salaisissa monisteissa hahmoteltiin evakuoinnin yleisiä suuntaviivoja. Oletuksena silloin oli, että kaupungeissa valmisteltaisiin tarkemmat väestönsuojelusuunnitelmat, jotka sisältäisivät myös evakuoinnin. Todellisuudessa suunnitelmia ei saatu vietyä kovinkaan pitkälle, koska lakipohjaista velvoitetta ei saatu aikaiseksi ennen talvisodan syttymistä. Tämän vuoksi muun muassa Kaasusuojelelujärjestö kirjoitti ennakolta ohjeita evakuointitilanteeseen.

¹⁰⁷ 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, 80–82.

Loppukesällä 1939 ilmestynyt Kaasutorjunta-lehti antoi muun muassa seuraavanlaisia ohjeita evakuoimista varten. Lehdessä rauhoiteltiin ihmisiä toteamalla, että evakuointikäsky pyritään antamaan riittävän ajoissa, mutta silti oli hyvä varata jo ennakkoon tarpeellisia tavaroita. Oletuksena oli, että ihmisillä olisi vajaa vuorokausi aikaa valmistautua lähtöön ja kaupunkiasunto jäisi sen jälkeen tyhjilleen. Toimituksessa myös ennakoitiin, että kohtalaisen pian voisi tapahtua jotakin sotaan viittaavaa, koska ohjeessa varustauduttiin syksyn ja talven olosuhteisiin. Evakuointiin valmistautuvan henkilön tärkeimpänä tehtävänä oli tarkistaa siirrossa käytettävän kulkuvälineen tarkka lähtöaika sekä varmistua siitä, että kysyisessä kulkuvälineessä olisi tilaa.

Esimerkkinä olevalla evakuoitavalla perheellä oletettiin olevan talviasuttava mökki tai huvila riittävän kaukana asutuskeskuksesta. Mukaan oli pakattava vain sen verran tavaraa kuin itse pystyi kantamaan. Selkäreppuun piti pakata vuodevaatteet, ruokailuvälineet, lääkkeet, elintarvikkeet ja varakengät. Matkalaukkuihin oli mahdutettava muun muassa *alusvaatteet ja sukat sekä yöpuvut, toalettivälineet, ompelutarvikkeet, pitovaatteet ja varapäällysvaatteet*.¹⁰⁸

Ennen kotoa poistumista oli tarkistettava, että tuli uuneista oli sammutettu ja ikkunat sekä ilmanvaihtolaitteet oli suljettu. Vesi- ja kaasujohto oli myös suljettava sekä maadoitettava radioantenni. Mukaan otettavat varusteet oli siirrettävä eteiseen. Lähtiessä oli suljettava väliovet sekä lukittava ulko-ovi. Avain piti jättää talonmiehelle ja ilmoitettava hänelle uusi osoite. Jos edellä mainittujen tehtävien jälkeen jäi vielä aikaa niin lisäksi oli suositeltavaa liimata ikkunoihin paperisuikaleita, täyttää kylpyamme vedellä, tyhjentää ullakko helposti syttyvistä tavaroista, siirtää sanoma- ja aikakauslehtien tilaukset uuteen osoitteeseen sekä poistaa kellarikomerosta kaikki helposti pilaantuvat elintarvikkeet.¹⁰⁹

Evakuoinnin ennakoivalmisteluista kertova lista oli pitkä ja piti sisällään monenlaisia hoidettavia asioita, joiden muistaminen ja tekeminen olivat aikaavieviä. Tämän vuoksi tehtäviä suositeltiin tekemään mahdollisuuksien mukaan ennakkoon. Lopuksi Kaasutorjunta-lehdessä haluttiin muistuttaa, että evakuointikäskyn jälkeen on toimittava ripeästi ja unohdettava kaikki turhat tunteilut:

*Suunnitellut toimenpiteet on heti kehoituksen saatua suoritettava ja sellaiset aikaavievät ja toisarvoiset seikat, kuten esim. jäähyväiskäynnit, turhat puhelinkeskustelut ja päivittelyt on jätettävä kokonaan ohjelman ulkopuolelle.*¹¹⁰

Ennen talvisodan syttymistä monet suurten kaupunkien asukkaista eivät jääneet odottamaan evakuointikäskyä vaan suuntasivat kulkunsa vapaaehtoisesti kohti rauhallisempaan pitämäänsä

108 Kaasutorjunta 4/1939, 10.

109 Kaasutorjunta 4/1939, 10.

110 Kaasutorjunta 4/1939, 11.

maaseutua. Kaupunkien linja- ja rautatieasemille syntyi valtavat ruuhkat kun ihmiset jonottivat paikkaa linja-autoihin ja juniin. Kaikki liikenevä kalusto oli käytössä viimeistä vaunua myöten. Useat lähtivät matkaan myös kävellen tai polkupyörällä, koska parempaa vaihtoehtoa ei ollut tarjolla. Omatoimisesti tapahtuneiden maaseudulle siirtymisten jälkeen myös lääninhallitus kehotti kaikkia 16–60-vuotiaita, joille ei oltu määrätty tehtävää poistumaan kaupungista rauhallisesti.¹¹¹ Moskovan neuvottelujen alkaessa lokakuussa antoi sisäasiainministeriö ensimmäiset ohjeet vapaaehtoisesta evakuoitumisesta 11. lokakuuta 1939 alkaen. Helsingistä lähti evakkoon 100.000 asukasta eli vajaa kolmannes, Viipurista poistui 25.000 eli runsas kolmannes. Samalla koulut lopettivat toimintansa. Ihmiset jäivät odottamaan, mitä tuleman piti.¹¹²

Vapaaehtoinen siirtyminen vaarallisista kohteista ei kuitenkaan jäänyt pysyväksi. Neuvottelut Moskovassa päättyivät tuloksettomina ja koulut jatkoivat toimintaansa. Pääministeri Cajander kehotti 23. marraskuuta 1939 suomalaisia suuntaamaan elämänsä jälleen mahdollisimman normaaleihin uomiin¹¹³. Lähes kaikki evakuoituneet palasivat takaisin kaupunkiin ja rajan tuntumaan. Sodan puhjetessa väestönsuojeluvalmius oli tämän seurauksena huonompi kuin se oli ollut kuukautta aiemmin.¹¹⁴ Marraskuun viimeisenä päivänä alkanut talvisota ja Helsingin ensimmäiset pommitukset saivat aikaan päärautatieasemalle valtavan ruuhkan. Ihmiset pyrkivät uudelleen turvaan. Täpötäydet junat toisensa perään kuljettivat väkeä pois pääkaupungista. Pommitusvaaran vuoksi junat kulkivat pääosin vain yöllä. Junaan pääsyä saattoi joutua odottamaan useita tunteja.¹¹⁵ Käytännössä työssä käyvän aikuisväestön evakomatkat kestivät muutamasta päivästä muutama viikkoihin. Sen sijaan monet lapset ja nuoret viettivät maalla sukulaistensa luona pitkiäkin aikoja.¹¹⁶

5.3 Pommi- ja kaasusuojat

Taistelukaasujen uskottiin olevan seuraavan sodan huomattava hyökkäysase, joten asutuskeskuksiin jäävälle väestölle oli varattava suojapaikkoja. Useat asiantuntijat niin Suomessa kuin Euroopassakin olivat yhtä mieltä siitä, että pelkästään omien ilmavoimien ja ilmatorjunnan avulla ei aikaansaada riittävää turvaa kotiseudulle. Niinpä 1930-luvun alkupuolella alettiin suunnitella kaasu- ja pommisuoja siviiliväestölle.

Suomen Kaasusuojelujärjestö herätteli syksyllä 1934 jälleen kansalaisia huomaamaan

---

111 Kallioniemi 2005, 15.

112 Juutilainen 2002, 656–658.

113 Suomi 75 1991, 16.

114 Juutilainen 2002, 656–658.

115 Pohls & Latva-Äijö 2009, 323.

116 Kallioniemi 1998, s.160.

väestönsuojelun merkityksen ja asian tärkeyden:

Perustan sodanaikaisille suojelutoimenpiteille muodostavat rauhanaikaiset ennakkovalmistelut. (Eihän esim. tulipalon sattuessa ole enää aikaa ryhtyä kouluttamaan palokuntaa ja hankkimaan sammutusvälineitävälineitä, vaan on se tehtävä jo aikaisemmin.) Mitä nopeammin väestönsuojelutyö saadaan koko laajuudessaan toteutetuksi, sitä pienemmiksi jäävät rintamantakaiset tappiot sotatapauksessa. [...]Ehkä juuri Sinua tarvitaan väestönsuojelutyössä. Laiminlyödyt suojelutoimenpiteet voivat muodostua itsellesi ja perheellesi kohtalokkaiksi pahojen päivien sattuessa.¹¹⁷

Samassa lehdessä käsiteltiin myös muun muassa väestönsuojien varaamista ja rakentamista, joten oli hyvä muistuttaa niiden olemassaolon tärkeydestä jo ennen mahdollisen sodan syttymistä. Vetoamalla kansalaisen omaan tai perheen terveyteen herätti varmasti ajatuksia, mitä tulee tapahtumaan, jos väestönsuojelua tai tarvittavia suojia ei olekaan rakennettu ajoissa.

Kaasutorjunta-lehden yksi suosikkiaiheista oli väestönsuojat: niiden vaatimukset, rakentaminen ja varustaminen asuintaloihin. Tämä oli ymmärrettävää, koska asuintaloon rakennettu väestönsuoja oli nopein tapa saada siviiliväestö suojattua ilmahyökkäykseltä. Lehdessä korostettiin nimenomaan kaasutiiviiden suojien rakentamista, mutta suojalta vaadittiin myös pomminkestävyyttä. Taistelukaasujen ohella taivaalta saattoi sataa räjähteitä ja tulta. Väestönsuojat jaettiin 1930-luvun alkupuolella neljään pääluokkaan tarkoituksensa mukaan. Näitä olivat *tärkeiden elinten suojapaikat, yleiset väestönsuojat, tehtaiden ja suurten työpaikkojen suojat sekä asuintalojen suojat.*¹¹⁸

Ihmiset suhtautuivat hieman nuivasti kaasusuojien rakentamiseen, koska vallalla näytti olleen käsitys, jonka mukaan suoja ei voi käyttää rauhan aikana muuhun tarkoitukseen. Tämän väärinkäsityksen lehden toimitus halusi oikaista päättäväisesti:

[...]kaasusuoja voidaan haitatta rauhanaikana käyttää mihin tarkoitukseen tahansa, kunhan se sodan syttyessä tai sodanvaaran käytyä ilmeiseksi voidaan lyhyessä ajassa – sanokaamme parissa tunnissa – tyhjentää liioista, tilaaottavista tavaroista ja saattaa kaikin puolin käyttökuntoon asettamalla ennakolta valmistetut erikoislaitteet paikoilleen.¹¹⁹

Pelkän kaasuvaaran ollessa kyseessä olisi suoja kannattanut rakentaa ullakolle, koska kaasu laskeutui aina lähelle maanpintaa. Räjähdyssommien vuoksi väestönsuoja oli kuitenkin turvallisinta rakentaa ullakon sijasta kellariin, jotta sen yläpuolelle jäi mahdollisimman monta välilattiaa.¹²⁰ Lisäksi maan alla sijaitseva kellari suojasi parhaiten pommien sirpaleilta ja oli helpompi tehdä

117 Kaasutorjunta 5/1934 Pääkirjoitus.

118 Kaasutorjunta 1/1933, 5.

119 Kaasutorjunta 1/1933, 5.

120 Kaasutorjunta 1/1933, 5.

kaasutiiviiksi. Tärkeänä yksityiskohtana mainittiin uloskäyntien lukumäärä, joita piti olla vähintään kaksi. Talon osittain sortuessa piti olla useampi poistumistie.

Kesällä 1934 järjestö halusi muistuttaa, että sen teknillinen osasto oli aina käytettävissä ja pientä korvausta vastaan oli mahdollista saada ohjeita suojapaikkojen järjestelyssä, rakentamisessa ja varustamisessa tarpeellisella erikoiskalustolla. Järjestön avulla oli myös mahdollista hankkia väestönsuojissa tarvittavia erikoisvälineitä. Kaasusuojelujärjestö odotti, että se olisi osaltaan saanut autetuksi ennen kuin oli liian myöhäistä.¹²¹

Väestönsuoja siis piti varustaa erilaisilla tarvikkeilla, jotta pidempiaikainenkin jopa pari vuorokautta kestävä oleskelu olisi ollut mahdollista. Tilan ahtaudesta ja muista hankaluuksista huolimatta oleilu suojassa piti olla siedettävää. Tilasta piti löytyä muun muassa riittävästi juomavettä ja muonaa. Lisäksi siellä oli oltava ensiaputarvikkeita ja puhdistusvälineitä, joilla pestä kaasulle altistunut henkilö sekä vaihtovaatteita siltä varalta, että kaasu olisi pilannut entiset. Suoja olisi saattanut vaurioitua myös käyttökelvottomaksi, joten sinne oli varattava henkilökohtaisia suojeluvälineitä sekä ulosmurtautumistyökaluja.¹²²

Väestönsuojaan piti hankkia erilaisia käyttöesineitä, mutta Kaasutorjunta-lehdessä painotettiin, että *suuri osa kalustoa saattaa olla tilapäisesti kyhättyä tai sellaisia esineitä, joita jokaisessa talossa rauhan aikanakin on aina olemassa*. Suojiin täytyi toki hankkia myös erikoisvälineitä, mutta kustannusten jakamiseksi pidemmälle ajalle niiden hankkimista suositeltiin vähitellen. Kuitenkin ennen todellista sodanuhkaa, koska siinä tapauksessa erikoisvälineet olisivat suurella todennäköisyydellä loppuneet kaupoista.

Lehdessä annettiin myös konkreettinen esimerkki, mitä 30 hengen väestönsuojaan piti varata. Oletuksena oli, että tulevaisuudessa koulutettavat talonsuojelupalvojat ja muut toimihenkilöt kykenevät myöhemmin arvioimaan omien vastuualueidensa tarpeet. Toimitus tahtoi myös korostaa, että järjestön teknillinen osasto oli aina valmiina auttamaan. Mitä siis 30 hengen väestönsuojan varustamiseksi piti muun muassa hankkia? Istuimia oli hyvä löytyä 25 hengelle ja makuupaikka 10 hengelle sekä kynttilälyhtyjä ja tulitikkuja. Ajankuluksi kirjoja ja pelejä. Lisäksi oli erittäin tärkeä muistaa varata *tilapäinen mukavuuslaitos, jos vakituista ei ole*. Muonavarastosta oli hyvä löytyä muun muassa 20 kiloa leipää, muutama kilo säilykesilliä ja -lihaa sekä suolaa ja juomavettä.

Lääkekaappiin piti varata monenlaisia lääkkeitä kaasusairauksien hoitoa varten. Näitä olivat muun muassa *kamferitipat* ja *koffeinitabletit* sydämen vahvistamiseksi, *valeriaani* rauhoituslääkkeeksi, kurkun huuhtelua varten ruokasooda ja *klooraminia* sinappikaasun neutraloimiseksi. Toki oli syytä

121 Kaasutorjunta 3/1934, Pääkirjoitus.

122 Kaasutorjunta 4/1934, 13.

varautua myös sirpaleiden aiheuttamiin haavoihin ja palohaavoihin, mutta 1930-luvun alkupuolella varustauduttiin selkeästi enemmän kaasusairauksia vastaan. Etenkin, kun lääkkeiden lisäksi jokaiselle väestönsuojassa olijalle piti varata joko kaasunaamari tai edes *hengityksensuojelija*.¹²³

Kaasunaamareiden hankkiminen ja väestönsuojien rakentaminen ei yksin riittänyt vaan yhtä tärkeänä koettiin niiden käyttämisen harjoittelu. Tämän vuoksi ja *paniikin välttämiseksi, joka usein voi seuraukseltaan olla tuhoisampi kuin varsinainen onnettomuus, on jokaisen yksilön jo ennakolta tiedettävä, miten hänen vaaran uhatessa tulee käyttäytyä suojellakseen itseään ja muita*.¹²⁴

Väestönsuojia jouduttiin käyttämään poikkeusoloissa, jolloin ihmisten hermot olivat kireällä ja järkytys sodan alkamisesta tai sen tapahtumista saattoivat kasvaa suuriksi. Paniikin välttämiseksi jokaisessa väestönsuojassa oli järjestyssäännöt, joita oli noudatettava. Jokaisen kansalaisen oli tilanteen niin vaatiessa siirryttävä viipymättä väestönsuojaan ja toteltava suojelujohtajan antamia ohjeita ja määräyksiä. Kansalaisilta vaadittiin kurin ja järjestyksen ylläpitoa, vaikka ympärillä olisi tanner tömissyt ja pommit räjähdelleet. Kurin merkitys nähtiin tärkeänä, koska sen avulla jokainen kansalainen saattoi selvitä pelkoa aiheuttavista tilanteista paremmin:

[...]hermovoimiltaan heikommat yksilöt kenties rangaistuksen pelosta alistuvat määräyksiin, vaan se on myös omiaa tukemaan heitä vaikealla hetkellä. Kun heillä on selvä tietoisuus siitä, että he kuria noudattamalla tekevät parhaansa pelastaakseen itsensä ja muut, on heillä moraalinen tuki, joka auttaa heitä kestämään järkytykset, säilyttämään rauhallisuutensa ja toimimaan järkevästi.¹²⁵

Kansalaisten käyttäytymistä haluttiin muokata samaan tapaan kuin rintamalla olleiden sotilaiden. Turha paniikki ja pelko ei hyödyttänyt ketään, joten kunhan vain toimi annettujen ohjeiden mukaan ja yritti parhaansa niin se riitti. Malti oli valttia väestönsuojassakin istuessa.

5.4 Suojeluvälvoija ja talonryhmä

Kuten jo salaisissa väestönsuojelumonisteissa vuonna 1933 kaavailtiin, muodosti talonryhmä pienimmän suojeluyksikön ja sen johdossa toimi suojelupäällikkö. Kaasutorjunta-lehdessä kerrottiin vuoden 1934 alkupuolella *väestönsuojelun peruspylväistä*, joihin kuuluivat koulutuksen saaneet suojelupäälliköt ja heidän ryhmänsä. Koulutuksen aloittamista ja henkilöiden tarpeellisuutta perusteltiin, koska väestönsuojelutehtävät poikkesivat rauhanajan elämästä:

Väestönsuojeluun sisältyy niin sotilashuoltoisia kuin myöskin siviilihallinnollisia toimintoja. Välittömän suojan aikaansaaminen lentokonepommien vaikutuksia vastaan vaatii erikoistoimenpiteitä, joilla ei ole suoranaista yhteyttä rauhanajan elämän kanssa.

123 Kaasutorjunta 4/1934, 13–14.

124 Kaasutorjunta 1/1935, Pääkirjoitus.

125 Kaasutorjunta 5/1934, 11–12.

Ilmahyökkäysten vaikutusten lieventämisessä tulevat jo kysymykseen ne toiminnot, jotka ovat järjestetyt väestön huoltoa varten yleensä sekä erikoisesti rauhan aikana sattuvien onnettomuuksien varalle, kuten toimenpiteet terveydenhoitoa varten, palosuojelutoimenpiteet j.n.e.

[...]muodostukoon asutuskeskuksen siviiliväestön suojele yksityiskohtaisilta toimintamuodoiltaan millaiseksi tahansa, aina tarvitaan henkilöitä, jotka ohjaavat ja johtavat väestön omakohtaista suojele. Nämä väestön keskuudessa toimivat nk. talon (taloryhmän) suojelevalvojat sekä laitosten ja virastojen suojelepäälliköt on jo rauhan aikana valittava ja koulutettava. Näiden sodanaikaisesta toiminnasta riippuu väestönsuojelelun toteuttamisen tehokkuus, mutta ne muodostavat myöskin vankan perustan väestönsuojelelunkysymyksen rauhanaikaiselle kehittämislle.

Kirjoituksensa päätteeksi SKJ totesi, että *järjestö luottaa siihen, että ne, joiden hyväksi toimitaan, myös jotain uhraavat asian eteenpäinviemiseksi.*¹²⁶

Pienimmän suojelelyksikön muodosti talo tai kortteli. Sitä johti kyseessä olevan kiinteistön suojelevalvoja ja hänen apunaan talonryhmässä työskenteli kahdeksan muuta asukasta. Oletuksena oli, että rakennuksessa oli toimiva väestönsuoja, jolloin suojelevalvoja oli paikan esimies. Muut henkilöt toimivat järjestyksenvalvojina sekä ensiapu- ja palomiehinä. Ensisijaisesti talonryhmän piti huolehtia ensiavusta ja tulipalojen ehkäisemisestä – vasta tämän jälkeen toteutettiin mahdollinen kaasutiedustelu ja -puhdistus. Jokaisen ryhmänjäsenen henkilökohtaiseen varustukseen kuului kasunaamari, kypärä, suojelevälineet ja -jalkineet. Talonryhmällä piti yhteiskäytössä olla pelastus- ja ensiaputehtäviä varten muun muassa rautakanki, murtorauta, hakku, kirves, saha, pelastusköysi, ensiapulaukku ja parit. Palonehkäisyssä vaadittavia välineitä olivat lapiot, sankoruisku, palosanko, varavesisäiliö, palokirves, hiekkalaatikko ja savusuodatin.

Suojelevalvojan piti huolehtia, että rakennuksessa ollut väestönsuoja ja tarvittavat välineet olivat käyttökunnossa sekä talonryhmä oli täysilukuinen ja selvillä tehtävistään. Suojelevalvoja myös varmisti, että talon asukkaat olivat tietoisia suojelepaikasta. Lisäksi hänen oli vastattava talon suojelelusuunnitelman laatimisesta ja sen toteuttamisesta sekä muodostettava ja koulutettava talonryhmä. Asukkaiden valistaminen ja opastaminen oli myös hänen vastuullaan.¹²⁷

Yhdistys painotti erikseen sitä suurta vaikutusta, joka saadaan osaavan suojelevalvojan ja miehistön saumattomalla yhteistyöllä. Heidän yksi tärkeimmistä tehtävistä oli pitää väestö rauhallisena ja toimintakykyisenä. Kaasutorjunta-lehden mukaan pelolle ei saanut antaa valtaa tai tilanne olisi voinut johtaa kaaokseen:

Ei riitä kuitenkaan, että taloon hankitaan kaasusuojelevälineitä ja ehkäpä rakennetaan

---

126 Kaasutorjunta 2/1934, Pääkirjoitus.

127 Kaasutorjunta 6/1936, 17.

*väestönsuojakin, vaan yhtä tärkeätä on, että talon suojelevalvoja apumiehineen on selvillä tehtävistään ja että jokainen talon asukas kykenee vaaran hetkellä käyttämään saatavilla olevia suojelevälineitä ja -keinoja hyväkseen. Lamauttavan kuolemanpelon ahdistamana väestö joutuu helposti pakokauhun valtaan, joka usein voi seurauksiltaan olla tuhoisampi kuin varsinainen onnettomuus.*¹²⁸

Palonehkäisyssä oli oleellista, että ullakko oli tyhjennetty kaikista tavaroista ja samalla oli poistettu herkästi syttyvät lautaväliseinät ja -lattiat. Mikäli talon rakenne kesti oli ullakolle levitettävä myös ohut hiekkakerros. Palon leviämisen ehkäisemiseksi oli osattava käyttää oikeaa sammutusainetta ja välinettä, koska esimerkiksi elektronipommin tai öljypalon sammuttamisessa ei ollut vedestä muuta kuin haittaa. Jos pommituksen yhteydessä oli käytetty taistelukaasuja oli talonryhmän selvitettävä hyökkäyksen jälkeen kaasulaatu, sen leviäminen ja kaasutetun alueen laajuus. Tämän jälkeen oli aloitettava puhdistustoimet, jotta kaasusta aiheutunut haitta ja häiriö lieventyi.¹²⁹

Kaasusuojelejärjestö oli tehnyt tarkat ennakkosuunnitelmat ja toivoi mahdollisimman monen talon ja korttelin saavan omat suojeelijansa. Tosi paikan tullen palokunnat eivät olisi ehtineet jokapuolelle kaupunkia ja lisäksi sodan sytyttyä olisi ollut liian myöhäistä alkaa varustaa väestönsuojia ja kouluttaa ihmisiä toimimaan tilanteen vaativalla tavalla. Suojelevalvojan vastuu asukkaista oli suuri ja tehtäväkenttä laaja. Väestönsuojassa olleille henkilöille oli tämän vuoksi esiteltävä suojelevalvoja ja talonryhmä sekä luettava paikan järjestyssäännöt:

*Jokaisen suojassa olijan on viivyttelöttä noudatettava kaikkien esimiesasemassa olevien henkilöiden määräyksiä. Tarpeen vaatiessa ovat esimiehet oikeutetut käyttämään väkivaltaa järjestyksen säilyttämiseksi (palauttamiseksi). Rikkomuksiin syyvät henkilöt voidaan suojan esimiehen toimesta asettaa syytteeseen sota-oikeudessa*¹³⁰

Suojelevalvojen ja talonryhmien merkitys oli tosi paikan tullen merkittävä, koska he olivat saaneet hyvän peruskoulutuksen ja suurimmalti osin tarvittavat väestönsuojelevälineet tehtävien hoitoa varten. Jokainen tiesi oman paikkansa ja toimi sen mukaan. On mahdotonta tietää, kuinka hyvin ihmiset olisivat osanneet toimia ilman koulutusta. Todennäköistä kuitenkin on, että useat ihmiset pelastuivat ripeästi toimineiden talonryhmien avustuksella sekä aineelliset vahingot lievenivät, koska talonryhmät pystyivät suorittamaan muun muassa alkusammutuksen ennen kuin liekit tuhosivat kokonaan osuman saaneen rakennuksen.

6 Joukkosuojeletoimenpiteitä Euroopassa ja Neuvostoliitossa 1930-luvulla

Suomi ei ollut ainoa valtio Euroopassa, jossa yritettiin saada kansalaiset ja päättäjät heräämään

¹²⁸ Kaasutorjunta 2/1935, 3.

¹²⁹ Kaasutorjunta 6/1939, 19.

¹³⁰ Kaasutorjunta 6/1936, 18.

uuden sodan ja siinä suurella todennäköisyydellä käytettävän kaasuseen vaaroihin. Väestönsuojelutoimenpiteitä pohdittiin, laadittiin ja harjoiteltiin. Väestönsuojelukysymystä alettiin monissa valtioissa (muun muassa Viro, Italia, Ranska ja Puola) järjestellä ja toteuttaa lainsäädännön kautta. Suomi oli vapaaehtoisessa väestönsuojelutyössä Euroopan kärkimaita, mutta lainsäädäntö laahasi perässä. Kaasutorjunta-lehdessä julkaistiin kansainvälisen Punaisen Ristin kautta tulleita tietoja muiden valtioiden varautumisesta sotaan. SKJ:ssä pidettiin hyödyllisenä vertailla Suomen väestönsuojelun kehitystä ulkomailla tapahtuneisiin suojelutoimenpiteisiin, jotta nähtiin paremmin, missä asioissa oltiin edellä ja mitkä asiat vaativat vielä suurempaa ponnistelua. SKJ:n erityisenä mielenkiinnon kohteena olivat toimet itänaapurissa.

6.1 Väestönsuojelua organisoitiin ympäri Eurooppaa

Italiassa julkaistiin vuonna 1931 asetus maan ilmatorjunnan järjestelystä ja seuraavana vuonna asetus kaasusuojien järjestämisestä. Kaasusuojelupalveluun saatettiin kutsua nuoria sekä yli 40-vuotiaita asevelvollisuuden suorittaneita miehiä. Vuonna 1933 annettiin myös laki kaasunaamarien jakamisesta siviiliväestölle. Viimeksi mainitussa Italia oli ensimmäisiä valtioita Euroopassa, joka näin päätti toimia.¹³¹

Saksassa väestönsuojelutyö alkoi Valtakunnan Ilmasuojeluliiton vapaaehtoisena toimintana, jota valtio tuki lainsäädännön puuttumisesta huolimatta. Ensimmäinen ilmasuojelulaki julkaistiin kesäkuussa 1935 ja myöhemmin sitä täydennettiin erilaisilla määräyksillä. Kaikki saksalaiset olivat työvelvollisia ilmasuojelun hyväksi. Pakollinen palvelus tuli suorittaa joko osallistumalla kursseille tai suuriin väestönsuojeluharjoituksiin.¹³²

Itävallassa ei ollut vielä kesällä 1934 väestönsuojelulakia, mutta sen sijaan suunnitelmissa oli halpojen kaasunaamarien valmistus ja myynti sekä julkisten ja yksityistalojen kaasusuojien suunnittelu. Viranomaisten suorittamat toimenpiteet tarkoittivat lähinnä valistustoimintaa ilmasuojelun hyväksi. Itävallan Ilmasuojeluliitto ja Kansallinen Sekakomitea pyrkivät levittämään väestön keskuuteen kaasuvaaran ja suojelutoimenpiteiden tuntemusta. Tätä varten oli perustettu vapaaehtoisen Arbeitsdienstin puitteisiin suojelijain koulutuskuunta, joka järjesti kursseja, kokouksia ja esitti elokuvia. Ilmasuojeluliitto julkaisi aikakauslehteä *Der Luftschutz*. Liitto järjesti myös keväällä 1934 Wienissä suojeluvälinenäyttelyn sekä esitti usein kaasusuojelua koskevia esitelmiä radiossa ja toimitti sanomalehtikirjoituksia. Ensimmäinen suuri kaasusuojeluharjoitus pidettiin syksyllä 1933 ja niiden jatkamista kaavailtiin jälleen seuraavana syksynä. Kaasusuojelun

---

¹³¹ Kaasutorjunta 2/1933, 13.

¹³² Kaasutorjunta 1/1938, 22–23.

erikoisharjoituksia järjestettiin muun muassa lääkäriskouluissa, lääkärin täydennyskursseilla ja sairaanhoitaja- sekä palokuntakursseilla.¹³³

Ranskan sisäministeriö määritteli vuonna 1932 *Käytännölliset ohjeet passiivipuolustuksesta ilmahyökkäyksiä vastaan*. Seuraavana vuonna ilmestyi erikoisohjeita, joiden mukaan passiivipuolustuksen toimeenpanosta vastasivat sisäministeriö ja sen alaiset hallintoviranomaiset. Yksityishenkilöiden tuli kustantaa omat henkilökohtaiset suojeluvälineensä. Kaupunkien piti selvittää, löytyykö alueelta tärkeitä suojelukohteita, kuinka paljon yleisiä ja yksityisiä kaasusuojia tarvitaan, kuinka kaasusairaiden ensiapu hoidetaan ja mihin paikkoihin evakuointi suoritetaan. Ranskan väestönsuojelulaki vahvistettiin huhtikuussa 1935. Vaikka lainsäädäntö tulikin hiukan muuta Eurooppaa jäljessä niin Ranskassa onnistuttiin kuitenkin luomaan sellainen väestönsuojelujärjestelmä ja – organisaatio, jota muissa maissa pidettiin mallina.¹³⁴

Ilmasodan uhka löi leimansa myös Pariisissa vuonna 1934 olleeseen turvallisuusnäyttelyyn, jossa oli Kaasutorjunta-lehden mukaan esillä muun muassa *miehen kokoisia lentopommeja, kaasunaamareita ihmisille, koirille ja hevosille, kaasuvarmoja kehoja vauvoille, kaasunkestäviä pukuja ja täydellisesti varustettuja kaasusuojia*. Näyttelyn perusteella SKJ huomautti monien valtioiden olevan tietoisempia kaasun ja lentokoneiden tuomasta uhasta:

*Ulkomailla ollaan selvillä kuinka pitää varustautua sen vaaran varalta, joka ilmasta käsin uhkaa ihmiskuntaa pommituksen ja kaasun muodossa, mutta meillä on vielä henkilöitä, jotka eivät käsitä tämän vaaran uhkaa ja pitävät sen varalta varustautumista jopa tarpeettomana.*¹³⁵

1930-luvun loppupuolella väestönsuojelutoimet keskittyivät enemmän kaasusuojien ja -naamareiden valmistukseen ja hankintaan sekä suurien väestönsuojeluharjoitusten toteuttamiseen. Vuonna 1936 Pariisiin oli suunnitteilla väestönsuoja, jonne mahtuisi ainakin 4000 henkeä. Valmiita väestönsuojia oli 25.000 kappaletta, mutta näiden ei katsottu riittävän alkuunkaan. Kaupunki oli levinnyt laajalle ja oli tiheästi asuttu, joten evakuointien suorittaminen olisi ollut lähes mahdotonta toteuttaa.¹³⁶

Ranskassa väestönsuojelutyöhön panostettiin paljon. Niinpä Pariisissa oli vuoden 1937 alkupuolella varattu väestönsuojia 1,7 miljoonalle kansalaiselle ja valmiita suojia oli rakennettu yli 27.000. Tämän lisäksi Pariisin esikaupungeissa oli suojapaikka 600.000 siviilille. Näitä ei kuitenkaan vielääkään pidetty riittävinä määrinä, koska kaupunkilaisten evakuointia ei oltu saatu suunniteltua.

---

133 Kaasutorjunta 4/1934, 18–19.

134 Kaasutorjunta 1/1938, 22–23.

135 Kaasutorjunta 3/1934, 18.

136 Kaasutorjunta 4/1936, 32.

Pariisilaisia ei voitu siirtää ennestään tiheään asutettuihin esikaupunkeihin, koska ne olivat jo muutenkin vaarassa joutua pommitetuiksi. Lisäksi miljoonien ihmisten siirtäminen olisi vaatinut suuren kuljetus-, muonitus- ja majoituskapasiteetin pakolaisten uusilla paikkakunnalla. Tämän vuoksi pääkaupunkiin yritettiin varata mahdollisimman paljon väestönsuojia ja hankkia *kansannaamareita*. Tarkoituksena oli jakaa niitä ilmaiseksi väestölle ja varat hankkia erikoisverotuksella.

Englannissa väestönsuojelutyö lähti käyntiin vasta 1930-luvun puolivälissä mutta se edistyi ripeästi. Vuonna 1938 valtio aikoi hankkia koko kansalle siviilinaamarit. Tämän vuoksi naamareita päätettiin valmistaa 50 miljoonaa kappaletta, joista lähet puolet oli jo saatu tehtyä vuoden 1938 kuluessa. Siviilinaamarin tarkoitus oli suojata vain lyhytaikaisesti henkilöä, joka on siirtymässä turvallisempaan suojapaikkaan. Vaativampia olosuhteita varten oli sotilasnaamarit. Väestönsuojelukoulutusta annettiin kahdessa valtion koulussa, jossa vuosittain koulutettiin noin 1400 väestönsuojeluohjaajaa, jotka vastaavasti kouluttivat henkilöstöä omilla paikkakunnillaan. Lisäksi yksi valtion koulu oli varattu kouluttamaan suojelusuunnitelmista vastanneita henkilöitä. Koulusta valmistui vuosittain noin 500 henkilöä.¹³⁷

Englannin väestönsuojelutyö edistyi ripeästi, mutta siellä oli Kaasutorjunta-lehden mukaan myös omat ongelmansa:

*Huomattavana piirteenä Englannin väestönsuojelun järjestelyssä on, että valtio ei aseta yksityisille kansalaisille mitään velvollisuuksia kustannusten suorittamiseen, harjoitusten osallistumiseen jne. Tämän pelätään myöhemmin aiheuttavan hankaluuksia, koska tällä hetkellä viranomaisen on jo vaikeata pakottaa joitakin vastahakoisia maanomistajia mukautumaan niihin pieniin hankaluuksiin, joita esim. väestönsuojelulaitteiden sijoittaminen heidän alueillaan voi aiheuttaa. Toiselta puolen on muistettava, englantilainen ei ole tottunut mihinkään henkilökohtaisiin velvollisuuksiin maanpuolustuksen hyväksi; esim. yleistä asevelvollisuutta siellä ei ole.*¹³⁸

Syksyn kriisiviikko vuonna 1938 sai monet pelkäämään sodan syttymistä Euroopasta. Tilanne oli tulenarka ja tuntui, ettei mikään estä sodan syttymistä:

Monin paikoin väestö joutui jo puolittaisen pakokauhun valtaan, sitäkin enemmän, kun tiedettiin, että väestönsuojelun valmistelut olivat pahasti keskeneräiset. Nyt heräsivät äkkiä kaikki nekin, jotka aikaisemmin olivat suhtautuneet väestönsuojeluun välinpitämättömästi tai pitäneet sitä turhana rahan ja vaivan hukkana. [...] Lontoo oli ennen valtiomiesten ratkaisevaa kokousta Münchenissä todellisen sotapsykoosin vallassa. Väestönsuojia pantiin kiireimmän kaupalla kuntoon. Puistoihin, m.m. kuuluisaan Hyde Parkiin, kaivettiin suojahautoja niitä varten, joille ei parempaa suojaa

---

137 Kaasutorjunta 4/1938, 28.

138 Kaasutorjunta 4/1938, 29.

ollut saatavissa. Valtion varaamia siviilinaamareita jaettiin yleisölle. [...]Pariisissa oli mieliala ehkä vielä kiihtyneempi. Tuhannet mainosvalot, jotka tavallisissa oloissa loistollaan kokonaan himmentävät varsinaisen katuvalaistuksen oli vähennetty sodanaikaisiksi. Suuret ihmisjoukot pakenivat eteläisiin maakuntiin.

Sitävastoin Saksassa ja Italiassa ei mitään mainittavaa hämminkiä ollut havaittavissa. Yksin aivan Tsekkoslovakian rajan lähellä olleissa kaupungeissa elämä jatkui tavalliseen tapaan. Vain yleisön tavallista vakavammasta käyttäytymisestä saattoi huomata, että jotakin erikoista on tekeillä. Juuri näissä maissa on väestönsuojelutyö kehittynyt pisimmälle, ja jo tämä koehälytys näytti miten suuri moraalinenkin tekijä on tieto siitä, että ollaan valmiina pahojen päivien varalta ja tunnetaan elävästi velvollisuus noudattaa kuria hädän hetkellä.¹³⁹

Vuoden alussa 1939 Ranskassa saatiin suunniteltua väestön evakuointia niin, että kaupungista siirrettäisiin kymmenen päivän ajan 400 junalla noin 1,5 miljoonaa asukasta turvaan. Tuona aikana matkustaminen olisi ilmaista. Kaupunkiin jääville oli varattu väestönsuojia 27.500 kappaletta ja esikaupunkeihin 7700 väestönsuojaa. Niistä oli turvaa yhteensä 2,3 miljoonalle siviilille. Suojien rakentamista jatkettiin koko kevään 1939 ajan.¹⁴⁰

Kuten edeltä voi huomata Suomi ei ollut väestönsuojeluasioiden kehittämisessä yksin vaan suurimmassa osassa Eurooppaa tehtiin samankaltaisia suunnitelmia. Viimeistään Espanjan sisällissota näytti lentokoneen mahdin ja siviiliväestön turvattomuuden sotarintaman selustassa ellei väestönsuojelua oltu suunniteltu ja toteutettu riittävän ajoissa.

6.2 Tutustumismatka Eurooppaan toukokuussa 1939

Suomen väestönsuojelupäälliköksi valittu kenraaliluutnantti Aarne Sihvo teki toukokuussa 1939 kahden viikon matkan Englantiin ja Ranskaan tutustuakseen maiden väestönsuojelun tilanteeseen. Englannissa Sihvo kiinnitti huomiota laajaan johtajakoulutukseen. Kaupungeissa ja teollisuuslaitoksissa oli käytetty paljon varoja ja työtä rakenteelliseen suojeluun. Lisäksi palontorjuntaa kehitettiin ja kaasunaamarien ilmaisjakelu oli toteutettu tiheästi asutettujen paikkakuntien asukkaille. Evakuoinnin suunnittelu ja valmistelu sekä lain määräämä väestönsuojeluopetus kouluissa oli kiinnostuksen kohteina Ranskassa. Niin Englannissa kuin Ranskassakin oli väestönsuojelutyö ollut jo pitkään lakisääteistä ja tämän merkitystä työn määrätietoiselle johtamiselle sekä toteuttamiselle Sihvo matkalta palattuaan korosti. Suomesta laki puuttui yhä ja sen saaminen näytti edelleen vain lykkääntyvän.

SKJ kustansi muutamia insinöörejään matkalle Saksaan, Puolaan, Ranskaan, Sveitsiin ja Latviaan. Ulkomaanmatka yritettiin ulottaa myös Espanjaan – ainoaan Euroopan maahan, josta olisi voitu

¹³⁹ Kaasutorjunta 5/1938, 24.

¹⁴⁰ Kaasutorjunta 1/1939, 26.

saada sodan kokemuksiin pohjautuvaa tietoa – mutta tarvittavaa viisumia ei myönnetty. Ryhmän tarkoituksena oli tutustua muun muassa rakenteelliseen ilmasuojelun järjestelyihin.

Matkan antoisin kohde oli Sveitsi, jossa väestönsuojelun päällikkönä toiminut E. Von Waldkirch otti suomalaiset hyvin vastaan. Hänen mielestään ei väestönsuojelualalla ollut mitään salaista, jota ei olisi voinut suomalaisille näyttää – edellyttäen, että tiedot jäivät Suomeen. Erityisesti rakenteellisen suojelun alalla Sveitsi oli kehityksessä Euroopan kärkimaita. Sveitsi teki harkittua ja perusteellista työtä eikä rahapulaa tuntunut olevan. Sen vuoksi oli saatu paljon aikaan rakenteellisen suojelun ja välinekysymysten alalla. Yleisjärjestely muistutti sitä, mihin Suomessakin oli päädytty. Kumpikin maa oli tullut omia teitään samaan tulokseen.

Saksassa väestönsuojeluun oli kiinnitetty huomiota, mutta se jäi selkeästi sotilaallisten kysymysten jalkoihin. Teollisuuden piirissä työskenneltiin ahkerasti, mutta sielläkin työ näytti jäävän teollisen liikekannallepanon varjoon. Ranskassa pelko hallitsi tilannetta. Se oli ainoa maa, jossa matkalaiset näkivät sirpalesuojia rakennettavan jo toukokuussa 1939. Väestönsuojelutoiminnalla näytti olleen enemmänkin valistuksen luonne ja varsinaista organisoivaa työtä havaittiin vähän. Muun muassa kysymykseen väestönsuojelujoukkojen muodostumisesta ranskalaiset vastasivat käytännön näyttävän, mitä tarvittiin. Ennakolta oli turha suunnitella liikaa. Suomen Kaasusuojelujärjestön historiikin kirjoittajan, Sakari Haahdin¹⁴¹ mukaan Ranska näytti luottavan improvisaatioon.¹⁴² En näe Ranskan tilannetta samalla tavalla kuin Hahti. Edellä mainittu vastaus väestönsuojelukysymykseen kuvasti hyvin sen hetkistä tilannetta. Ranskassa pelättiin, että Euroopassa syttyy jälleen suursota eikä siellä tämän vuoksi haluttu paljastaa sen suuremmin mitään suunnitelmia – edes väestönsuojelun alalta. Kuten aikaisemmassa alaluvussa tuli selväksi niin Ranska suunnitteli jo 1930-luvun puolivälissä muun muassa sopivia evakuointitapoja ja väestönsuojien lukumäärää. En siis sanoisi, että siellä luotettiin pelkkään improvisaatioon.

SKJ:n matkalaiset saivat varsin kielteisen kuvan Puolasta. Sanoja oli paljon, mutta konkreettisia tekoja vain vähän. Johtoportaan kuvattiin asioita selviksi ja valmiiksi, mutta alemmalla tasolla selvisi, että kaikki oli valmista vain teoriassa. Latviassa vastaavasti painittiin samankaltaisten ongelmien kanssa kuin Suomessa. Työtä tehtiin silti lujasti ja pyrittiin löytämään paikallisiin olosuhteisiin sopivat ratkaisut. Latviassa väestönsuojia oli vähän, joten kaiken perustana oli kansalaisten evakuointi. Poliisi ja palokunnat olivat muodostelmien runkona, jota vapaaehtoinen järjestö täydensi. Tavallisten kansalaisten lausunnot olivat lähellä paniikkitunnelmaa:

Ajatelkaa, Venäjä ja Saksa liittolaisina; se tapahtuu pian. Te ehkä voitte sen kestää,

141 Hahti vastasi 50 vuotta väestönsuojelutyötä -teoksen ensimmäisen osan (1927–1941) kirjoittamisesta.

142 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, 274–275.

*mutta meille se on kuolema.*¹⁴³

Kuinka oikeassa olikaan henkilö, joka näin lausahti keväällä 1939. Kokonaisuudessaan tämä runsaan kuukauden kestänyt viiden suomalaisen kiertomatka juuri ennen toisen maailmansodan puhkeamista antoi hyvän kuvan siitä, miten kiireisesti kaikkialla varustauduttiin, myös väestönsuojelun alalla.

6.3 SKJ:n näkemys Neuvostoliiton varustautumisesta sotaan

SKJ:n piirissä seurattiin 1930-luvulla erittäin tarkasti sitä, minkälaisia kehitysaskelaita naapurimaissa otettiin niin väestönsuojelun kuin sotavarustelunkin alalla. Etenkin Neuvostoliiton tapahtumat herättivät suurta kiinnostusta. Kaasutorjunta-lehdessä nostettiin esille itänaapurin varustautuminen sotaan ja tämän johdosta painotettiin myös väestönsuojelun kasvavaa merkitystä:

*Kun tarkastelemme Neuvosto-Venäjän suurisuuntaisia ja melkein vertaansa vailla olevia sotavarusteluja ja niiden huimaavaa edistymistä joka hetki, kun luemme korkeiden punaisten sotapäälliköiden lausuntoja ja kun otamme huomioon monia ulkolaisia lausuntoja Venäjän sotavarusteluista, etenkin juuri lentoaseen voimakkaasta kehityksestä, emme voi tulla muuhun johtopäätökseen, kuin että Suomen asema on maantieteellisesti, sotilaallisesti ja poliittisesti aika vaikea, jopa vaarallinenkin. Tässä mielessä emme voi heittäytyä minkään sattuman, emmekä sokean kohtalon varaan, vaan katseet on tiukasti suunnattava yli rajojemme ja rantojemme ja jatkuvasti tarkkailtava naapurimaittemme, etenkin Venäjän kehitystä.*¹⁴⁴

*Rintamantakaisen alueen siviiliväestön suojelua, n.s. väestönsuojelua, ei ole tippaakaan aliarvioitava. Mitä kehittyneempi ja voimakkaampi on maamme puolustus ja mitä puolustuskuntoisempi on kansamme – sitä suurempi on turvallisuutemme ja sitä kauemmin saamme rauhassa viljellä kotoisia kontujamme ja kehittää henkisiä ja alueellisia pääomiamme ja arvojamme.*¹⁴⁵

Kaasutorjunta-lehdessä kerrottiin myös tietoja, joita he olivat saaneet länsinaapurista. Ruotsalainen everstiluutnantti W. Kleen piti vuonna 1934 venäläisten TB3-pommikonetta tehokkaimpana lentokoneena. Se saattoi kantaa jopa 2000 kg:n pommikuorman Suomen läpi Ruotsiin asti. Lentoreitti ilman välilaskuja olisi ollut mahdollinen välillä Narvik-Boden-Tukholma-Danzig. Näin ollen lentoalue olisi kattanut myös Suomen kokonaisuudessaan. Ruotsalaisten lähteiden mukaan Neuvostoliiton sotavoimat sisälsivät vuoden 1934 alussa vähintään 3500 lentokonetta, joista 900 oli pommikoneita. Nämä olivat sellaisia tietoja, jotka vaikuttivat myös ruotsalaisten heräämiseen. He olivat Suomen ohella tulilinjalla, jos Neuvostoliitto päättäisi hyökätä hiukan pidemmälle länteen.

Neuvostoliiton varapuoletusministeri marsalkka M. N. Tuhatsevski kertoi tammikuussa 1935

¹⁴³ 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, 276.

¹⁴⁴ Kaasutorjunta 1/1935, 3.

¹⁴⁵ Kaasutorjunta 1/1935, 4.

armeijan parantuneesta tilanteesta:

Meidän tekniikkamme on viime vuosina mennyt eteenpäin, minkä vuoksi olemme voineet kehittää kaikkia aselajeja sekä laatuun että määrään nähden. Viime neuvostokongressista lähtien on lentoase lisäytynyt 330%:lla. Sekä tiedustelu- että pommikoneiden nopeutta on lisätty, niiden toimintasäde on kaksinkertaistunut ja pommituskoneiden kantokyky on lisäytynyt kolminkertaiseksi.[...]Sodan vaara kapitalististen maiden kanssa on ilmeinen ja tämän vuoksi on meidän kiireellisesti työskenneltävä kemiallisen puolustuksemme kohottamiseksi. Maan kemiallisen puolustuksen valmistelua koskeva tehtävä on erittäin tärkeä ja tämän tehtävän toteuttamiseksi on armeijan koko tarmolla työskenneltävä.¹⁴⁶

SKJ halusi valitsemillaan lainauksilla tuoda esiin sen seikan, ettei kaasusodasta puhuminen ja sitä vastaan valmistautuminen ollut täysin tuulesta temmattu väite. Naapurimaassa varustauduttiin myös kaasusodan vaaroja vastaan vaikka tuskin Neuvostoliitossa tosissaan pelättiin, että nimenomaan Suomi hyökkäisi kaasuasein sitä vastaan.

Neuvostoliiton varustautumisen yhteydessä SKJ esitti varsin selkeästi oman kantansa siihen, mitä jokaisen suomalaisen oli tehtävä:

Maailman tilanne on vakava. Mahdollisen pahan päivän koettaessa on meidän puolustauduttava – pakko puolustautua! [...]Täyttäköön jokainen kansalainen tinkimättömästi velvollisuutensa, myöskin isänmaan puolustuskunnon hyväksi! Ei ole aikaa enää epäröidä ja ihmetellä – jokainen toimeen jo! Puolustus on elinehtomme – tämä maa on meidän!¹⁴⁷

6.4 Osoaviahim – Neuvostoliiton ilma- ja kaasutorjuntayhdistys

Neuvostoliitossa ilma- ja kaasupuolustuksesta vastasi *Osoaviahim* -järjestö, joka oli perustettu vuonna 1927. Siis samana vuonna, jolloin Suomen Kaasupuolustusyhdistys näki päivänvalon. *Osoaviahim* järjesti suuria kaasu- ja ilmasotaharjoituksia väestön kouluttamiseksi sodan varalta. SKJ:n piirissä harjoituksia pidettiin perusteellisina ja kansalaisten odotettiin noudattavan monenlaisia määräyksiä. Siviiliväestölle jaettiin erilaisia ohjeita ja niitä kiinnitettiin muun muassa talojen seiniin.

Leningradin ilmasotaharjoituksen yhteydessä vuonna 1931 kaikille kaupungin talojen omistajille jaettiin tarkat ohjeet. Niissä painotettiin samankaltaisia asioita kuin Suomen Kaasusuojelujärjestössäkin:

Jo rauhan aikana ovat valmistelutyöt välttämättömät, jotta kaikki olisivat valmistautuneita sodan aikaiseen ilmatorjuntaan. [...]Ainoastaan sinun aktiivisen osanottosi avulla voidaan ilmatorjunta järjestää. Ilmatorjunta on työläisten tehtävä.

¹⁴⁶ Kaasutorjunta 1/1935, 5–6.

¹⁴⁷ Kaasutorjunta 1/1935, 6.

Jokaisen työläisen täytyy valmistautua puolustukseen vihollislentohyökkäyksien varalta. [...]Älä unohda, että ilmasta käsin hyökkäävä vihollinen käyttää myrkkukaasua. Hanki sen takia Osoviahim'in solujen kautta kaasunaamarit itsellesi ja perheellesi sekä opeta heille, kuinka niitä käytetään.

[...]Älä anna pakokauhun saada itseäsi valtoihinsa. Pysy tyynenä, ylläpidä järjestystä, äläkä anna kiertävien huhujen saada sinua lumoihinsa; ne tulevat vihollisen taholta. Sinun, perheesi ja kaupunkisi puolustus riippuu juuri sinun järjestelykyvyistäsi ja kuristasi. Sinun kotialueella näyttämäsi vastustuskyky määrää koko rintaman lujouden ja kestävyuden.¹⁴⁸

Osoviahimin jakamat ohjeet olivat hyvin samankaltaisia kuin Suomessa SKJ:n antamat neuvot. Idässä velvoitettiin kaikkia työläisiä valmistautumaan sotatilanteeseen kun vastaavasti Suomessa oletettiin jokaisen ikään, sukupuoleen tai yhteiskunnalliseen asemaan katsomatta vastaamaan omasta ja perheensä turvallisuudesta. Toki Neuvostoliitossakin jokainen viime kädessä vastasi omasta ja perheensä turvaamisesta. Yleinen hokema tuntui olevan se, että muista varustautua ja valmistautua ajoissa.

Osoviahimin tehtävänä oli sotilaskoulutuksen antaminen kaikille neuvostokansalaisille, jotka eivät rauhan aikana palvelleet armeijassa, mutta joita sotilastilanteessa voitiin käyttää. Järjestön toiminta perustui vapaaehtoisuuteen ja kaikilla yli 14-vuotiailla oli mahdollisuus liittyä mukaan. SKJ:n näkemys vapaaehtoisuudesta oli erilainen:

Muodollisesti on jäsenyys vapaaehtoista, mutta on otettava huomioon, että kominternilla ja hallituksella on kylliksi keinoja, joilla voivat saada ne henkilöt, jotka mahdollisesti käsittävät sanan vapaaehtoisuus liian kirjaimellisesti vakuutetuiksi siitä, että Osoviahimin jäsenyys on velvollisuus. Koska kuten lienee tunnettua, jokainen Neuvostoliiton kansalainen [...]elää puolueen ja ammattijärjestöjen tarkan valvonnan alla, niin tiedetään myös aina, onko asianomainen Osoviahimin jäsen sekä ottaako hän aktiivisesti osaa puolustustoimintaan.

Alkuvuosina järjestöön ei liittynyt päättäjien mielestä riittävästi jäseniä, joten kansalaisia aktivoitiin painostamalla. Keinoina olivat muun muassa alentamalla työpaikka huonompi palkkaiseen tehtävään sekä uhkaamalla irtisanomisella. Näillä toimilla oli huimat vaikutukset. Jäsenmäärä nousi vuonna 1929 noin kolmesta miljoonasta viiteen. Vuonna 1935 jäsenmäärä oli rikkonut jo 14 miljoonan rajapyykin. SKJ:n mukaan tämän jälkeen ei painostukselle ollut enää tarvetta, koska *maassa on kasvanut jo uusi, sotainnosta hehkuva nuoriso, joka ehkä ei kauaakaan jaksa odottaa tilaisuutta, missä se saisi sotaista kuntoisuutta esittää.*¹⁴⁹

Osoviahimin alimpana yksikkönä toimi *solu*, joita löytyi muun muassa jokaisesta koulusta,

---

148 Kaasutorjunta 1/1935, 16.

149 Kaasutorjunta 6/1936, 25.

tehtaasta ja korkeakoulusta. Järjestön ylimpänä elimenä toimi keskuskomitea. Koulutus oli sotilaallisten vaatimusten ja perusteiden mukaista. Jokainen jäsen harjoitteli ampumaan kiväärillä ja heittämään käsikranaattia, jonka lisäksi jäsenistä koulutettiin muun muassa ilmavoimiin tähystäjiä ja mekaanikkoja.

Ihmisiä valistettiin radiossa kaasuhyökkäyksen vaaroista etenkin mitä tapahtuisi, jos ne kohdistuisivat täysin suojatonta kansalaista vastaan. Tämän vuoksi kaasunaamarien käytöstä annettiin tiiviisti opetusta ja lapsille jaettiin myös omia naamareita. Osoaviahimin naisjäsenet vastasivat kaasupuhdistuksesta ja haavoittuneiden hoidosta:

Asukkaita oli koulutettava siten, että ne milloin hyvänsä voidaan organisoida toimenpiteitä varten ilmasta tapahtunutta hyökkäystä vastaan ilman, että syntyy pakokauhua. Säännöllinen elämä maassa ei saa hetkeksikään keskeytyä, eivätkä työläiset missään tapauksessa saa jättää paikkojaan tehtaassa kaasuhyökkäyksen sattuessa.¹⁵⁰

Kaasutorjunta-lehdessä haluttiin myös huomauttaa, että vaikka idässä valmistauduttiin puolustamaan siviilejä niin siitä huolimatta ilmassa oli myös hyökkäyssotaan sopivia elementtejä:

Täytyy myöntää, että Venäjällä tehdään paljon ja perusteellista työtä rintamantakaisen alueen samoinkuin koko maanpuolustuksen hyväksi, vaikkakin heidän puolustuksessaan on myöskin väkevä hyökkäyksen ja iskemisen outo syrjämäku, joka voidaan ymmärtää kahdellakin tavalla ja josta kaikesta meidän on ennenkaikkea aikanaan opittava!¹⁵¹

Neuvostoliiton armeijaa oli modernisoitu ja varustettu, mutta sitä samaa tehtiin joka puolella ympäri Eurooppaa 1930-luvulla. Itänaapurimme ei siis ollut mikään poikkeus tässä kehityksessä. SKJ:n piirissä haluttiin muistuttaa siitä, että vaikka Neuvostoliitossa valmistauduttiin väestönsuojeluun niin samalla siellä varustauduttiin myös sotaan. Suomessakin oli siis parempi katsoa kuin katua.

Kaasutorjunta-lehdessä kiinnitettiin vuoden 1937 lopussa huomio Stalinin puhdistuksiin, jotka ulottuivat myös Osoaviahimin jäseniin. Järjestön keskusneuvostossa oli päätetty, että kaikki jäsenkirjat oli vaihdettava uusiin. Järjestön julkaisemassa *Himija i Oborona* -lehdessä asiaa pidettiin perusteltuna, jotta vääränlaiset henkilöt saadaan poistettua:

Tämän toimenpiteen tarkoitus on liiton organisatooris-poliittinen vahvistaminen, Osoaviahimin jäsenten vallankumouksellisen valveutuneisuuden kohottaminen sekä edelleen kansan vihollisten rippeiden paljastaminen ja Osoaviahimin puhdistaminen niistä ja ratkaiseva puolustustyön laadun parantaminen.

Tämän vuoksi Kaasutorjunta-lehdessä todettiin, että noin 15 miljoonaisen jäsenistön läpikäyminen vaati suunnattoman suuren työmäärän eikä siihen olisi ryhdytty ellei *kansan*

150 Kaasutorjunta 6/1936, 26.

151 Kaasutorjunta 1/1935, 23.

vihollisten rippeitä olisi oletettu löytyvän montaa. Lopuksi todettiin, että Osoaviahimin keskuslaboratorio ja sen paikallisosastot ovat likvidoidut, koska *ne eivät ole kyenneet suorittamaan tehtäviään, vaan ovat aivan hyödyttömästi kuluttaneet suunnattomia summia.*¹⁵² Edellä mainittujen tietojen perusteella Neuvostoliiton ilma- ja kaasupuolustusyhdistyksessä suhtauduttiin asioihin hiukan erilaisella vakavuusasteella kuin Suomessa.

7 Väestönsuojelulaki Suomeen

SKJ:n piirissä nähtiin erittäin tärkeänä, että Suomeen saadaan valtiota ja kuntia velvoittava väestönsuojelulaki. Pelkästään vapaaehtoisuuteen nojaava väestönsuojelutyö olisi ollut liian vaativaa ja hankalaa toteuttaa. Asian valmistelu aloitettiin 1930-luvun puolivälissä, jolloin ensimmäinen väestönsuojelukomitea ryhtyi toimeen. Lain suunnittelu kohtasi monia vaikeuksia ja sen voimaan saattaminen vei lopulta useita vuosia.

7.1 Tavoitteena kunnallinen väestönsuojelulaki

Eduskunnalle jätettiin 12. helmikuuta 1934 toivomusaloite, jossa vaadittiin hallitukselta esitystä kunnallisesta kaasusuojelulaista. Esityksen takana oli kuusi kansanedustajaa: Yrjö Schildt, R. Alakulju, Elias Simojoki (Isänmaallinen kansanliike), Kaapro Moilanen ja Kaino W. Oksanen (Kansallinen Kokoomus) sekä Signe Oulasmaa (Pienviljelijäin puolue). Heistä kukaan ei ollut henkilökohtaisesti mukana Suomen Kaasusuojelujärjestön johdossa. Aloitteentekijät perustelivat kunnallisen kaasusuojelulain tarpeellisuutta sillä, että kunnat vastasivat jo köyhäinhoidosta, sairashoidosta ja työttömyydestä. Sodan aikana kuntalaisia olisi suojeltava kaasun aiheuttamilta tuhoilta. Siviileille oli hankittava kaasunaamarit ja järjestettävä opetusta niiden käytössä. Aloite, joka päättyi toivomukseen siitä, *että hallitus antaisi eduskunnalle esityksen kunnalliseksi kaasusuojelulaiksi, ryhtyisi toimenpiteisiin kloorikalkin valmistuksen turvaamiseksi sodan aikana ja myöskin ryhtyisi toimenpiteisiin, jotta työttömiä käytettäisiin rakentamaan pomminkestäviä ja kaasuvarmoja suojakammioita suurempiin asutuskeskuksiin*¹⁵³, ei kuitenkaan saanut eduskunnassa erityistä huomiota vaan se lähetettiin seuraavana päivänä valtiovarainvaliokuntaan.¹⁵⁴

Väestönsuojelulain puuttuminen nousi esille myös Kaasutorjunta-lehden kirjoituksissa jo ennen edellä mainitun toivomusaloitteen julkituloa. Kaasusuojelujärjestössä pelättiin aiheellisesti, että asiat eivät etene ilman valtion mukanaoloa:

Meillä ei ole vielä, kuten tunnettua lakeja ja asetuksia, joiden perusteella rauhanajan

152 Kaasutorjunta 6/1937, 39.

153 Kaasutorjunta 5/1934, 6.

154 Vainio 1989, 43.

*valmistelutyöt saataisiin tarkoituksenmukaisesti suoritetuksi. Sellaiset on tietenkin saatava aikaan. Mutta tähän päämääräämme pääsemme vasta silloin, kun maan väestö ja sen vastuunalainen edustajisto on todella herännyt näkemään sen vakavan vaaran, mihin laiminlyönti tässä tärkeässä maanpuolustuksen osassa saattaa johtaa.*¹⁵⁵

Vapaaehtoinen väestönsuojelu oli saatu käynnistettyä. Seuraava luonnollinen askel oli valtion mukaantulo, koska kaikkia haasteita ei pystytty enää selvittämään pelkällä vapaaehtoistyöllä.

Kaasutorjunta-lehdessä perusteltiin lain tärkeyttä myös sillä, että monissa Euroopan maissa oli jo saatu paljon aikaan väestönsuojelualalla. Italiassa oli annettu vuonna 1932 asetus kaasusuojelun järjestämisestä ja vuoden 1933 alkupuolella laki kaasunaamarien jakelusta siviiliväestölle. Puolassa oli vuonna 1934 astunut voimaan ilma- ja kaasusuojelulaki. Virossa ja Ranskassa olivat lakiehdotukset jo pitkälle suunniteltuja ja osittain myös hyväksytyjä. Kaasusuojelujärjestössä toivottiin, ettei Suomi jäisi hännän huipuksi puhuttaessa väestönsuojelulain voimaantulosta:

*Meissä suomalaisissa on paljon hyvää – voimmehan kilpailla ulkomaiden kanssa monissa seikoissa, vieläpä voimme olla jossain asioissa ensimmäisiäkin, mutta paljon on meissä hitaattakin, joka ominaisuus voi jättää meidät jollakin alalla viimeiseksi. Väestönsuojelutyö on siksi tärkeä asia, että siihen olisi kansalaisten ja viranomaisten taholta kiinnitettävä paljon enemmän huomiota, kuin mitä meillä on siinä suhteessa tehty.*¹⁵⁶

Lain saaminen nähtiin ajankohtaisena ja erittäin tärkeänä seikkana tulevaisuuden kannalta. Valtion ohella myös siviiliväestön toivottiin heräävän huomaamaan väestönsuojelun suuri merkitys, joka tulisi vain korostumaan seuraavassa sodassa. Lain tarpeellisuus nousi esille jälleen seuraavana vuonna. Valtiovalta ei ollut tehnyt päätöksiä, joten muutamassa Kaasutorjunta-lehden pääkirjoituksessa asia nostettiin voimakkaasti esille:

*Me tarvitsemme väestönsuojelulait ja asetukset. Isänmaan puolustus velvoittaa meitä kutakin työskentelemään väestönsuojelun hyväksi.*¹⁵⁷

*Huomioonottaen maamme aseman, mitä mahtavimman sotilasvaltion naapurina on meillä täysi syy kiinnittää vakavaa huomiota ilmasta uhkaavaan vaaraan. Tämän vaaran laadun ja suuruuden on Englannin entinen ilmailuministeri Thompson ilmentänyt seuraavalla tavalla: Tie voittoon kulkee tiheään asuttujen paikkakuntien armottoman pommituksen kautta. Voittaja ja voitettu selviävät sodasta hävitetyn kaupungein. Laajat asutuskeskukset tulevat kärsimään puutetta, sairaalat täyttyvät sodan kauhuissa järkensä menettäneistä raajarikkoisista ihmisistä.*¹⁵⁸

Pelkoa nostattanut tyyli, jolla asiasta myös kirjoitettiin sai varmasti useammat ihmiset ajattelemaan mahdollista edessä siintävää sotaa ja sen tuomaa hävitystä. Etenkin, jos väestönsuojeluasialle ei

155 Kaasutorjunta 1/1934, Pääkirjoitus.

156 Kaasutorjunta 5/1934, 6.

157 Kaasutorjunta 4/1935, Pääkirjoitus.

158 Kaasutorjunta 2/1935, Pääkirjoitus.

tehdä mitään.

Helmikuussa 1934 jätetty toivomusaloite nousi seuraavan kerran esille 5. maaliskuuta 1936, jolloin valtiovarainvaliokunnan mietintöä numero 82 kunnallisesta väestönsuojelulaista käsiteltiin. Valiokunta esitti yksimielisesti aloitteen hylkäämistä, koska kaasusuojelun järjestäminen kunnallisesti ei ollut tarkoituksenmukaista. Lisäksi mainittiin, että valtioneuvosto oli asettanut komitean tutkimaan kaasusuojelua ja esitys kaasusuojelulaiksi oli tulossa. Valiokunta ei myöskään nähnyt tarpeelliseksi käyttää työttömyysvaroja *suojakammioiden rakentamiseen*. Asian käsittelyä ei enää jatkettu vaan se jäi kesken.¹⁵⁹

Kaasusuojelujärjestössä ei herännyt ymmärrystä eduskunnan päätöksiä kohtaan, vaan tunnelma oli epätoivoinen ja turhautunut. Tietynlaista katkeruutta oli myös ilmassa. Vapaaehtoisesti hoidetun väestönsuojelutyön pelättiin valuvan hukkaan, koska valtiovarainvaliokunta ei ollut valmis myöntämään edes pieniä pyydettyjä avustussummia¹⁶⁰. Kaasutorjunta-lehdessä tähän vääryyteen otettiin kantaa katkeraan sävyyn:

Olemme osoittaneet, että nykyaikainen sota – puolustusluontoinen sota – vaatii jokaisen kansalaisen, nuoren ja vanhan, miehen ja naisen puolustusvelvollisuutta niin hyvin rintaman takana kuin rintamillakin – joka sopessa isänmaatamme. Nykyaikaisen maanpuolustuksen tulee muodostua kaikkien kansalaistemme yhteiseksi itsepuolustukseksi – kukin omalla paikallaan. Olemme yrittäneet selvittää kotialueen kansalaisten itsepuolustuksen, väestönsuojelun välttämättömyyttä sekä esittää ajatuksemme ymmärrettävässä muodossa. Millä menestyksellä?

Eduskunnan valtiovarainvaliokunnassa oli esillä työvoiman varaaminen sisäasianministeriöön väestönsuojelutyön järjestämiseksi maassamme vastaamaan nykyaikaisen maanpuolustuksen vaatimuksia. Miten harkitsee valtiovarainvaliokunta? Pyyhkii pois ehdotetun vaatimattoman määrärahan. Perustelut? Ei muka ole suunnitelmaa, miten väestönsuojelu olisi järjestettävä! - Vaikka meillä on jopa paikallisetkin suojelussuunnitelmat kehitetty pitkälle. Maanpuolustus väestönsuojelunkin kohdalta kuuluu muka yksinomaan puolustuslaitokselle! Vaikka sillä ei ole työvoimaa suunnitelmien toteuttamiseksi!¹⁶¹

7.2 Väestönsuojelukomitean kolmen vuoden työ

Valtioneuvosto asetti helmikuussa 1935 väestönsuojelukomitean, jonka tehtävänä oli selvittää, mitkä toimenpiteet kotialueen ilmapuolustuksesta kuuluisivat siviiliviranomaisten tehtäviin ja kohdistuisivat siviiliväestön suojaamiseen ilmahyökkäyksiltä sekä miten sodanaikana järjestetään

¹⁵⁹ Vainio 1989, 43–44.

¹⁶⁰ Kaasusuojelujärjestö oli toivonut valtion vuoden 1936 tulo- ja menoarvioon miljoonan markan avustusta väestönsuojelua varten. Summaa voi pitää pienehkönä, koska väestönsuojelukomitea laski hetkeä myöhemmin vuosittaisen menoeran olevan n. 6,5-8,5 miljoonaa markkaa, jotta tarvittavat väestönsuojelutoimet pystyttäisiin valtion taholta hoitamaan.

¹⁶¹ Kaasutorjunta 1/1936, 5.

siviilivirastojen ja -laitosten toiminta. Komitealta odotettiin konkreettisia ehdotuksia väestönsuojelun järjestämisen vaatimista laeista ja asetuksista. Komitean puheenjohtajana toimi kenraalimajuri K. L. Oesch ja jäseninä olivat poliisiasianosaston päällikkö M. E. Koskimies, kulkulaitosten ja yleistentöiden ministeriöstä K. R. Salovius, yleisesikunnasta everstiluutnantit S. Malm ja U. Poppius, suojeluskuntain yliesikunnasta everstiluutnantti E. I. Virkki (erosi vuoden 1936 lopulla) ja Suomen Kaasusuojelujärjestön puheenjohtaja K. Pajari.¹⁶²

Valmis komiteamietintö sisälsi kolme osaa, jotka käsittivät seuraavat esitykset: *Ilmavaara ja väestönsuojelun toimintamuodot* sekä *Komitean ehdotus väestönsuojelun järjestämiseksi* ja näihin liittyvät liitteet. Komitea esitti, että väestönsuojelu annettaisiin sisäasianministeriön johtoon, koska siellä olivat jo ennestään sekä rajavartiolaitos että merivartiolaitos. Nämä kaikki kolme voitaisiin tarpeen vaatiessa alistaa sotilasjohdolle. Väestönsuojelun johtamista rauhan aikana ei kuitenkaan tulisi alistaa puolustuslaitokselle, koska siihen kuului niin paljon sellaista toimintaa, joka oli siviilihallinnon luontoista. Johtoelimenä olisi sisäasianministeriön osastona toimiva väestönsuojelulaitoksen esikunta ja sen esimiehenä toimisi väestönsuojelulaitoksen päällikkö. Esikunta voisi käyttää asiantuntijoita sekä Suomen Kaasusuojelujärjestön ja Suomen Palosuojeluyhdistyksen elimiä. Erillisiä tehtäviä voisivat hoitaa muun muassa Suomen Punainen Risti, partiojärjestöt, erilaiset teollisuuden järjestöt sekä suojeluskunta- ja Lotta Svärd-järjestöt.¹⁶³

Komitean käsityksen mukaan siviiliväestöä ja kotirintamaa uhkasivat vihollisen ilmavoimien tekemät pommitukset kun taas kaasujen käyttö oli asetettu toisarvoiseksi. Koko maa nähtiin ilmapommitusuhan alaisena; tuli hyökkäys mistä ilmansuunnasta hyvänsä. Pääosa hyökkäyksistä kohdistuisi maan eteläiseen osaan, koska se oli tiheimmin asutettua ja siellä sijaitsivat myös sotilaallisesti merkittävät kohteet. Väestönsuojelun kannalta oleellinen seikka oli se, että vuonna 1930 lähes 80% väestöstä asui maaseudulla, jonka pommittamista pidettiin epätodennäköisenä. Komitea painotti erityisesti ilmapuolustuksen merkitystä, koska sen tehokkuus vaikutti ilmahyökkäysten tuhojen torjumisessa, lisäsi viholliselle aiheutuvia tappioita sekä teki hyökkäyksistä hyötyyn nähden liian kalliita. Tämä ajattelutapa oli yleistä Euroopassa, etenkin Englannissa. Ilmasuojelun tehtävänä oli vaikeuttaa vihollista pommitusmaalien löytämisessä, aikaansaada välitön suoja ilmahyökkäyksien vaikutusta vastaan ja rajoittaa sekä lievittää pommitusten aiheuttamien tuhojen seurauksia. Tähän liittyi oleellisesti myös väestönsuojelu, jonka komitea jakoi yleisluontoiseen ja rakenteelliseen ilmasuojeluun, henkilökohtaiseen kaasusuojeluun, yleiseen väestönsuojelupalvelukseen, väestön omakohtaiseen suojeluun sekä virastojen ja laitosten

---

162 Vainio 1989, 45.

163 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, 235–237.

suojeluun.

Järjestelmän toiminta edellytti komitean mukaan pitkälle vietyä valmistelua suojelun kaikilla osaluilla ja välineistön hankintaa jo rauhan aikana. Sodan syttyä siihen ei enää olisi mahdollisuuksia. Myös koulutuksen määrää toivottiin lisättävän, mutta yksityisten kansalaisten koulutuksen ehdotettiin pysyvän pääasiassa vapaaehtoisena. Kaikista todennäköisistä pommituskohteista tuli muodostaa suojelukohteita. Kolmeen luokkaan jaetut suojelukohteet sisälsivät kaikki kaupungit, kauppalat, useat asutuskeskukset, maaseudun teollisuuslaitokset, rautatieasemat ympäristöineen ja suurehkot tiheästi rakennetut kirkonkylät.¹⁶⁴

7.3 Komiteamietintö lausuntokierrokselle

Sisäasianministeriö halusi saada tärkeiksi katsomiltaan viranomaisilta ja yhteisöiltä lausunnot ennen kuin se ryhtyi valmistelemaan hallituksen esitystä eduskunnalle. Tämän vuoksi komiteamietintö lähetettiin maaliskuussa 1938 kaikille lääninhallituksille, molemmille kuntien yhteiselimelle, Maalaiskuntien Liitolle, Suomen Kaupunkiliitolle, Suomen teollisuusliitolle ja Suomen Puunjalostusteollisuuden Keskusliitolle sekä Suomen Palosuojeluyhdistykselle. Lausunnot tuli palauttaa kesäkuun 15. päivään mennessä.

Lääninhallitusten lausunnot olivat yleissävyltään varsin myönteisiä ja yleisesti katsottiin, että väestönsuojelun johdon keskittäminen sisäasianministeriölle ja lääninhallituksille oli hyvä ratkaisu. Kuopion ja Mikkelin läänien maaherrat olivat ainoita, jotka ehdottivat, että koko väestönsuojeluorganisaatio olisi annettava suojeluskuntajärjestölle ja kokonaan sotilasviranomaisten johtoon.

Teollisuusliitossa oltiin tyytyväisiä, että selvitystyö oli laaja ja perusteellinen, joka merkitsi ilmeistä edistysaskelta turvallisuuskysymyksen tiellä. Tulokseen liitto ei kuitenkaan ollut tyytyväinen. Se esitti epäilyksensä *uuden, laajan ja maattamme taloudellisesti rasittavan puolustusjärjestelmän* perustamisesta. Oman piiri- ja aluejaon pohjalla omine johtoelimineen toimivan uuden puolustusjärjestön luominen näytti liiton mielestä olevan merkinä sellaisesta *yliorganisaatiosta, mitä eritoten sekä asukasluvun että rahavarojen puolesta köyhässä maassa olisi vältettävä*. Liiton loppupäätelmä oli, että asiaa olisi vielä perinpohjin tutkittava ennen kuin esitys väestönsuojelusta annettaisiin eduskunnalle. Puunjalostusteollisuuden Keskusliitto oli lausunnossaan samoilla linjoilla Teollisuusliiton kanssa. Se ymmärsi ehdotuksen sisältävän kokonaan itsenäisen ja uuden organisaation luomisen suojeluskuntien rinnalle.

---

164 Vainio 1989, 45–48.

Maalaiskuntien Liiton lausunnossa arvostelun kohteeksi joutuivat muun muassa kustannukset ja palotorjunnan järjestely. Väestönsuojelun katsottiin olevan maalaiskunnissa niin vähäistä, että aiheutuneet menot kuuluisivat valtiolle. Kaupunkiliitossa vastaavasti haluttiin, että jo laissa pitäisi olla tarkasti selvitetty kustannusten jakaantumisesta valtion ja kuntien välillä. Liitto ei kuitenkaan halunnut vastustaa sitä, että väestönsuojelusta aiheutuvia kuluja asetettiin kuntien kannettavaksi.

Valtion väestönsuojelukomitean kaavailema melko suuri organisaatio herätti kritiikkiä ja taloudellisia uhrauksia pidettiin suurina. Lausuntokierroksen jälkeen komitealle annettiin mahdollisuus vastata arvosteluun. Komitea laatikin muistion, jossa se totesi arvostelun johtuneen suurelta osin väärinkäsityksistä. Muistion mukaan uutta organisaatiota ei oltu ehdotettu luotavaksi, vaan tarkoitus oli vahvistaa jo olemassa olevaa. Tämä oli sisäasianhallinnon organisaatio, joka jo rauhan aikana parhaiten vastasi väestönsuojelun tarpeita, koska sen alaisina toimivat poliisi-, palokunta- ja lääkintölaitos. Väestönsuojelun liittäminen suojeluskuntatyöhön komitea vastusti muun muassa siitä syystä, että se katsoi väestönsuojeluvelvollisuuden edellyttävän pakollista liittymistä suojeluskuntajärjestöön. Osa Suomen kansasta näki suojeluskuntajärjestön poliittisesti värittyneenä ja väestönsuojelu oli jyrkästi pidettävä erossa kaikista poliittisista mielipiteistä. Muistiossa siis kumottiin yksitellen kaikki esitetyt huomautukset.¹⁶⁵

Virallisesti koko mietintö valmistui vuonna 1938, vaikka lakiesitykseen liittyneet valmistelut oli aloitettu jo vuoden 1936 alussa. Vainio piti mahdollisina syinä lakiasian lykkääntymiselle muun muassa tulossa olevia vaaleja sekä sitä, että eduskunta oli tyrmännyt vuoden 1936 esityksen sisäasianministeriöön perustettavasta väestönsuojelujaoistosta, mikä sai lykkäämään myös väestönsuojelulakiesityksen antamista. Maailmanpoliittinen tilanne ei nähtävästi ollut riittävän kireä ennen syysyä 1938. Ennen tilanteen muuttumista ei väestönsuojelua tai kaasusuojelua, kuten asia paremmin tunnettiin, koettu vielä niin tärkeäksi, että sitä säätelevällä lailla olisi ollut kiire.¹⁶⁶

7.4 Syyskuun 1938 kriisiviikko heijastui Suomeen

Euroopan poliittinen tilanne oli ollut erittäin uhkaava koko kesän ja syksyn 1938. Syyskuussa Saksa esitti vaatimuksia Tšekkoslovakialle ja tilanne kärjistyi äärimilleen. Tšekkoslovakiassa alkoi liikekannallepano 23. syyskuuta ja Englanti sekä Ranska ilmoittivat kieltäytyvänsä suostumasta Saksan vaatimuksiin. Sota näytti väistämättömältä. Münchenin kokous syyskuun 29. päivänä 1938 laukaisi kuitenkin tilanteen – hetkellisesti.

Vaikka kriisi ei suoranaisesti koskenutkaan Suomea, heitti se tännekin uhkaavan varjon.

---

¹⁶⁵ 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, 240–246.

¹⁶⁶ Vainio 1989, 50.

Maanpuolustusvalmisteluja pyrittiin kaikin puolin tehostamaan ja erilaisiin sotilaallisiin varotoimenpiteisiin ryhdyttiin yllätysten varalta. Yleisö suhtautui tilanteeseen sangen rauhallisesti, mutta esimerkiksi kaasunaamarien kysyntä kasvoi nopeasti. Kansalaiset halusivat parantaa omakohtaista väestönsuojeluaan ja varautua pahimpaan.¹⁶⁷

Kaasutorjunta-lehtikin käsitteli kriisiviiikon tapahtumia ja lähes sodaksi eskaloitunut tilanne antoi aihetta lisätä vettä myllyyn. Kokonaisuudessaan lainattu pääkirjoitus kuvastaa hyvin Kaasusuojelujärjestön epätoivoiselta tuntunutta tehtävää, kun se yritti saada asiansa kuuluviin myös päättäjien taholle:

Viime numeromme ilmestyi viikolla, jolloin sodan mahdollisuus oli todellisempi kuin koskaan aikaisemmin sitten vuoden 1914. Vaikkakaan se ei meillä tuntunutkaan niin läheiseltä kuin monessa muussa maassa, ilmeni se ainakin sikäli, että yksityinen ihminenkin joutui ajattelemaan suojautumistaan ilmahyökkäyksiltä vakavammin ja omakohtaisemmin kuin aikaisemmin. Ne, joilla tässä maassa on ollut epäkiitollisena tehtävänä yhteiskunnan herättäminen toimintaan ilmavaaran varalta, tiesivät millaiset seuraukset tulisivat olemaan, jos... Syyskuun kriisiviiikolla moni kyllä yhtäkkiä heräsi kysymään kaasusuojeluvälineitä, kuntouttamaan väestönsuojakiin. Mutta näin myöhäisessä vaiheessa ei näitä asioita enää ehditä järjestää. Suojeluvälineet on valmistettava hyvissä ajoin, samoin väestönsuojat.

Meillä on sotilasviranomaisten johdolla kehitetty väestönsuojelun toimintamuodot. Me olemme jo kauan olleet selvillä siitä, millainen väestönsuojelun organisaation tulee sodan varalta olla, mutta meillä on tämä kaikki voitu toteuttaa vain varsin heikosti. Väestönsuojeluvälistusta on suoritettu. Mitä pitää olla, se on selvitetty jo kauan sitten, mutta he, joilla on ollut valta myöntää varat, aikaansaada pitävät määräykset, he eivät ole asian vakavuutta käsittäneet. Onko väestönsuojelu siis jotain tarpeetonta?

Suorittavaatko kaikki muut Euroopan maat turhia, tehottomia toimenpiteitä toteuttaessaan sellaista, mitä sotilasviranomaisten ja Suomen Kaasusuojelujärjestön taholla on jo vuosia sitten ehdotettu meilläkin suoritettavaksi? Me kohtaisimme yhä edelleen ilmahyökkäykset valmistumattomina – puutteellisin varustein, ilman mahdollisuuksia toden teolla lievittää vaurioita ja kärsimyksiä. Kuka tästä vastaa?

Väestönsuojeluviiikko seurasi syyskuun kriisiviiikkoa. Julkisen sanan vaatimus oli selvä. Meille annettiin vielä armonaikaa, mutta jollemme sitä käytä oikein ja ryhdy tositoimiin nopeasti, niin toista kertaa meille tuskin suodaan mahdollisuus laiminlyöntiemme korjaamiseen. Nyt tarvitsee väestönsuojelumme valtiovallan lujaa otetta – organisaation luomista, varojen myöntämistä ja velvollisuuksien säätämistä niin hyvin kunnille ja yksityisille kuin valtiolle itselleenkin. Puolustus vaatii uhrauksia, mutta me uskomme, että Suomen puolustustahtoinen kansa ne kyllä nurkumatta kantaa. Kansa on altis ja odottaa, että valtiovalta pikimmiten järjestää väestönsuojelun perusteet – samoin kuin se huolehtii muistakin yhteiskunnan elinkysymyksistä.¹⁶⁸

Kaasusuojelujärjestössä ei ymmärretty miksei valtiovalta ollut valmis panostamaan enemmän

167 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, 247.

168 Kaasutorjunta 5/1938, Pääkirjoitus.

väestönsuojeluun. Erilaiset tapahtumat ja tilaisuudet näyttivät, että kansalaisilta löytyi halua ja tahtoa olla mukana kehittämässä sekä edesauttamassa väestönsuojelun toteuttamista. Sama tahto vain tuntui puuttuvan päättäjiltä. Edes kriisivuosi ei näyttänyt muuttavan heidän suhtautumistaan väestönsuojeluun.

7.5 Lakiesitys eduskuntaan

Komitean ehdotuksen pohjalta laadittu varsinainen valtioneuvoston esitys väestönsuojelulaksi¹⁶⁹ annettiin eduskunnalle 17. maaliskuuta 1939. Lakiesityksen mukaan väestönsuojelun tarkoituksena oli *väestön sekä valtion, kuntien ja yksityisten laitosten ja muun omaisuuden suojaaminen vihollisen ilmahyökkäyksiltä tai sellaisten hyökkäysten vaikutusten rajoittaminen ja lieventäminen*. Toimintamuotoina olivat yleisluontoiset ilmasuojelutoimenpiteet, yleinen väestönsuojelupalvelus, virasto- ja laitossuojelu sekä väestön omakohtainen suojeleminen. Väestönsuojeluvollisuus esitettiin säädettäväksi 16–60-vuotiaille ja se velvoittaisi myös rauhan aikana osallistumaan väestönsuojelutehtäviin enintään 36 tunniksi vuodessa.

Lakiesityksessä väestönsuojelun järjestysmuodosta oltiin sitä mieltä, että väestönsuojelu oli valtioneuvoston ylimmän valvonnan alainen. Sitä johtaisi sisäasiainministeriössä maan väestönsuojelupäällikkö apunaan väestönsuojeluasianosasto. Lääninhallitukset ja niiden väestönsuojelutarkastajat olisivat alueellisia toimijoita. Lääni jaettaisiin väestönsuojelualueisiin, joita voitiin yhdistää väestönsuojelupiireiksi. Väestönsuojelualue voitiin jakaa vielä suojelukohteisiin ja muihin pienempiin osiin. Kunnalle kuuluvien väestönsuojelutehtävien hoitamista varten voitiin perustaa väestönsuojelulautakunta.

Väestönsuojelun kustannukset jaettiin lakiesityksessä siten, että valtion oli kustannettava omien virastojensa ja laitosten ylläpito, jotka oli tarkoitettu toimimaan väestönsuojelupiirien puitteissa. Lisäksi sen tuli maksaa puolet yleistä väestönsuojelupalvelusta hoitavien paikallisten joukkojen kaasusuojeluvälineiden kustannuksista. Valtion piti avustaa myös kuntia, yksityisiä laitoksia tai kiinteistöjen omistajia etenkin siinä tapauksessa, jos kustannukset nousisivat muuten kohtuuttoman suuriksi. Kuntien oli huolehdittava omien virastojensa ja laitostensa suojeleminen, yleiseen käyttöön tarkoitettujen suojarakenteiden ja yleisen väestönsuojelupalveluksen lukuunottamatta valtion maksamaa osuutta.

Vapaaehtoisella väestönsuojelutyöllä katsottiin olevan suuri merkitys *sekä oikean väestönsuojeluhengen luojana, että myös valtiolle ja kunnille koituvien kustannusten pienentäjänä*. Väestön omakohtaisen suojeleminen pohjana nähtiin vapaaehtoisuus ja sitä olisi pystyttävä kehittämään.

¹⁶⁹ Hallituksen esitys nro 98.

Lakiesityksen perusteluissa todettiin myös, että *vapaaehtoinen väestönsuojelutyö voi menestyä vain siten, että sitä valtion taholta tuetaan, ja että sille annetaan selvät ja sen luonteelle soveltuvat tehtävät*. Perusteluissa mainittiin myös Suomen Kaasusuojelujärjestön merkitys vapaaehtoisen toiminnan kehittäjänä ja sille katsottiin voitavan uskoa koulutus- ja väestön valistamistehtäviä.

Hallitus antoi samoihin aikoihin lisämenoarvion, johon se esitti muun muassa sisäasiainministeriön ja lääninhallitusten menoihin väestönsuojelulain tultua hyväksytyksi 1,7 miljoonaa markkaa sekä muihin menoihin neljä miljoonaa markkaa. Hallitus siis oletti esityksen menevän läpi eduskunnassa. Hallituksen esitys tuli eduskuntaan 21. päivänä maaliskuuta 1939 ja seuraavana päivänä se esiteltiin täysistunnossa. Esitys päätettiin lähettää laki- ja talousvaliokuntaan.¹⁷⁰

Lehdistössä seurattiin tarkasti lakiesityksen kulkua ja tunnelma oli läpimenon suhteen luottavainen:

*Saamiemme tietojen mukaan on eduskunnan laki-talousvaliokunta puolestaan jo käsitellyt väestönsuojelulakiesityksen ja tullut mainitun lain voimaansaattamisen suhteen myönteiseen tulokseen. Näinollen on odotettavissa, että väestönsuojelulakiesitys tulee jo ehkä toukokuun alkupuolella lopullisesti käsiteltäväksi eduskunnassa. [...] On varsin todennäköistä, että lakiesitys saa vihdoin loppuratkaisunsa ja tulee toukokuulla hyväksytyksi eduskunnassa, koska hallitus ja valiokunnat ovat lain voimaansaattamisen kannalla ja koska eduskuntakin varmaan yksimielisesti mainitun lain katsoo tarpeelliseksi pikaisesti saattaa voimaan maan etua, turvallisuutta ja valtakuntamme puolustuskuntoisuutta silmälläpitäen.*¹⁷¹

Vain reilu viikko tämän uutisoinnin jälkeen alkoi ääni muuttua kellossa. Suomen Sosiaalidemokraatti -lehti julkaisi 12. toukokuuta uutisen, jonka mukaan puolustusvaliokunta ei voi hyväksyä lakiehdotusta. Seuraavana päivänä lehden pääkirjoitus asettui tukemaan lakiehdotusta ja vaati asian pikaista käsittelyä:

Sodan vaaran vakavuutta ei tarvitse erikoisemmin selostella ainakaan eduskunnan jäsenille. Moni saattaa meilläkin olla epävarma sotilaallisen puolustuksen tehosta, mutta väestönsuojelun välttämättömyyden ymmärtämiseen ei kovin monimutkaisia aivoja tarvita. Siltä karilta, mihin nyt näytään ajaudutun, on nopeasti päästävä irti.

Myös muut lehdet asettuivat samalle kannalle ja olivat ihmeissään asian saamasta käänteestä. Tunnelma oli hämmentynyt.

Toukokuun 28. päivänä Helsingin Sanomat uutisoi jo ennakoivasti, että väestönsuojeluesitys hautautuu valiokuntaan:

Eduskunnan laki- ja talousvaliokunta lähetti kolmannen kerran väestönsuojelulain takaisin valiokunnan jaostoon. Asiantuntevissa piireissä arvellaan, että asian käsittely viivästyy siinä määrin, ettei eduskunta enää ehdi käsitellä sitä tämän istuntokauden

---

170 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, 285–287.

171 AL 1.5.1939.

*aikana. Mainitaan myös, että tämä tapahtuisi hallituksen nimenomaisen toivomuksen mukaisesti. Edellämainittu hallituksen toivomus kuuluu olevan yksimielinen, sillä hallitus saisi täten tarpeeksi aikaa uuden esityksen valmistelemiseen, joka tulisi jätettäväksi eduskunnalle syksyllä.*¹⁷²

Kaasusuojelujärjestössä jouduttiin jälleen pettymään. Kaasutorjunta-lehdessä ihmeteltiin, kuinka valtiovalta saattaa jättää näin tärkeän maanpuolustuskysymyksen hoitamatta. Lehdessä myös hämmästeltiin, *onko tosiaan olemassa juopa itse kansan ja sen valtuuttamien johtoelinten käsitysten välissä*. Kohtalon ivana lehti piti sitä, että nimenomaan puolustusasiainvaliokunta oli se taho, joka esti lakiehdotuksen etenemisen kun se katsoi *väestönsuojelumme luonnollisen kehityksen perustalle rakennetun järjestelmän sopimattomaksi*.¹⁷³ Kaasusuojelujärjestössä myös epäiltiin ettei lakiesitykseen ole voitu perehtyä riittävästi:

*Jos ei vielä haluta säätää velvollisuuksia yksityisille, niin erotettakoon väestönsuojelulaista nämä perustuslakiluontoiset säännökset, mutta säädettäköön nyt tänä keväänä edes perusteet väestönsuojelutyölle – ne perusteet, jotka sillä tosiasiallisesti jo on, mutta joilta puuttuu lain suoma voima. [...] Viime syksyn opetukset velvoittavat antamaan kansalle lain, jota se odottaa, ja jonka velvoituksissa se näkee oman turvansa ja on valmis uhrauksiin sen hyväksi.*¹⁷⁴

Puolustusasianvaliokunta siis kritisoi lakiehdotusta, koska valiokunnan käsityksen mukaan oli tarkoituksena järjestää sisäasianministeriöön uusi hallintojärjestelmä. Väestönsuojelu tulisi näin ollen hyvin kalliiksi ja rasittaisi kuntia epätasaisesti. Niinpä puolustusasiainvaliokunta esitti 11. toukokuuta 1939 lakiehdotuksen hylkäämistä. Hallitukselta toivottiin ensi tilassa uutta esitystä eduskunnalle, mutta koska se viipyi, ehti eduskunta hajaantua ja kyseisellä vaalikaudella keskenjääneet asiat raukesivat.

Lakiesityksen kaatumiseen vaikuttivat muun muassa se, että sitä pidettiin liian kalliina ja monimutkaisena. Yksin tämä olisi Vainion mukaan riittänyt kaatamaan 1930-luvun lopun rauhan ajan Suomessa esityksen, jonka tarpeellisuudesta tuskin oltiin yksimielisiä. Lisäksi Münchenin sopimus näytti takaavan rauhan Euroopassa. Puolueettomaksi julistautuminen ja usko sopimukseen myös kansainvälisessä politiikassa riittäisivät yleisen käsityksen mukaan pitämään Suomen mahdollisen sodan ulkopuolella.¹⁷⁵

Eduskunnan mielipiteet eivät vastanneet yleistä mielipidettä vaan ne olivat selvästi ristiriidassa keskenään. Väestönsuojelulakia ei saatu vielääkään kevään 1939 kuluessa aikaiseksi. Ehdotus jäi pöydälle odottamaan. Tämän asian seuraukset Suomen kansa joutui vielä saman vuoden aikana

172 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, 288–290.

173 Kaasutorjunta 3/1939, 4.

174 Kaasutorjunta 3/1939, 5.

175 Vainio 1989, 50–52.

kokemaan.

7.6 Uusi lakiesitys – lähestyvä sota

Valtioneuvosto asetti uuden toimikunnan 15. kesäkuuta 1939 laatimaan ehdotusta hallituksen esitystä väestönsuojelulaksi. Komitean puheenjohtajaksi kutsuttiin Suomen väestönsuojelupäällikkö Aarne Sihvo. Komitea sai aikaa kesän 1939, jonka kuluessa heidän piti antaa sekä hallitukselle että eduskunnalle kelpaava lakiesitys. Heinäkuussa komitea teki periaatepäätöksen lain jakamisesta kahteen osaan ja ehdotti yksimielisesti sisäasianministeriötä keskusvirastoksi. Kesän 1939 aikana komitea tutustui Saksan, Ranskan, Sveitsin, Unkarin, Latvian ja Viron väestönsuojelujärjestelyihin.

Väestönsuojelupäällikön esikunnassa tarkasteltiin ensimmäisen väestönsuojelulakiesityksen saamaa kritiikkiä ja arvostelujen perusteluja pidettiin useassa kohdassa väärinkäsityksinä. Ennen muuta haluttiin näyttää ettei tarkoituksena ollut uuden hallintojärjestelmän luominen, vaan että yritettiin toimia mahdollisuuksien mukaan jo olemassa olevaa hallintokoneistoa käyttäen.

Vaalien jälkeen kokoontunut uusi eduskunta sai asian käsiteltäväkseen 22. syyskuuta 1939. Normaalin käytännön mukaan lakiesitys lähetettiin laki- ja talousvaliokuntaan, joka pyysi esityksestä lausunnot. Jo kuusi päivää myöhemmin valiokunta hyväksyi esityksen periaatteelliset ratkaisut, jotka sisälsivät kaksi erillistä lakia. Hallitus perusteli lain jakamista sillä, että näin voitiin erottaa perustuslain luontoiset säännökset tavallisella lailla annettavista säännöksistä. Väestönsuojeluasialla alkoi olla kiire syyskuun lopussa 1939. Toinen maailmansota oli alkanut Hitlerin asevoimien hyökättyä Puolaan ja samalla Ranskan sekä Englannin julistettua sodan Saksaa vastaan. Münchenin sopimuksen tuoma rauha oli särkynyt palasiksi.¹⁷⁶

Lokakuun 3. päivänä laki- ja talousvaliokunnan mietintö esiteltiin eduskunnalle ja hallituksen esitykset otettiin täysistunnossa ensimmäiseen käsittelyyn. Sisäasiainministeri Urho Kekkonen piti ensimmäisen puheenvuoron, jonka tarkoituksena oli auttaa lain läpimenoa. Hän oli rakentanut puheensa taitavasti ja niin, että kuulija oletti lakiesityksen eroavan olennaisesti edellisestä ja olevan kustannuksiltaan huomattavasti halvempi. Kekkonen myös painotti lain suuria linjoja, jottei keväällä saadut väärinkäsitykset pääsisi enää toistumaan:

En voi lopuksi olla lausumatta sitä, että niin ehdottoman välttämätön kuin väestönsuojelulaki onkin, tuntuu sittenkin inhimillisemmältä kannalta katsoen masentavalta, että tällainen laki on vahvistettavana. Meidänhän on silloin näet edyllytettävä, että sota kohdistuu suurelta osin turvattomaan siviiliväestöön, kotiin jääneisiin vanhuksiin, naisiin ja lapsiin. Se romanttinen käsitys, että sota olisi

---

176 Vainio 1989, 53–54.

ritarillista taistelua aseistettujen miesten ja armeijain kesken, on eräältä tärkeältä osaltaan osittain valitettavasti vanhanaikainen. Väestönsuojelu on epäromanttinen, ikävä välttämättömyys. Mutta se ei ole sen vuoksi yhtään vähemmän tärkeää kuin mikä muu puolustustoiminnan haara tahansa. Toivottavasti se kykenee kokoamaan ympärilleen kaikki kansalaispiirit, sillä sen työkenttänä on sodan inhimillinen puoli, ei hävittäminen vaan suojeleminen ja avuttoman siviiliväestön turvaaminen ja pelastaminen.¹⁷⁷

Suuri valiokunta piti kiirettä ja lain eduskuntakäsittelyä jatkettiin 10. lokakuuta 1939. Vain muutamaa päivää aiemmin Suomi oli saanut kutsun Moskovaan neuvotteluihin, jotka koskivat konkreettisia poliittisia kysymyksiä. Samaan aikaan reserviläiset oli kutsuttu palvelukseen, ylimääräiset harjoitukset (YH) olivat alkaneet. Väestönsuojelulain pykälät 1–12 hyväksyttiin sisällön osalta keskusteluitta suuren valiokunnan mietinnön mukaan. Tyytymättömyyttä herätti kuntien kustannukset väestönsuojeluasioissa etenkin niissä kunnissa, joissa sijaitisi valtion kannalta tärkeitä kohteita. Näihin kuntiin kansanedustaja Wiik vaati suurempaa valtion tukea. Tämä muutosehdotus ei saanut riittävästi kannatusta, joten lain pykälien 13–21 sisältö hyväksyttiin suuren valiokunnan esittämässä muodossa. Laki yksityisten suoritettavista väestön suojelutoimenpiteistä ja niiden kustannuksista hyväksyttiin samassa istunnossa ilman keskusteluita. Molemmat lait tulivat sanamuodoiltaan lähes yksimielisesti hyväksytyksi ja ne jäivät odottamaan kolmatta eduskuntakäsittelyä, joka pidettiin jo 13. lokakuuta 1939. Väestönsuojelulaki hyväksyttiin puheita ja äänestyksittä. Tasavallan presidentti Kyösti Kallio vahvisti lait valtioneuvoston istunnossa 30. lokakuuta 1939, ja ne tulivat voimaan marraskuun 15. päivänä – vain kaksi viikkoa ennen talvisodan syttymistä. Vuonna 1934 aloitetulle työlle oli lopulta saatu asetettua piste.¹⁷⁸

8 Väestönsuojelutoiminta Tampereella vuodesta 1929 talvisodan päätökseen

Viimeisessä varsinaisessa käsittelyluvussa nostan esiin väestönsuojelun organisoinnin Tampereella. Tätä ennen asioita on katsottu Suomen Kaasusuojelujärjestön näkökulmasta, joten Tampere tuo esiin tapahtumat kunnallisella tasolla ja yksittäisten kaupunkilaisten silmin. Tampere oli sijaintinsa ja tehtaidensa vuoksi merkittävä kaupunki, joten sodan syttyessä tiedettiin kaupungin joutuvan viholliskoneiden maalitauluksi. Tämän vuoksi väestönsuojelun merkitys kasvoi ja sen onnistumisella oli tärkeä rooli.

Tamperelaiset lähtivät innokkaasti ja aktiivisesti toimintaan mukaan ja paikallinen Kaasupuolustusyhdistys perustettiin jo ensimmäisten kaupunkien joukossa. Kuten muualla Suomessa, myös Tampereella pelättiin kaasusetta ja varustautuminen sodan varalta aloitettiin

---

¹⁷⁷ 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, 308.

¹⁷⁸ Vainio 1989, 55–57.

pikaisesti. Kaupungissa yritettiin tehdä asiat niin hyvin kuin vapaaehtoiselta väestönsuojelutoiminnalta voitiin odottaa.

8.1 Tampereen Kaasupuolustusyhdistyksen perustaminen

Tampereella ei väestönsuojeluasioissa hidasteltu, vaan paikallinen Kaasupuolustusyhdistys päätettiin perustaa jo vuoden 1928 lopussa, vain reilu vuosi sen jälkeen kun valtakunnallinen Kaasupuolustusyhdistys oli saanut alkunsa.

Järjestävä kokous pidettiin Tampereella 16. päivänä joulukuuta 1928 ja paikalle oli saapunut lähes 30 yhdistyksen kirjoittautunutta jäsentä. Yhdistykselle valittiin seitsemänjäseninen johtokunta; tohtorit Yrjö Levander ja Y. Kauko, apteekkari Woldemar Dunder, komisario J. V. Stenholm ja palomestari K. A. Niemi Tampereelta sekä yli-insinööri A. Antero Nokialta ja eläinlääkäri O. Joutsiniemi Nokialta. Yhdistyksen hallitukseen valittiin puheenjohtajaksi tohtori Levander sekä varalle apteekkari Dunder. Kaasusuojeluosaston säännöt oli yhdistyksessä hyväksytty joulukuun lopussa 1928.

Paikallisosaston tehtävät olivat hyvin samankaltaisia, kuin mitä edellä kerrotun valtakunnallisen yhdistyksen toiminta sisälsi. Toki tehtävät olivat laajuudeltaan ja tarkoitukseltaan räätälöity paikkakunnan tarpeisiin:

Edistää Suomen kemiallista puolustusta ryhtymällä toimenpiteisiin siviiliväestön suojelemiseksi ja avustamalla puolustuslaitoksen pyrkimyksiä kemiallisen sodan vaarojen torjumiseksi, harjoittaa valistustoimintaa paikkakunnan väestön keskuudessa, koettaa helpottaa sille kaasusuojeluvälineiden hankkimista, suunnittelee paikkakunnan turvaamista kaasuhyökkäyksiä vastaan sekä edistää mahdollisuuksien mukaan kemiallista ja muuta maan kaasupuolustukselle tarpeellista teollisuutta.

Yhdistys lähetti hakemuksen tammikuun 30. päivänä ja Sosiaaliministeriö hyväksyi sen 9. helmikuuta 1929.¹⁷⁹

8.2 Tampereen Väestönsuojelutoimikunta

Tampereen Sotilaspiirin esikunta teki aloitteen kaupunginhallitukselle elokuussa 1933, jossa ehdotettiin, että Tampereelle olisi saatava paikallinen väestönsuojelutoimikunta. Tätä ehdotusta perusteltiin muun muassa seuraavasti:

Maan huomattavana teollisuuskaupunkina sekä liikenne- ja asutuskeskuksena tulee Tampereen kaupunki olemaan sodanaikana vihollisen lentokoneitten toimintasäteen sisäpuolella. Tampereen kaupungin sodanaikainen väestönsuojelun toteuttaminen vaatii

¹⁷⁹ Tampereen Kaasupuolustusyhdistyksen perustamisilmoitus ja liitteet yhdistyksen rekisteröintiä varten 30.1.1929 (KA). Tämän enempää asiakirjoja ei ole tallessa Kansallisarkistossa tai Tampereen kaupungin arkistossa.

tämän takia laajan rauhanaikaisen valmistelutyön, joka melkoiselta osaltaan on suoritettava kunnallisen elämän toimialoilla. Tämän vuoksi on sotilaspiiri katsonut välttämättömäksi esittää kaupungin kunnallisille hallintoviranomaisille, että näiden toimesta perustettaisiin n.s. paikallinen väestön suojelutoimikunta.

Kaupunginhallitukselle lähettämässään kirjeessä Sotilaspiirin esikunnan päällikkö Rautiainen määritteli tulevan toimikunnan päätehtävää, joka oli mahdollisimman tehokkaan väestönsuojelun aikaansaaminen Tampereelle. Tätä työtä tulisi johtamaan Sotilaspiirin esikunta. Lisäksi tulevan väestönsuojelutoimikunnan olisi tehtävä yhteistyötä kaikkien viranomaisten ja järjestöjen kanssa, joilla oli osa väestönsuojelun järjestämisessä. Paikallinen väestönsuojelutoimikunta olisi myös vastuussa väestönsuojelusuunnitelman määräämien valmistelutöiden suorituksesta. Kirjeessä mainittiin, että toimikunnalla tulisi olemaan edellä mainittujen kohtien lisäksi seuraavanlaisia tehtäviä: antaa esityksiä niiden valmistelutöiden suorittamisesta, jotka väestönsuojelusuunnitelmassa määrätään muille kuin sotilasviranomaisille sekä valvoa, että väestönsuojelun vaatimat valmistelutyöt tulevat suoritetuiksi. Näiden lisäksi toimikunnan pitäisi kehittää edelleen väestönsuojelukysymystä ja antaa siitä esityksiä asianomaisille viranomaisille.

Tampereen Kaasusuojelujärjestön paikallisosaston johtohenkilöistä piiripäällikkö Rautiainen ehdotti muodostettavan väestönsuojelutoimikunnan rungon. Puheenjohtajaksi hän ehdotti tohtori Yrjö Levanderia, varapuheenjohtajaksi maisteri Carl Mäkliniä, sihteeriksi tuomari Kautiaa sekä jäseniksi luutnantti Toivasta, apteekkari Woldemar Dunderia, paikallispäällikkö Öhrnbergiä, keskuskomisario Stenholmia, palomestari K. A. Niemeä, tohtori Uno Peitsoa, insinööri Kaije Lummetta ja arkkitehti Elis Kaalamoa. Rautiainen halusi erottaa toimikunnasta erillisen työjaoston, jonka tehtäviksi jäisivät asioiden valmistelut kokouksia varten sekä huolehtia toimikunnan päätöksistä aiheutuvista toimenpiteistä. Työjaoston jäseniksi hän ehdotti seuraavia henkilöitä: puheenjohtajaksi luutnantti Toivasta, sihteeriksi arkkitehti Kaalamoa sekä jäseniksi komisario Stenholmia ja maisteri Mäkliniä¹⁸⁰ Kaupunginhallituksen myöntävä vastaus Sotilaspiirin esikunnan ehdotukseen saapui marraskuun alussa 1933. Hallitus hyväksyi piiripäällikkö Rautiaisen ehdottamat henkilöt ja lisäksi ilmoitti valinneensa edustajikseen kaupunginjohtaja Norlundin sekä kaupungin asunnontarkastajan rakennusmestari Mäkisen.¹⁸¹

Toimikunnan ensimmäinen kokous pidettiin joulukuun 7. päivänä 1933 ja paikalle olivat saapuneet piiripäällikkö Rautiaisen ehdottamat henkilöt. Ensimmäisen kokouksen avasi majuri Rautiainen, joka oli tyytyväinen kaupungin myötämieliseen päätökseen väestönsuojeluasiassa. Tohtori Levander kertoi Tampereen Kaasusuojeluosaston tehtävistä ja ilmoitti niiden muuttuvan uuden toimikunnan

¹⁸⁰ Tampereen Sotilaspiirin esikunnan kirje kaupunginhallitukselle 21.8.1933 (TKA).

¹⁸¹ Kaupunginhallituksen vastaus Sotilaspiirin esikunnalle 8.11.1933 (TKA).

perustamisen jälkeen. Hän halusi myös tietää, toimiiko uusi väestönsuojelutoimikunta yhtenä kaupungin lautakuntana. Kaupunginjohtaja Nordlund ilmoitti, ettei toimikunta voi toimia lautakuntana salassa pidettävien asioiden vuoksi. Luutnantti Toivanen teki kokouksessa selkoa siitä, kuinka toimikunta käytännössä järjestäisi kaupungin väestönsuojelun. Tampere jaettaisiin kuuteen suojelulohkoon, joilla jokaisella olisi oma suojeluelimensä. Suurimmat teollisuuslaitokset muodostaisivat omat lohkonsa. Tehtävät organisoisi sotilasviranomaiset ja kunta maksaisi toiminnasta aiheutuneet kustannukset. Kokouksen lopuksi vahvistettiin toimikunnan kokoonpano ja ilmoitettiin työjaoston tehtäväksi laatia ohjesäännöt.¹⁸²

Väestönsuojelutoimikunnan antaman koulutuksen määrä riippui paljon vuosittain anotuista varoista ja koulututusta varten hankittujen välineiden määrästä. Vapaaehtoisvoimin pyörinyt toimikunta rahoitti toimintaansa lahjoituksin. Se joutui toimintansa tukemista varten anomaan vuosittain rahaa eri tahoilta: Tampereen kaupunginhallitukselta¹⁸³, Tampereen Säästöpankilta¹⁸⁴ ja Sandberg Oy:ltä¹⁸⁵. Lisäksi Tampereen Kaasusuojeluosasto myönsi pyytämättä pieniä avustuksia¹⁸⁶, jotka olivat suuruudeltaan noin 500–1000 markkaa. Toimikunnan kaupunginhallitukselta pyytämät avustussummat eivät aina menneet valtuustossa läpi. Tästä hyvänä esimerkkinä syksy 1934, jolloin toimikunta pyysi 30.000 markan avustusta. Valtuusto oli kuitenkin valmis antamaan vain puolet pyydetystä summasta.¹⁸⁷ Toiminnan alkuvuosina kerralla maksetut avustussummat liikkuiivat tuhannesta markasta muutamaan tuhanteen, mutta mitä pidemmälle vuosikymmen kului sitä suuremmiksi avustussummat kasvoivat. Talvisodan kynnyksellä lokakuussa 1939 kaupunginhallitus lahjoitti kerralla 100.000 markkaa väestönsuojelutoimijoin varten¹⁸⁸.

Vuoden 1934 aikana toimikunta toivoi, että kaikille kaupungin merkittävien laitosten esimerkiksi vesitornien, sähkövoima-asemien ja palolaitoksen henkilökunnalle hankittaisiin täydellinen kaasusuojarahustus, koska työntekijät joutuivat vihollisen hyökätessä pysymään omissa asemissaan ja turvaamaan toimillaan kaupungin selviytymistä kriisitilanteesta.¹⁸⁹ Tämän lisäksi väestönsuojelutoimikunnan työjaosto ehdotti loppuvuodelle 1934 rahoituksesta riippuen muun muassa seuraavanlaisia toimia: suojelupiirien jako talonryhmiin sekä talonryhmien suojeluvalvojen kortiston laatiminen, kaupungin pysyvän mallikaasusuojan rakentamisen suunnittelu ja valmistavat perustamistyöt tätä varten. Väestölle liikekannallepanon sattuessa jaettavan väestönsuojelua

182 Väestönsuojelutoimikunnan pöytäkirja 7.12.1933 (TKA).

183 Ks. esim. Väestönsuojelutoimikunnan pöytäkirja 10.9.1934 (TKA).

184 Ks. esim. Väestönsuojelutoimikunnan pöytäkirja 14.1.1938 (TKA).

185 Ks. esim. Väestönsuojelutoimikunnan pöytäkirja 26.11.1937 (TKA).

186 Ks. esim. Väestönsuojelutoimikunnan pöytäkirja 28.1.1937 (TKA).

187 Väestönsuojelutoimikunnan rahahakemus 10.9.1934. Muuttuneesta rahasummasta maininta pöytäkirjassa 7.3.1935 (TKA).

188 Väestönsuojelutoimikunnan pöytäkirja 10.10.1939 (TKA).

189 Väestönsuojelutoimikunnan kirje kaupunginhallitukselle 31.5.1934 (TKA).

koskevan julistuksen suunnittelu ja laatiminen sekä kaupungin sodanaikaisen evakuoimissuunnitelman valmistaminen Tampereen Itäisen Sotilaspiirin ohjeiden mukaan. Väestönsuojeluelimien taisteluharjoituksen ja sen yhteydessä pidettävän propagandanäytöksen valmistaminen.¹⁹⁰

Väestönsuojelutoimikunta sai syksyllä 1934 kaupungilta 2000 markan lahjoituksen suojelevalvojen verkoston laatimista varten.¹⁹¹ Vuoden lopussa toimikunta lähetti talojen isännöitsijöille kiertokirjeen, jossa kerrottiin väestönsuojelutoimikunnan perustamisesta ja sen sodanaikaisista tehtävistä. Lisäksi kirjeessä kerrottiin jokaisesta talosta löytyvän suojelejohtajan positiivisesta vaikutuksesta sekä kellarien merkityksestä väestön suojapaikkoina. Talosuojelehenkilöiden hankkimista varten isännöitsijöitä pyydettiin hankkimaan sopiva suojelevalvoja ja täyttämään toimikunnan laatima kaavake. Ne aiheuttivat kuitenkin epätietoisuutta isännöitsijöissä ja osa jätti kaavakkeen täysin huomiotta. Tämän seurauksena toimikunta lähetti uuden kirjeen, jossa se pyysi isännöitsijöitä joka tapauksessa palauttamaan kaavakkeen ja tähdensi, ettei suojelevalvojan nimeäminen taloon suoraan edellytä myös pommisuojele rakennuttamista:

[...]kaupungin asukkaat ja etenkin talojen omistajat käsittävät n.s. rintamantakaisen alueen väestönsuojelele ennakkojärjestelyjen merkityksen ja tarkoituksenmukaisuuden. Tämän vuoksi Väestönsuojeletoimikunta toivoo, ettei tämä kirjelmä tule herättämään levottomuutta, eikä väärinkäsitystä, vaan että Väestönsuojeletoimikunta saa viivyttelemättä suoritetuksi väestönsuojelele kannalta sangen tärkeän talosuojelevalvojen henkilövarauksen, jotta se yksityiskohtaisen selvittelyjen ja neuvojen antamiseksi voisi jatkuvasti pitää yhteyttä talonsuojelevalvojen nimetyjen henkilöiden kanssa vastaisten suunnittelutöiden toimeenpanemiseksi.¹⁹²

Kyseinen työ saatiin päätökseen maaliskuussa 1935, jolloin väestönsuojeletoimikunta ilmoitti keränneensä 600 henkilöä sodanaikaista väestönsuojelele varten. Kyseisille talosuojeleljoille piti järjestää koulutus- ja harjoituskurssit, jotta he osaisivat toimia sodanaikaisissa tehtävissään. Talosuojeleljojen koulutus sisälsi neljä luentoa, yhden käytännön harjoituksen ja kaasusuojelel¹⁹³ käynnin. Luutnantti Toivanen esitelmöi asutuskeskuksen ilmatorjunnan ja väestönsuojelele järjestelyistä, maisteri Mäklin kertoi taistelukaasuista ja suojeleutumisesta niitä vastaan. Insinööri Lumme puhui talonsuojelele järjestelyistä ja palotorjunnasta. Viimeisen luennon aiheina olivat pelastus- ja ensiaputehtävät sekä kaasupuhdistus. Oppitunnit piti tohtori Levander.¹⁹⁴

Väestönsuojeletoimikunta ilmoitti myös suunnittelevansa vuoden 1935 syksyelle noin sadalle

190 Väestönsuojeletoimikunnan toimintasuunnitelmaehdotus 14.6.1934 (TKA).

191 Väestönsuojeletoimikunnan raha-anomus kaupunginhallitukselle 21.3.1935 (TKA).

192 Väestönsuojeletoimikunnan kiertokirje 14.12.1934 (TKA).

193 Kaasusuojelel varten oli saatu avustusta ja se oli rakennettu valmiiksi vuoden 1935 alussa. Kaasusuojelel sijaitsi Hämeenpuistossa osoitteessa Läntinenpuistokatu 6. Väestönsuojeletoimikunnan toimintakertomus 1935 (TKA).

194 Väestönsuojeletoimikunnan pöytäkirja 7.3.1935 (TKA).

miehelle järjestettäviä erikoiskursseja, joissa koulutettaisiin muun muassa ensiapu-, palotorjunta-, ja puhdistusmiehistöä. Tämä erikoiskoulutuksen saanut miehistö pystyisi ilmahyökkäyksen sattuessa toimimaan omassa lohkossaan suojele- ja puhdistustöissä. Tätä koulutustoimintaa varten toimikunta pyysi kaupungilta avustusta 10.000 markkaa. Samalla toimikunta ilmoitti lainaavansa koulutustarvikkeita Suomen Kaasusuojelujärjestön Kaasusuojelukeskuksesta Helsingistä, jotta pyydetty avustussumma olisi saatu mahdollisimman pieneksi. Raha-anomuksessaan toimikunta halusi vielä tehdä selväksi, että osa Suomen kaupunginvaltuustoista oli avustanut omia paikallistoimikuntiaan varsin avokätisesti: esimerkiksi Kuopion kaupunki oli lahjoittanut parin vuoden aikana 50.000 markkaa ja Pori 15.000 markkaa oman kaupungin väestönsuojelutoimintaa tukeakseen.¹⁹⁵

Suomen Kaasusuojelujärjestö halusi tehdä väestönsuojeluasiaa tunnetuksi ja järjesti joulukuun alussa vuonna 1935 yleisvaltakunnalliset väestönsuojelupäivät. Tarkoituksena oli saada viranomaiset ja väestö kiinnittämään enemmän huomiota väestönsuojeluun. Lisäksi väestönsuojelupäivien aikana järjestettiin erilaisia käytännöllisiä väestönsuojelumuodostelmien koulutusharjoituksia ja esiteltiin näitä propagandamarssin yhteydessä. Eri muodostelmat marssivat kierroksen Hämeenkatu – Hämeenpuisto – Kauppakatu – Keskustori. Mukana marssimassa oli myös 60-henkinen lottaosasto, jonka jäsenien toivottiin virallisen lottapuvun lisäksi käyttävän kaasunaamareita.¹⁹⁶ Väestönsuojelupäivien aikana pidettiin aiheeseen liittyviä esitelmiä, jaettiin lentolehtisiä ja myytiin väestönsuojelumerkkejä. Päivien aikana tehtiin myös muutamia käytännönharjoituksia ja testattiin muun muassa ilmavaroitus- sekä ilmahälytysmerkkien antamista.¹⁹⁷ Keskustorilla pidettyyn väestönsuojelunäytökseen osallistui noin 15.000 ihmistä.¹⁹⁸

Väestönsuojelutoimikunta vuokrasi yhdessä Kaasusuojeluosaston kanssa toimintaa varten huoneiston Ruuskasen talosta lokakuussa 1936. Samana vuonna toimintaan sisältyi muun muassa väestönsuojelupäällystön ja talosuojeluvalvojen koulutusta sekä kaasusuojeluvälineiden hankintaa. Seuraavalle vuodelle suunniteltiin eri laitoksissa järjestettäviä väestönsuojelukursseja, jos tehtaat suostuvat itse maksamaan koulutuksen. Lisäksi toimikunta toivoi voivansa lisätä talosuojeluhenkilöiden määrää ja jatkokouluttaa heitä sekä täydentää kaasusuojeluvälineistöään.¹⁹⁹

Väestönsuojelutoimikunta järjesti yhdessä Kaasusuojeluosaston kanssa vuoden 1937 aikana *Toimivan vss-henkilöstön* -kurssin noin sadalle miehelle. Lisäksi Klingendahlin, Lokomon ja

---

195 Väestönsuojelutoimikunnan raha-anomus kaupunginhallitukselle 21.3.1935 (TKA).

196 Levas 1963, 160–161.

197 Kaasusuojelukeskuksen yleissuunnitelma väestönsuojelupäivien vietosta 16.11.1935 (TKA).

198 Lammi 1990, 26.

199 Väestönsuojelutoimikunnan toimintakertomus 1936 (TKA).

Tampellan työntekijöistä noin 400 henkeä osallistui väestönsuojelukurssille. Syksyllä Suomen Kaasusuojelujärjestön juhlatilaisuudessa järjestettiin kaupungintalon juhlasalissa tilaisuus, johon kutsuttiin kaikki talosuojeluvalvojat sekä toimivan miehistön jäsenet. Tilaisuudessa majuri Frey piti kaksi luentoa, joiden aiheina olivat palopommit sekä väestö- ja palosuojaus.²⁰⁰ Saman vuoden lopulla työjaosto tiedusteli kaupunginhallitukselta, mitä se on tehnyt, jotta kaupungin eri laitoksiin ja yksityisten henkilöiden käyttöön saataisiin lisää yleisiä väestönsuojia. Työjaosto ehdotti, että väestönsuojia voisi rakentaa valmisteilla oleviin keuhkotautiparantolaan ja linja-autoasemalle.²⁰¹

Vuonna 1937 väestönsuojelutoiminta järjestettiin uudelleen ja sen seurauksena työjaoston toiminta siirtyi uudelle toimielimelle, väestönsuojelukeskukselle, jonka vastuulle jäi aktiivinen toiminta tällä alalla sotilasviranomaisten antamien toimintaohjeiden puitteissa. Väestönsuojelukeskus aloitti toimintansa virallisesti vuoden 1938 alussa.²⁰²

Koulutusvälineistöä pyrittiin täydentämään, jotta niistä riittäisi kerralla ainakin 100 miehelle. Toimivan miehistön jatkokouluttaminen suuremmissa puitteissa edellytti, että välineitä oli riittävästi. Toimikunta tilasi syyskuussa lisää koulutusvälineitä, joihin kuului muun muassa väestönsuojelu- ja kaasunaamareita, suojapukuja, -käsineitä ja -jalkineita, tiedustelija- ja ensiapulaukkuja, suojavarustereppuja sekä säähavaintolaatikko.²⁰³ Koulutusvälineet tulivat tarpeeseen, kun lokakuun puolivälissä järjestettiin kaasu- ja väestönsuojelukurssit talo- ja korttelisuojausvalvojille. Kurseille osallistui noin 1000 henkilöä. Osallistujia olisi ollut enemmänkin, jos vain resurssit olisivat riittäneet.²⁰⁴

Väestönsuojelutoimikunnan viimeiset kokoukset pidettiin 2. ja 10. lokakuuta 1939. Ylimääräisten harjoitusten tuoma jännite, valmisteilla oleva väestönsuojelulaki ja lähestyvä sota näkyivät käsiteltävien asioiden listalla. Kaupunki lahjoitti yllättäen väestönsuojelua varten 100.000 markkaa ja tämän lisäksi muun muassa ensiapulaukkuja, sidetarpeita, palosuojeluvälineitä ja 60 kappaletta paareja. Kokouksissa keskusteltiin väestönsuojelulohkojen lisävarusteiden riittävydestä sekä yksittäisten väestönsuojien rakennuttamisesta Pispalan uittotunneliin ja Pyynikin valtatieen läheisyyteen.²⁰⁵

Väestönsuojelutoimikunta antoi 12.10.1939 kirjelmän kaupunginhallitukselle, jossa se esitti toimikunnan lakkauttamista uuden väestönsuojelulain vuoksi. Toimikunnan työtä jatkoi

---

200 Väestönsuojelutoimikunnan toimintakertomus 1937 (TKA).

201 Työjaoston kirje Tampereen Sotilaspiirin päällikölle 11.11.1937 (TKA).

202 Väestönsuojelutoimikunnan toimintakertomus 1937 (TKA).

203 Väestönsuojelutoimikunnan menoarvio 1938 (TKA).

204 AL 15.10.1939.

205 Väestönsuojelutoimikunnan pöytäkirjat 2.10.1939 ja 10.10.1939 (TKA).

väestönsuojelulautakunta.²⁰⁶

8.3 Väestönsuojelulautakunta – toimikunnan manttelinperijänä

Kaupunginhallituksen ehdotuksesta valtuusto päätti perustaa väestönsuojelulautakunnan 17. lokakuuta. Sen perustaminen liittyi kiinteästi valmisteilla olevaan väestönsuojelulakiin. Lautakunta toimi yhteistyössä lääninhallituksen nimeämän väestönsuojelujohtajan kanssa. Väestönsuojelutyötä johti ammattikoulun tiloihin perustettu väestönsuojelukeskus, joka oli yhteydessä vastaavien kaupungin laitosten, suojeluskunnan ja lottajärjestön kanssa. Toimintaa varten perustettiin lohkokoryhmit, jotka jakaantuivat asutus-, rautatie- ja teollisuuslohkoihin.²⁰⁷

Lautakunnan ensimmäinen kokous pidettiin 18. lokakuuta. Väestönsuojelutoimikunnan puheenjohtajana toiminut tohtori Yrjö Levander jatkoi samassa virassa myös lautakunnassa. Hänen lisäksi lautakuntaan valittiin 14 jäsentä²⁰⁸. Kaupunginjohtajan toimesta kokouksessa valittiin myös kuusihenkinen²⁰⁹ väliaikainen valmistava valiokunta, joka nimensä mukaisesti tulisi jatkossa muun muassa valmistelevaan erilaisia lautakunnan aloitteita. Lautakunnan ensimmäiseksi tehtäväksi tuli suunnitella, kuinka kaupunginhallituksen myöntämä 100.000 markkaa olisi käytettävä. Keskustelun jälkeen päätettiin, että lähes puolet lahjoituksesta eli 45.000 markkaa tultaisiin sijoittamaan asutuslohkojen palotorjunta- ja raivausvälineistön hankintaan ja toinen puolikas ensiaputarvikkeisiin.²¹⁰

Lautakunta kokoontui uudestaan seuraavana päivänä, jolloin käsiteltäviksi aiheiksi nousivat väestönsuojelulohkojen rakenteelliset parannukset. Toimikunta oli aiemmin pyytänyt kaupunginhallitukselta 25.000 markan avustuksen lohkojen toimisto- ja miehistösuojien sirpalesuojausta sekä puhelinlinjan hankkimista varten. Tämän lisäksi lautakunta päätti ehdottaa vielä 125.000 markan lisämäärärahan pyytämistä kaupunginhallitukselta väestönsuojelulohkojen toimisto- ja miehistösuojien varustamisesta mahdollisen sortuman kestävään kuntoon.²¹¹

Lokakuun 23. päivänä pidetyssä kokouksessa riitti käsiteltävää asiaa. Aluksi lautakunta kävi läpi kaupunginhallitukselta tulleet myöntävät vastaukset edellä mainittuihin raha-anomuksiin. Samassa kokouksessa lautakunta aloitti keskustelun kaupungin omistamien laitosten suojaamiseksi

206 Väestönsuojelulautakunnan pöytäkirja 18.10.1939 (TKA).

207 AL 18.10.1939.

208 Lautakunnan muut jäsenet olivat: asunnontarkastaja V. H. Mäkinen, arkkitehti Elis Kaalamo, tohtori Uno Peitso, palomestari K. A. Niemi, maisteri Carl Mäklin, insinööri Kaije Lumme, hammaslääkäri Pakkala, kaupunginjohtajat K. Nordlund ja Niinikoski, komisario Santamala, varatuomari Laitinen, valtuuston puheenjohtaja Vasama sekä valtuutetut Saaristo ja Arosilta.

209 Valmistavaan valiokuntaan kuuluivat ainakin tohtori Levander, asunnontarkastaja Mäkinen, arkkitehti Kaalamo, kaupunginjohtaja Nordlund ja maisteri Mäklin.

210 Väestönsuojelulautakunnan pöytäkirja 18.10.1939 (TKA).

211 Väestönsuojelulautakunnan pöytäkirja 19.10.1939 (TKA).

tarvittavista toimenpiteistä ja niiden rahoittamisesta. Jokaiselle kaupungin laitokselle olisi laadittava oma suojelusuunnitelma, josta tarkemmin tulivat vastaamaan tohtori Uuno Peitso, maisteri Carl Mäklin ja asunnontarkastaja V. H. Mäkinen.²¹² He pitivät yhdessä asiasta kokouksen seuraavana päivänä ja päättivät lähettää jokaiselle kaupungin laitokselle sekä virastolle kyselylomakkeen, jossa tiedusteltaisiin muun muassa seuraavia asioita: kuinka sodanaikainen toiminta on suunniteltu, onko laitokseen hankittu riittävästi suojeluvälineitä ja miten elintarvikehuolto on järjestetty.²¹³

Lautakunnan kokouksessa 23. lokakuuta otettiin käsittelyyn myös yleisen väestönsuojan rakentamismahdollisuus rautatiesillan alle, jonka kustannuksista vastaisi kaupungin lisäksi rautatielaitos. Kaupungin teknillisenä johtajana toiminut arkkitehti Kaalamo ja asunnontarkastaja Mäkinen saivat tehtäväkseen ottaa selvää rautatielohkon edustaja Smedbergiltä suojan rakennuttamisesta. Tärkeäksi asiaksi nousi suojahautojen kaivamisen aloittaminen ja tähän työhön päätettiin pyytää avustusta 200 000 markkaa. Arkkitehti Kaalamoa ja insinööri Lummetta pyydettiin ottamaan selvää, mihin suojahaudat pitäisi kaivaa ja mikä olisi niiden paras rakennustapa.²¹⁴ Lokakuun jännittynyt poliittinen tilanne heijastui nopeisiin päätöksiin ja niinpä kaupunginhallituksen vastaus suojahautojen kaivausta varten pyydettyyn raha-anomukseen saapui jo muutaman päivän kuluttua lautakunnan kokouksesta. Hallitus myöntyi ja ilmoitti, että mallihaudat pitäisi rakentaa heti näytteeksi kaupunkilaisille ja kokemuksen saamiseksi. Laajemmista suojahautojen kaivauksista hallitus päätti ilmoittaa, kun tilanne niin vaatisi.²¹⁵

8.3.1 Toiminta talvisodan aikana

Lautakunta kokoontui marraskuun 3. päivänä, mutta piti sen jälkeen yli kolmen viikon tauon. Syynä saattoi olla Moskovan neuvottelujen päättyminen ja siitä seurannut poliittisen tilanteen rauhoittuminen. Toisaalta myös tärkeinä pidetyt asiat oli saatettu saada siihen pisteeseen, että kokouksia ei lokakuun suman jälkeen tarvinnut pitää yhtä tiuhaan.

Suomen joutumista sotaan oli osattu pelätä, mutta sen varsinainen alkaminen tuli ainakin osalle tamperelaisista täytenä yllätyksenä. Yhteislyseon kuvaamataidon opettajana toiminut Paula Kivinen muisteli myöhemmin, kuinka hän 30. marraskuuta oli menossa pitämään oppituntia puolen päivän jälkeen ja hämmästyti tyhjänä ollutta koulurakennusta. Samassa talossa asunut vahtimestari kertoi Kiviselle maan olevan sodassa.²¹⁶ Neuvostoliitto aloitti talvisodan ensimmäisestä päivästä lähtien

---

212 Väestönsuojelulautakunnan pöytäkirja 23.10.1939 (TKA).

213 Väestönsuojelulautakunnan kaupungin laitosten vss-suojelua ohjaamaan asetetun jaoston pöytäkirja 24.10.1939 (TKA).

214 Väestönsuojelulautakunnan pöytäkirja 23.10.1939 (TKA).

215 Kaupunginhallituksen kirje väestönsuojelulautakunnalle 27.10.1939 (TKA).

216 Helenius 1993, 78.

suomalaisten kaupunkien pommittamisen, jolloin tulilinjalle osuivat 21 kaupunkia muun muassa Helsinki, Viipuri, Lahti ja Kotka. Lentosään huonouden vuoksi Neuvostoliitto ei voinut käyttää ilmavoimiensa koko laajuutta, ja suurin osa Suomen kaupungeista sai olla sodan ensimmäiset viikot rauhassa.²¹⁷ Viholliskoneiden puuttuminen ensimmäisenä sota-aamuna Tampereen yläpuolelta vaikutti osittain myös siihen, että kaupunkilaiset eivät tienneet sodan syttyneen. Radiossa toki tiedotettiin asiasta, mutta kaikista kodeista ei radiota vielä tuolloin löytynyt.²¹⁸

Rauhallinen tilanne muuttui marraskuun lopussa nopeasti ja lautakunta piti kokouksen samana iltana, kun sota syttyi. Puheeksi nousi muun muassa Hämeenkatu 19 sijainneen Kyttälän neuvolan tilojen muuttaminen uudeksi ensiapuasemaksi. Puutalossa sijainnutta neuvolaa ei kuitenkaan pidetty riittävän toimivana ja turvallisena rakennuksena, joten ensiapuasema päätettiin tästä syystä siirtää osittain Tuomiokirkon alasaliin ja Yhteislyseon liikuntasaliin. Lisäksi keskustelua herätti kaupungin palkkalistoilla olleiden henkilöiden oikeus poistua Tampereelta turvallisemmalle seudulle.²¹⁹

Joulukuussa lautakunta tapasi kahdesti. Edellisessä kokouksessa keskustelua herättänyt ensiapuasema päätettiin yhteislyseon liikuntasalin sijaan sijoittaa evakuidun synnytyssairaalan tiloihin, joka soveltuisi paremmin ensiapuasemaksi.²²⁰ Toisessa joulukuun tapaamisessa lautakunta ilmoitti kunnan maksavan korvauksia niille puutalojen omistajille, jotka vapaaehtoisesti rakentaisivat väestönsuojan taloonsa. Avustusta suojiin sai vain siinä tapauksessa, jos rakenteellisen ilmasuojelun asiantuntijat pitäisivät hanketta tarkoituksenmukaisena. Lautakunta hyväksyi ensimmäisen väestönsuojaa varten toimitetun raha-anomuksen rakennusmestari Grönlundilta. Hänelle myönnettiin 2000 markan avustus puutavaran hankintaa varten.²²¹ Lokakuun loppupuolella aloitettu hanke väestönsuojan rakentamisesta rautatiesillan alle saatiin päätökseen joulukuun puolivälissä. Tampereella arkkitehtina toiminut Bertel Strömmer kommentoi päiväkirjassaan 15.12.1939, että *rautatieaseman tunnelista on hät'hätää saatu suhteellisen hyvä väestönsuoja.*²²²

Eri puolille keskustaa kaivettiin pommi- ja sirpalesuojia, joihin kaupunkilaiset saattoivat suurimmassa hädässä paeta. Tämän lisäksi pommisuojina toimivat väestönsuojat sekä talojen kellarit. Aamulehden Vapaa sana -osiossa eräs *Kaupunkilainen* toivoi, että pommisuojien löytämisen helpottamiseksi kadulle laitettaisiin lisää opaskilpiä. Kirjoittaja myös muistutti, että pommisuojat pitää olla kaikille avoimia, eikä vain talon omille asukkaille.²²³ Samasta aiheesta

---

217 Lammi 1990, 46.

218 Helenius 1993, 78.

219 Väestönsuojelulautakunnan pöytäkirja 30.11.1939 (TKA).

220 Väestönsuojelulautakunnan pöytäkirja 11.12.1939 (TKA).

221 Väestönsuojelulautakunnan pöytäkirja 17.12.1939 (TKA).

222 Strömmer & Seppälä 1999, 51.

223 AL 21.12.1939.

kirjoitti myös toinen kaupunkilainen seuraavana päivänä narkästyneeseen sävyyn:

*Onko oikein kieltää ihmisiä menemästä naapuritalon väestönsuojaan hälytyksen tullen, kuten on tapahtunut eräässä täkäläisessä talossa? Viime ilmavaaran ohimentyä mainitun talon suojeluvalvoja lähetti sanan korttelivalvojalle, että naapuritalon väki ei saa tulla heidän suojaansa.*²²⁴

Väestönsuojat olivat nähtävästi tamperelaisille tärkeä asia, koska niistä kirjoitettiin useasti Aamulehden Vapaa sana -osiossa. Joku tamperelainen halusi vielä lehdessä tehdä selväksi, että ammattikoulun yleisen pommisuojaan ovi oli liian kapea. Ovesta saattoi hänen mukaansa kulkea vain yksi ihminen kerralla, ja tämä aiheutti ilmahälytyksen aikana ruuhkaa kadulle. Tilanne oli tällöin vaarallinen ulkona oleville ihmisille.²²⁵

Tammikuussa 1940 lautakunnan huolenaiheeksi nousi kaasupommien käyttö. Läänin väestönsuojelutarkastaja varoitti lähestyvän kevään kasvattavan riskiä kaasupommituksista. Tämän vuoksi lautakunta päätti kehottaa väestönsuojelukeskuksen rakenteellisen ilmasuojan valvojaa seuraamaan tilanteen kehittymistä ja kertomaan toimenpiteistä, joihin pitäisi varautua.²²⁶ Samasta kaasuvaarasta käytiin keskustelua myös helmikuussa, jolloin valmisteleva valiokunta ehdotti toimenpiteistä, joihin olisi ryhdyttävä sairaaloiden ja ensiapuasemien varustamiseksi kaasuvaaran varalta. Kulkutauti-, Kaupinojan-, Kunnalliskodin- ja Hatanpään sairaaloiden kellarikerroksiin olisi rakennettava kaasusuojat sekä niihin sopivat kaasupuhdistusosastot. Tämän lisäksi ehdotettiin esikaupunkialueilla olevien saunojen muuttamista kaasupuhdistukseen sopiviksi. Valmisteleva valiokunta ilmoitti myös pohtineensa kaasunaamarien tilaamista kaupungin koko väestölle.²²⁷

Arkkitehti Strömmer mainitsi päiväkirjassaan useaan otteeseen kaasunaamarit. Niistä oli koko sodan ajan kova kysyntä, koska Suomessa pelättiin Neuvostoliiton käyttävän kaasupommeja rintaman lisäksi kotirintamalla:

*Muuten jatkuvasti hiljaista, mutta kaasusodan odotusta siviiliväenkin piirissä. Kaasunaamareita ei saa mistään. Erään tamperelaisen valmistamia kehnon näköisiä naamareita, joilla kuitenkin oli viranomaisten puoltolause, ostettiin kaupungin lämmityslaitosten hoitajille ym.*²²⁸

Joulukuun 15. päivänä arkkitehti Strömmer jatkoi *kaasunaamareita ei vain ala kuulua, vaikka monelta taholta olen koettanut*. Pari päivää myöhemmin hän totesi järjestelleensä kaasunaamareita muun muassa kaupungin laitosten lämmittäjille. Tästä huolimatta kaasunaamareista oli kova pula ja

---

224 AL 22.12.1939.

225 AL 28.12.1939.

226 Väestönsuojelulautakunnan pöytäkirja 10.1.1940 (TKA).

227 Väestönsuojelulautakunnan pöytäkirja 17.2.1940 (TKA).

228 Strömmer & Seppälä 1999, 50.

kysyntä.²²⁹ Tilanne helpottui virastojen ja laitosten osalta helmikuun alussa, jolloin kaupunkiin saatiin 2000 kappaletta kaasunaamareita. Laitosten henkilökunta sai hakea omansa kuittausta vastaan ja väärästä koosta pyydettiin ilmoittamaan puhelimitse maisteri Mäklinille.²³⁰

Viimeinen talvisodanaikainen kokous pidettiin maaliskuun 12. päivänä – vain päivää ennen rauhan solmimista. Kaasupuhdistukseen mahdollisesti varattavien saunojen käytöstä jatkettiin keskustelua. Lautakunnassa pohdittiin muun muassa korvausten maksusta saunojen omistajille. Ongelmaksi nousi se, kuinka saunoissa olisi saatavissa jatkuvasti lämmintä vettä, kun suurin osa saunoista lämmitettiin vain kaksi tai kolme kertaa viikossa. Lähestyvä rauha ei näkynyt lainkaan vielä 12. maaliskuuta pidetyssä lautakunnan kokouksessa.²³¹ Se jäi kuitenkin viimeiseksi talvisodan aikana, koska seuraavan kerran lautakunta kokoontui vasta toukokuussa.²³²

8.4 Kaupungin evakuointisuunnitelmat

Tamperelaisten evakuoimisen suunnittelu aloitettiin jo syyskuun lopussa, jolloin Aamulehdessä julkaistiin ilmoitus väestötiedustelusta. Valmisteleviin toimenpiteisiin ryhdyttiin siltä varalta, että levoton tilanne johtaisi väestönsiirtoon kaupungista maaseudulle. Tämän vuoksi talojen isännöitsijöille ja huoneistojen haltijoille jaettiin tiedustelukaavakkeita, jotta saatiin selville, kuinka laajalle mahdolliset väestönsuojelutoimet oli ulotettava. Kaavakkeisiin tuli merkitä kaikki ne henkilöt, joille ei ennakolta oltu annettu mahdollisesta sotatilasta johtuvaa tehtävää. Käytännössä tämä siis tarkoitti kaikkia alle 16-vuotiaita lapsia ja heidän huoltajaansa sekä työkyvyttömiä, vanhuksia ja pysyvästi sairaita. Kaavakkeessa piti ilmaista myös halu siirtyä pois kaupungista ja se, oliko itsellä uusi asuinpaikka tiedossa ja varaa sinne matkustamiseen.²³³

Kaupungin hallituksen kokouksessa syyskuussa päätettiin antaa avustusta poliisilaitokselle, joka joutui suunnittelemaan evakuointia:

Kun kaupungin poliisilaitoksella tulee olemaan eräitä menoja sotilasviranomaisten taholta vaaditun kaupungin väestön evakuoimissuunnitelman valmistelusta, kuten kaavakkeiden painatuskustannuksia ja niiden jakelu- ja järjestelykustannuksia, päätti kaupunginhallitus poliisimestarin anomuksen johdosta myöntää 20 000 markan määrärahan erikoiselle tilille kaupungin kanslian käytettäväksi evakuoimisesta aiheutuvia järjestelykustannuksia varten. Varat tähän tarkoitukseen osoitettiin kaupunginhallituksen varamäärärahasta.²³⁴

229 Strömmer & Seppälä 1999, 56.

230 Väestönsuojelulautakunnan pöytäkirja 2.2.1940 (TKA).

231 Väestönsuojelulautakunnan pöytäkirja 12.3.1940 (TKA).

232 Väestönsuojelulautakunnan pöytäkirja 3.5.1940 (TKA).

233 AL 23.9.1939.

234 Kaupungin hallituksen pöytäkirjat 25.9.1939 (TKA).

Kaupungin evakuoimisen suunnittelemiseen asetettiin lokakuussa myös toimikunta, johon kuului ainakin huoltolautakunnan edustaja.²³⁵

Lokakuussa alkaneet ylimääräiset kertausharjoitukset saivat myös suuren osan kaupunkiin jääneistä siviileistä liikekannalle. Aamulehdessä kerrottiin useana päivänä, kuinka tamperelaisia oli siirtynyt runsaasti maaseudulle. Maaseudulle lähtemisen seurauksena koulut oli väliaikaisesti suljettava, koska opettajilla ei ollut riittävästi lapsia opetettavana. Uudelle asuinpaikkakunnalle matkustettiin junissa, linja-autoissa ja laivoilla. Varattomille jaettiin ilmaisia lippuja. Suurten matkustajamäärien vuoksi laivayhtiöt päättivät jatkaa liikennöintiä sekä Pyhäjärvellä että Näsijärvellä. Useat laivat, jotka olivat asetettu talviteloille, otettiin uudelleen käyttöön. Eero Autere muisteli, kuinka hänen äitinsä ja mummonsä lähtivät laivalla Teiskoon sotaa pakoon:

[...]Äitini Maria Autere toimi mummon huoltajana ja Tervalahdialuksen kapteenille oli ilmoitettu avuttoman vanhuksen tulosta laivaan. Kun muuta kuljetustapaakaan ei ollut käytettävissä, sain naapuritalosta pika-ajurin rillat. Kävin aisoihin vetäjäksi ja äitini työntämään. Näin pääsimme laivan luo.

Laiva oli tupaten täynnä väkeä ja irroitettu rannasta parin metrin etäisyydelle, jottei lisää väkeä enää pääsisi laivaan tunkeutumaan. Saapuessamme laivan kohdalle määräsi kapteeni laivan siirrettäväksi laiturin viereen ja laivamiehet pitämään vahtia ja estämään muiden pääsyn alukseen. Lisäksi hän käski kahden mieshenkilön poistua laivasta.

Kun mummoni oli nostettu laivaan ja äitini siirtynyt hänen mukanaan siihen, lähti Tervalahdi kallistellen ylikuormitettuna matkaan. Satamassa oli tungokseen asti väkeä eri laivoihin pyrkimässä.[...]236

Kuorma- ja henkilöautoliikenne oli lähes kokonaan pysähdyksissä, koska autoja oli otettu armeijan käyttöön. Lisäksi bensapula esti muun kuin välttämättömimmän liikenteen.²³⁷

Kaupungista evakuoitiin kaikki neljä lastenkotia, joista kaksi siirtyi Kuruun, yksi Mouhijärvelle ja yksi Teiskoon. Kiristyneen tilanteen katsottiin helpottuneen marraskuun puolivälissä, jolloin lastenkodit palasivat takaisin Tampereelle - vain lähteäkseen viikkoa myöhemmin takaisin maaseudulle.²³⁸ Kaupungissa sijainneita sairaaloita ei pystytty evakuoimaan, koska maaseudulta ei oltu löydetty riittävän isoja rakennuksia. Synnytyslaitokselle löytyi kuitenkin paikka Ylöjärveltä Teivaalan kartanosta joulukuun alussa.²³⁹

235 Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta 1939 kpl9, 6. En löytänyt tarkempaa tietoa tämän toimikunnan päätöksistä tai suunnitelmista. 1950-luvulla aloitettiin evakuoitisuunnitelmien teko sisäasiainministeriön päätösten mukaan ja lopulta Tampereen evakuoitisuunnitelma saatiin tehtyä valmiiksi vuonna 1959 (TKA).

236 Autere 1975, 10–11.

237 Ks. esim. AL 12–13.10.1939.

238 Kertomus Tampereen kunnallishallinnosta 1939 kpl 10, 17 (TKA).

239 Kertomus Tampereen kunnallishallinnosta 1939 kpl 8, 8 (TKA).

Talvisodan alla kaupunkiin perustettiin muutamia uusia lautakuntia, joista yksi oli väestönsuojelulautakunta. Pöytäkirjojen perusteella voi todeta, että se ei juurikaan käsitellyt siviilihenkilöiden evakuoimista. Ainoa yksittäinen kysymys edellä mainitun asian tiimoilta käytiin talvisodan syttymispäivänä:

Puheenjohtaja esitti keskusteltavaksi kysymyksen kaupungin palkannauttijain oikeudesta siirtyä pois kaupungista, mainiten esimerkkinä naisopettajan, jolla on lapsia, sekä henkilön, joka sydänvikaisena ei mahdollisesti voisi kestää kaupungissa oloa vakavan tilanteen aikana.

Kuultuaan kaupunginjohtaja Norlundin selityksen, jonka mukaan jokainen palkannauttaja voi esittää perustelunsa esimiehensä välityksellä kaupunginhallituksen ratkaistavaksi, päätti lautakunta, ettei asia anna lautakunnalle aihetta toimenpiteisiin.²⁴⁰

Kansanhuoltoministeriön vaatimuksesta Tampereelle, kuten muihinkin kaupunkeihin, perustettiin kansanhuoltolautakunta 11.10.1939. Se vastasi muun muassa ostokortteihin liittyvistä asioista sekä huolehti evakoista ja varattomista henkilöistä, jotka halusivat poistua kaupungista. Tamperelaisista maaseudulle siirtyneistä pidettiin huolta myös siitä syystä, ettei heitä kohdeltaisi kaltoin uudella paikkakunnalla. Tästä asiasta neuvoteltiin marraskuussa Hämeen läänin kansanhuoltopiirin johtajan toimesta. Neuvottelukokouksessa kehoitettiin *ryhtymään toimenpiteisiin, jos maaseudulle vapaaehtoisesti evakuoituja perheitä kyseessä olevalla paikkakunnalla kohtuuttomasti nyljetään.*²⁴¹ Myös kansanhuoltoministeriö oli samasta asiasta huolissaan ja kehotti *kansanhuoltolautakuntia kiinnittämään huomiota henkilöihin, jotka eivät ole valtion huollon varassa, etteivät he joudu uusilla paikkakunnillaan suorittamaan asunnoistaan ja elintarvikkeista paikalliselle väestölle hintoja, joita olosuhteisiin nähden on pidettävä ilmeisen kohtuuttomina.*²⁴² Tämän vuoksi kansanhuoltolautakunta varasi vuoden 1940 talousarvioon tarverahaa 8000 markkaa, josta osa kuluisi evakuoitujen tamperelaisten tilanteen tutkimiseksi tarkoitettuihin matkoihin.²⁴³

Joulukuun alussa lautakunta otti käsittelyyn muutaman kymmenen varattoman kaupunkilaisen siirtämisen maaseudulle turvaan. Lautakunta joutui kuitenkin toteamaan, ettei sillä ole mahdollisuuksia siirtää näitä ihmisiä maaseutulautakuntien huollettaviksi, koska pakollista evakuoimismääräystä ei oltu annettu.²⁴⁴

Marraskuun 12. päivänä Tampereelle perustettiin vapaan huollon keskus, jonka tarkoituksena oli keskittää työnjakoa eri lautakuntien (huolto-, lasten-, kansanhuolto- ja terveydenhoito) sekä

240 Väestönsuojelulautakunnan pöytäkirja 30.11.1939 (TKA).

241 Kansanhuoltolautakunnan pöytäkirja 6.11.1939, liite 1 (TKA).

242 Kansanhuoltoministeriön kiertokirje nro 55 16.1.1940 (TKA).

243 Kansanhuoltolautakunnan talousarvio 1940 liite 10, 17.11.1939 (TKA).

244 Kansanhuoltolautakunnan pöytäkirja 5.12.1939 (TKA).

avustusjärjestöjen (esimerkiksi Punainen Risti, Lotta Svärd, Pelastusarmeija ja Martta-yhdistys) välillä. Yhtenä tehtävistä oli vapaaehtoisesti siirtyneiden varattomien henkilöiden huoltaminen.²⁴⁵ Vapaan huollon keskus sai selville, että kaupungissa oli noin 400 siirtoa toivonutta henkilöä, joista 50 jo kunnan hoidossa olevista pystyttiin lähettämään pois. Muut joutuivat odottamaan myöhäisempää ajankohtaa.²⁴⁶ Kaupunginhallitus otti asian uudelleen käsittelyyn tammikuussa. Hallitus ilmoitti oikeuttaneensa huoltolautakunnan siirtämään Lempäälään 200 avustusta saavaa kuntalaista, jotka itse haluavat kaupungista poistua. Lisäksi voitiin evakuoita niitä henkilöitä, jotka olivat ilmoittautuneet vapaan huollon keskukselle. Huoltolautakunta veloitettiin tutkimaan tarkasti jokaisen henkilön varallisuus ennen kuin siirto saattoi tulla kaupungin kustannuksella mahdolliseksi.²⁴⁷

8.4.1 Poistuminen vapaaehtoisesti tai erityisellä luvalla

Osaa tamperelaisista pyydettiin vapaaehtoisesti poistumaan kaupungista, mutta joukkoon jäi myös paljon kaupunkilaisia, joilla ei ollut oikeutta lähteä. Tämä aiheutti keskustelua muun muassa kaupunginhallituksen kokouksessa. Kaupunginjohtaja Raunio kertoi lokakuun kokouksessa, että kaupungin virastoista oli lähtenyt työntekijöitä pois ilman lupaa. Kaikkien kaupungista luvatta poistuneiden virkailijoiden piti ilmoittaa kirjallisesti yksityiskohtainen selvitys poistumisensa syistä. Ilman pätevää syytä lähteneiden katsottiin luopuneen virastaan ja näin ollen menettäneen palkkansa.²⁴⁸

Kansanhuoltolautakunnan henkilökuntaa muistutettiin säännöllisesti saapumaan töihin toimiston ollessa avoinna, eikä töistä saanut jäädä pois. Henkilökuntaa kiellettiin vielä erikseen poistumasta kaupungista.²⁴⁹ Henkilökunnan jäsenten joutuessa lähtemään rintamalle, heidät korvattiin tilapäisellä työvoimalla muun muassa kansakoulun opettajilla. Tampereen maaliskuisen suurpommituksen²⁵⁰ jälkeen kansanhuoltolautakunta antoi luvan kaikille tilapäisille työntekijöille poistua kaupungista.²⁵¹

Arkkitehti Strömmer lähestyi väestönsuojelulautakuntaa kirjeellä, jossa hän toivoi lautakunnan huomioivan heikkojen eli mahdollisesti vain sirpaleilta pelastavien väestönsuojien suuren määrän.

---

245 Kertomus Tampereen vapaan huollon keskuksen toiminnasta ajalta 12.11.1939–10.6.1940 (TKA).

246 Vapaan huollon keskuksen työvaliokunnan pöytäkirja 15.12.1939 (TKA).

247 Huoltolautakunnan pöytäkirja 8.1.1940 (TKA).

248 Kaupungin hallituksen pöytäkirja 16.10.1939 (TKA).

249 Kansanhuoltolautakunnan pöytäkirja 5.12.1939, liite 6 (TKA).

250 Tampereen viimeinen pommitus tapahtui 2.3, jolloin kaupungin yllä kävi yli 100 vihollisen lentokonetta (aikaisemmilla pommituskerroilla koneita on ollut kaupungin yllä noin 5–10). Ne saapuivat neljänä perättäisenä aaltona, jonka seurauksena Tampereella riehui useita yhtäaikaista tulipaloja. Ks. esim. Jutikkala 1979, s.712. Palolampi 1954, s.420–421.

251 Kansanhuoltolautakunnan pöytäkirja 5.3.1940 (TKA).

Tämän vuoksi arkkitehti Strömmer halusi lautakunnan vielä kehottavan kaupunkilaisia lähtemään maalle:

[...] Väestö on tästä (väestönsuojien heikosta kunnosta) suurinpiirtein tietämätön, mutta luottaa viranomaisiin ja meihin rakennusteknikkoihin. Kun asiaan kuitenkin olisi koetettava löytää parannusta, niin saa allekirjoittanut vakavimmin pyytää lautakuntaa harkitsemaan, eikö olisi syytä esim. kehoittaa sellaisia henkilöitä, joiden oleskelu kaupungissa ei ole välttämätöntä, mutta jotka hyväuskoisina täällä tarjotusta turvallisuudesta tai mukavuussyistä ovat kaupungissa tai maalta tänne palanneet, piammiten hakeutumaan maaseudulle. Heille voitaneen sopivassa muodossa antaa viittaus suojahuoneiden puutteellisuudesta ja riittämättömyydestä. Lisäevakuoinnilla siis saataisiin suojan tarvitsijain lukumäärä vähenemään ja voitaisiin luopua käyttämästä kaikkein heikoimmiksi katsottavia nykyisiä vss-suojia.[...] ²⁵²

Lautakunta päätti kokouksessaan antaa myöhemmin julkilausuman, jossa jälleen kehotetaan *lapsien ja liikaväen* siirtymään maaseudulle.²⁵³ Tätä julkilausumaa ei kuitenkaan koskaan tarvinnut julkaista, koska talvisota päättyi jo seuraavana päivänä.

9 Loppupäätelmät

Tutkielmassani selvitin väestönsuojelun kehitystä Suomessa 1920-luvun lopusta alkaen. Ensimmäisen maailmansodan aikana kehitetyt uudet taisteluvälineet antoivat syyn kehittää toimenpiteitä siviiliväestön turvaamiseksi sodan kauhulta. Tämän seurauksena Suomessa kuten muuallakin Euroopassa alettiin järjestää mittavia hankkeita, joiden tarkoituksena oli organisoida väestönsuojelu ja varustaa kansalaiset selviämään kaasuhyökkäyksiä vastaan.

Suomessa kaasusodankäynnistä huolestui etenkin maan kemistikunta. Tämä oli varsin ymmärrettävää, sillä tiedemiehinä he tiesivät miten erilaisia kaasuyhdistelmiä voidaan valmistaa ja kuinka vakavia vammoja ne saattavat ihmisille aiheuttaa. Toimintaan lähti mukaan myös muun muassa lääkärikunta ja osa maanpuolustusväestä. Huomattavaa oli, että valtiovaltaa ei kaasusodankäynti näyttänyt huolettavan. Yhdistyksen perustajissa oli paljon tieteen ja tekniikan sekä armeijan edustajia. Sen sijaan valtion ja kuntien edustajat puuttuivat lähes kokonaan. Hallintoneuvostossa oli vain kaksi kansanedustajaa J. Niukkanen ja F. V. Härmä. Valtiovalta näytti luottavan vuonna 1922 Washingtonissa ja vuonna 1925 Genevessä allekirjoitettujen kansainvälisten sopimusten voimaan, jotka kielsivät taistelukaasujen käytön. Tätä voi pitää outona ratkaisuna siihen nähden, että kaasun käyttöä rajoittaneita sopimuksia ei oltu kunnioitettu ensimmäisen maailmansodankaan aikana. Mikä siis teki näistä uusista sopimuksista valtiiovallan mielestä uskottavampia? Yhtenä syynä saattoi olla olettamus: koska täällä ei ollut kaasuseita, niitä ei

²⁵² Arkkitehti Bertel Strömmerin kirje väestönsuojelulautakunnalle 12.3.1940 (TKA).

²⁵³ Väestönsuojelulautakunnan pöytäkirja 12.3.1940 (TKA).

myöskään tulisi käyttämään Suomea vastaan.

Valtiovallan jäätyä käytännössä katsoen kokonaan väestönsuojelun suunnittelun ja toteuttamisen ulkopuolelle oli vapaaehtoisen Kaasupuolustusyhdistyksen, myöhemmin Kaasusuojelujärjestön, huolehdittava kansalaisten valistamisesta, kouluttamisesta ja erikoisvälineiden hankkimisesta. Vapaaehtoisen järjestön tehtävät olivat vaativat etenkin kun siviiliviranomaisia velvoittavia määräyksiä tai lakeja ei ollut, eikä tullut ennen loppuvuotta 1939. Kaikki toiminta perustui vapaaehtoisuuden voimaan. SKJ:n toiminnan ylläpitäminen ja erilaisten suurten tapahtumien järjestäminen vaativat hyvin hoidettua taloutta. Esimerkiksi väestönsuojeluviikkojen yhteydessä jaettu materiaali ja erilaisten valistuselokuvien tekeminen ei ollut ilmaista, joten varojen hankinta oli toiminnan kannalta erittäin tärkeää.

Kaasusuojelujärjestön julkaisemassa Kaasutorjunta-lehdessä annettiin käytännön ohjeita ja neuvoja väestönsuojelukysymyksiin, mutta kirjoituksilla yritettiin vaikuttaa myös päättäjiin. Etenkin pääkirjoituksissa hyödynnettiin erilaisten kauhukuvien maalaamista siitä, mikä suomalaisia odottaa ellei kaususodankäyntiin varauduta riittävän ajoissa. Osaan kansalaisista tämä varmasti vaikuttikin niin, että oma ja perheen turvallisuus alkoi kiinnostaa. Liiallinen pelolla mässäily saattoi toisissa aiheuttaa myös vastakkaisia reaktioita. Uhkakuvia ei otettu todesta. Ei ainakaan ennen kuin todellisia esimerkkejä siviilien kokemista kauhunhetkistä alkoi kuulua Espanjan sisällissodan yhteydessä.

Kaasusuojelujärjestön tapahtumat saivat innostuneen vastaanoton niin siviilien kuin lehdistönkin taholla. Kiinnostus näkyi muun muassa siinä, että kansalaiset kävivät sankoin joukoin tutustumassa väestönsuojelunäyttelyihin ja seurasivat mielenkiinnolla kaasusuojelunäytöksiä. Lehdistö kirjoitti laajasti SKJ:n järjestämästä toiminnasta ja väestönsuojelulainsäädännön etenemisestä. Useat sadat kansalaiset ottivat osaa myös SKJ:n järjestämille kursseille ja väestönsuojeluharjoituksiin. Tästä hyvänä esimerkkinä on suojeluvalvojien ja talonryhmien vaikutus, joka oli tosi paikan tullen merkittävä. He olivat saaneet hyvän peruskoulutuksen ja suuremmalta osin tarvittavat väestönsuojeluvälineet tehtävien hoitoa varten. Jokainen tiesi oman paikkansa ja toimi sen mukaan. On mahdotonta tietää, kuinka hyvin ihmiset olisivat osanneet toimia ilman koulutusta. Todennäköistä kuitenkin on, että useat ihmiset pelastuivat ripeästi toimineiden talonryhmien avustuksella sekä aineelliset vahingot lievenivät, koska talonryhmät pystyivät suorittamaan muun muassa alkusammutuksen ennen kuin liekit tuhosivat kokonaan osuman saaneen rakennuksen tai sen lähiympäristön.

Väestönsuojelutyö aloitettiin tyhjistä, koska ennen ensimmäistä maailmansotaa siviilit eivät olleet

joutuneet ilmahyökkäysten uhreiksi. Tämän vuoksi SKJ käytti usein retoriikassaan kauhukuvia sodasta, joka vyöryi viattomien ihmisten kotiseuduille hävittäen talot, aiheuttaen jokaiselle kipua ja läheisten ihmisten kuolemaa. Näiden mielikuvien avulla järjestö loi pelon ilmapiiriä Suomeen, jotta kansalaiset saataisiin aktivoitua väestönsuojelutoimintaan mukaan. Väestölle yritettiin tehdä erittäin selväksi se ajatus, että jos et osallistu tänään, niin huomenna voi olla jo liian myöhäistä. Vetoaminen kansalaisten turvattomuuteen sotatilanteessa oli varmasti tehokas tapa ja sai monet ihmiset miettimään *entäs, jos sota syttyikin...*

Pelkoa käyttämällä kansalaiset saatiin havahtumaan ja ostamaan kaasusuojeluvälineitä, etenkin kaasunaamareita. Siviiliväestö huolestui kotinsa ja talon muiden asukkaiden turvallisuudesta ja niinpä useisiin kellareihin rakentui väestönsuoja ja ullakko tyhjentyi helposti syttyivistä ja palavista esineistä. Väestö otti sankoin joukoin osaa koulutuksiin ja erilaisiin tapahtumiin. Jos SKJ ei olisi käyttänyt retoriikassaan uhkakuvia, olisiko kansalaiset lähteneet samalla innokkuudella toimintaan mukaan? Pelko on tunne, joka laittaa jokaisen elävän olennon joko taistelemaan hengissä säilymisensä puolesta tai vaihtoehtoisesti pelko toimii täysin lamauttavana voimana. SKJ ei halunnut saada pelolla aikaan jälkimmäistä tilannetta, joten pääkirjoituksissa se painotti vielä jäljellä olevan ajan käyttöä. Jokaisella suomalaisella oli mahdollisuus nousta taistelemaan itsensä ja perheensä hengissä säilymisen puolesta kunhan tähän toimintaan lähti heti. Kansalaiset saattoivatkin huomata, ettei pelkoa voi välttää, mutta sen kanssa pystyi elämään, kun tiesi kuinka suojautua taistelukaasuja ja ilmahyökkäyksiä vastaan.

Valtiovallan mukaantulo 1930-luvun puolivälissä merkitsi sitä, että väestönsuojelu alettiin nähdä merkityksellisenä ja tarpeellisenä. Tämän seurauksena Valtion Väestönsuojelukomitea asetettiin helmikuussa 1935 ja siitä tuli sekä lainsäädäntöä suunnitteleva että väestönsuojelun valmistelua johtava elin. Väestönsuojelulain saaminen vei kuitenkin useita vuosia. Lopulta, juuri ennen talvisodan alkua Suomeen saatiin asetettua väestönsuojelulait. Sen mukaan väestönsuojelun tarkoituksena oli *väestön sekä laitosten ja muun omaisuuden suojaaminen vihollisen ilmahyökkäyksiltä sekä muulta toiminnalta ja sellaisen toiminnan rajoittaminen ja lieventäminen.*

Kaiken kaikkiaan Kaasusuojelujärjestön perustamisella oli kauaskantoinen merkitys Suomen väestönsuojelun kehittymisessä. SKJ:n luoma organisaatio, väestön valistaminen ja esimerkiksi erikoisvälineiden suunnittelu sekä hankinta nousivat suureen rooliin aikana, jolloin valtiovalta ei pitänyt väestönsuojelua riittävän merkittävänä asiana. Kuinka olisi siviilien käynyt, jos tähän työhön olisi lähdetty vasta talvisodan kynnyksellä ja väestönsuojelulakien vihdoin astuttua voimaan? Ilman SKJ:n päättäväisiä toimia ja satojen vapaaehtoisten henkilöiden työpanosta olisi tilanne ollut toisen maailmansodan syttyessä kaoottinen ympäri Suomen.

Lähdeluettelo ja kirjallisuus

I ARKISTOLÄHTEET

Tampereen kaupunginarkisto (TKA)

Huoltolautakunta

C:27 pöytäkirjat 1939

C:28 pöytäkirjat 1940

Kansanhuoltolautakunta

Ca:3 pöytäkirjat

Ea17:1 saapuneet asiakirjat, sekalaista

Ea17:59 kansanhuoltoministeriön kiertokirjeet

Tampereen kaupunginhallitus

CI:106 pöytäkirjat

Tampereen Vapaan huollon keskus

C:1 pöytäkirjat

D:1 toimintakertomukset

Vapaaehtoinen väestönsuojelutoimikunta

1. kans. pöytäkirjat, kirjeet, työjaoston pöytäkirjat ym.

2. kans. vss.ohjeet, monisteet, kiertokirjeet ym.

Väestönsuojelulautakunta

Ca:1 pöytäkirjat

Ca:2 pöytäkirjat

Ea:1 saapuneet asiakirjat

H:5 evakuointisuunnitelma 1959

Kansansallisarkisto (KA), Helsinki

Yhdistysrekisteriarkisto

Hb:131 Purkautuneet yhdistykset, Tampereen Kaasusuojeluosasto nro:15403

II PAINETUT LÄHTEET

Aamulehti (AL) 1.5.1939, 23.9–28.12.1939.

Autere, Eero: *Eräs evakuointi*. Teoksessa Kulo, Oiva (toim.): *Kohtalonvuodet 1939–1945 kotiseudullani*. Pirkanmaan sotaveteraanipiiri, Tampere 1975. s.10–11.

Finlex. SopS 11/1924: [<http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1924/19240011>], SopS 23/1929: [<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2008/20080286>], Väestönsuojelulaki 374/1939 [<http://www.finlex.fi/fi/laki/smur/1939/19390374>] Luettu 15.10.2013.

Kaasutorjunta. 1933–1939.

Kaasusuojaohjesääntö (K.S.O.). Otava, Helsinki 1927.

Parviainen, M. *Taistelukaasut ja kaasusuojaelu*. WSOY, Porvoo 1930.

Tampereen kunnallishallinnon toimintakertomukset 1939–1940.

Tulevan sodan luonne ja puolustusmahdollisuudet. Työväen kirjapaino, Helsinki 1934.

Väestönsuojelun Käsikirja I. Ilmahyökkäykset ja niiden torjuminen. WSOY, Porvoo 1939.

YLE: *Nobelin rauhanpalkinto kemiallisten aseiden kieltojärjestölle*. Luettu 15.10.2013. [http://yle.fi/uutiset/nobelin_rauhanpalkinto_kemiallisten_aseiden_kieltojarjestolle/6877204]

III TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Alnaes, Karsten: *Pimeyden aika. Euroopan historia 1900–1945*. Otava, Helsinki 2007.

Ariès, Philippe: *The Hour Of Our Death*. Oxford University Press, New York 1991.

Ariès, Chartier, Duby (toim.): *Omassa huoneessa. Yksityiselämän historiaa renessanssista valistukseen*. Nemo, Helsinki 2001.

Caputo, Philip: *Pelätä ja tappaa*. Otava, Helsinki 1978.

Descartes, René: *Teokset IV*. Gaudeamus, Helsinki 2005.

Elias, Norbert: *Kuolevien yksinäisyys*. Suom. Nieminen. Gaudeamus, Helsinki 1993.

Eränen, Liisa: *Traumapsykologian lyhyt historia*. Teoksessa Salmi, Hannu: *Lopun alku. Katastrofien historiaa ja nykypäivää*, 63–98. Turun yliopisto, yleinen historia, Turku 1996.

Euroopan historia II. Henki ja elämä. WSOY, Helsinki 2012.

Hakkarainen, Pekka: *Kuolema ja yhteiskunta*. Teoksessa Kuparinen, Eero: *Kun aika loppuu. Kuolema historiassa*. 38–59. Turun yliopisto, yleinen historia, Turku 1999.

- Helenius, Kyllikki: *Tarinoita Tampereelta II*. Tampere-Seura, Tampere 1993.
- Jutikkala, Eino: *Tampereen historia III, vuodesta 1905–1945*. Tampereen kaupunki, Tampere 1979.
- Jutikkala Eino: *Kuolemalla on aina syynsä. Maailman väestöhistorian ääri viivoja*. WSOY, Helsinki 1987.
- Kallioniemi, Jouni: *Kotirintama 1939–1945*. Vähäheikkilän kustannus, Turku 1998.
- Kallioniemi, Jouni: Kotirintama. Sotavuosien Suomi naisten ja lasten silmin*. Vähäheikkilän kustannus, Turku 2003.
- Kansojen värikkäät vaiheet. Diktatuurien aika. Vuodesta 1925 vuoteen 1940*. Oy Valitut Palat, Helsinki 2001.
- Kemiläinen, Aira: *Aate, asenne ja mielipidehistoria*, 109–125. Teoksessa Hietala, Setälä, Viikari (toim.): *Katsauksia, tulkintoja, näkemyksiä historiasta historioitsijalle*. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1984.
- Kuparinen, Eero: *Kun aika loppuu. Kuolema historiassa*. Turun yliopisto, yleinen historia, Turku 1999.
- Lammi, Esko: *Talvisodan Tampere*. Häijää Invest, Vammala 1990.
- Leskinen, Jari & Juutilainen Antti (toim.): *Talvisodan pikkujättiläinen*. WSOY, Porvoo 2002.
- Levas, Naemi: *Lotta Svärd. Pirkka-Hämeen piirin Tampereen paikallisosasto 1919–1944*. Lotta Svärd Pirkka-Hämeen piirin Tampereen paikallisosasto, Tampere 1963.
- Mikkeli, Heikki: *Mentaliteettien historiaa: oliko 1500-luvun ihminen ahne ateisti?* 127–139. Teoksessa Hietala, Setälä, Viikari (toim.): *Katsauksia, tulkintoja, näkemyksiä historiasta historioitsijalle*. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1984.
- Montaigne, Michel de: *Esseitä. Osa I*. WSOY, Helsinki 2003.
- Palolampi, Erkki: *Tampere taistelee 1899–1944. Eräs läpileikkaus itsenäisyystaistelustamme*. Kivi, Helsinki 1954.
- Peltonen, Matti: *Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta*. Hanki ja jää, Helsinki 1992.
- Pohls, Maritta & Latva-Äijö, Annika: *Lotta Svärd. Käytännön isänmaallisuutta*. Otava, Helsinki 2009.
- Pärssinen, Hannu: *Traumien historiaa: valloitus ja väestökatastrofi koloniaalisen ajan Andeilla*. Teoksessa Salmi, Hannu: *Lopun alku. Katastrofiin historiaa ja nykypäivää*, 99–124. Turun yliopisto, yleinen historia, Turku 1996.
- Rosén, Gunnar & Parkkari, Juhani: *Sodan lait – Käsikirja*. Edita, Helsinki 2004.
- Salmi, Hannu: *”Atoompommilla kuuhun” – tekniikan mentaalihistoriaa*. Edita, Helsinki 1996(a).
- Salmi, Hannu: *Lopun alku. Katastrofiin historiaa ja nykypäivää*. Turun yliopisto, yleinen historia, Turku 1996(b).

Salmi, Hannu: *Elämän tragedia. Katastrofin pelon historiaa*. Teoksessa Kuparinen, Eero: *Kun aika loppuu. Kuolema historiassa*, 105–119. Turun yliopisto, yleinen historia, Turku 1999.

Strömmer, Bertel & Seppälä, Raimo: *Tampereen sota ja rauha. Pulavuosista talvisotaan, talvisodasta rakentamisen aikaan*. Tampere-Seura, Tampere 1999.

Suomi 75. Itsenäisen Suomen historia 3. Weilin+Göös, Espoo 1991.

Talvisodan historia 4. WSOY, Porvoo 1981.

Vainio, Kimmo: *Väestönsuojelu – osa julkistahallintoa*. Valtion painatuskeskus, Helsinki 1989.

50 vuotta väestönsuojelutyötä. Suomen Väestönsuojelujärjestö 1927–1977. Väestönsuojelusäitiö, Helsinki 1977.